

VÉGH LÁSZLÓ
(fizikus)

A MAI VILÁG ÁLTALÁNOS PROBLÉMÁIRÓL

(2000-2004 között írt tanulmányok)

TARTALOM

AZ EUROAMERIKAI ÉS A HAGYOMÁNYOS ÉLETFELFOGÁS ÜTKÖZÉSE

AZ OLAJVÁLSÁG ÉS VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEI

DEMOKRÁCIA ÉS FENNTARTHATÓSÁG

A DEMOKRÁCIA ÉS A VALLÁS A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

A RÖVIDLÁTÓ EMBER MEGRONTJA A VILÁGOT

A XXI. SZÁZAD - PROTESTÁNS SZEMMEL:
HITBÉLI, ERKÖLCSI ÉS TUDOMÁNYOS SZEMPONTBÓL

AZ EU ÉS A NEMZETI ÖNÁLLÓSÁG

LADAKH

A VALLÁSOK SOKFÉLESÉGE ÉS A VALLÁSOS FUNDAMENTALIZMUS

MIBEN REMÉNYKEDHETÜNK AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG TAGJAKÉNT

MELLÉKLET

AZ EUROAMERIKAI ÉS A HAGYOMÁNYOS ÉLETFELFOGÁS ÜTKÖZÉSE

Világszemléletek küzdelme

Ha mélyebben meg akarjuk érteni, mi történik ma a világban és mi várhat reánk a XXI. század során, túl kell lépnünk a gazdaság mindenhatóságába vetett hitünkön. Kétségtelen, hogy a fejlett nyugat és a szegény országok közötti gazdasági feszültség meghatározó tényező. Rá kell azonban ébrednünk, hogy a világunkat megosztó ellentétek, így a kirívó gazdagság és a reménytelen szegénység kialakulása mögött alapvető világszemléleti különbségek állnak. Természetesen nem állítható, hogy csak ezek az eltérő világszemléletek lennének a világunkat meghatározó szembenállások egyedüli forrásai. A feszültségek oldásához legelőször is szembesülnünk kell azzal, hogy a világ milyenfajta szemlélete juttatott bennünket oda, ahol vagyunk.

A világunkat megosztó világszemléleti különbségeket legkönnyebben mint a vallásos és vallástalan felfogás közötti eltérésként tárgyalhatjuk. Ennek jobb megértéséhez először érdemes megnéznünk, mit tarthatunk a jó és a rossz mibenlétéről. Jón a vallási és filozófiai rendszerek általában az építő, teremtő, fenntartó, a dolgokat összhangba hozó tevékenységet értik. A rossznak pedig a rombolás, a szétverés, összekeverés felel meg, a sátán egyik legismertebb neve, a diabolosz éppen erre utal. Az új, összetettebb megjelenéséhez azonban szükséges a rossz is, hiszen az új létrejötte csak úgy lehetséges, ha a régi legalább részben szétesik mert kell az újhoz az régi felbomlásakor felszabaduló építőanyag. A világegyetem fejlődése is határozottan mutatja, hogy amit jónak tarthatunk, az építő a meghatározó és erősebb, mint a rossz. Hiszen a Mindenség szinte a semmiből jött létre és annyira finom, olyan összetett rendszerek jelentek meg benne, mint az ember, az emberi agy. Közismert tapasztalat azonban, hogy a rosszat sokkal könnyebb észrevenni, mint a jót. A rossz általában látványosan, szembeötlően mutatkozik. A WTC ikertornyai hosszú éveken át épültek és a tömeggyilkos merénylet órákon belül törmelékké változtatta őket. A jó, ami az építőnek, alkotónak, gondoskodónak felel meg, viszont csak akkor vehető észre igazán, ha a dolgot hosszabb távon, folyamatában szemléljük. Például az építkezés, vagy akár a barátság, a szeretet a pillanat számára is jelent valamit, de igazából csak hosszabb időszakot áttekintve ismerjük fel igazi értékét.

Milyennek foghatjuk fel világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, összeillő, összefüggő egészet képez. A világot szépnek, otthonosnak tartás egyben az emberek nagy többségének zsigeri érzése. Ez magzat és csecsemő korunkban ébred bennünk, ha édesanyánk szeretettel várt bennünket, és ha vele együtt a körülöttünk lévők is örültek születésünknek. Ezért a világot nemcsak a vallásos emberek, hanem a materialisták nagy része is szép egésznek látja. A bennünk lévő belső hangot, amely a világ jóságát, szépségét súgja, nagyon sokan azonban nem hallják meg. A gyorsuló világban élés sok emberben azt az érzést kelti, hogy világ nem egy rendezett egész, hanem zűrzavaros, azaz a világ folyását nem az összhang, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. A változások az ember számára jót és rosszat egyaránt hozhatnak. Ezért az embernek résen kell lennie, állandóan védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket.

Ha az ember a világot zűrzavarosnak látja, akkor igencsak tevékeny életet él. Állandóan tesz valamit, hogy védje magát és éljen a kínálkozó lehetőségekkel. Az ilyen ember elsősorban csak magára tud gondolni, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud igazából a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot inkább rossznak látja, ugyanis a jót nem nagyon veheti észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de a szemlélődésre,

hosszabb időszakok áttekintésére nincs ideje és energiája. A jövőre csak úgy tud gondolni, ha ezt és azt még most megcsinálom, akkor majd jobb lesz. Az ilyen ember nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Hiába gazdag, van meg mindene, nem tudja élvezni az életet, nem érzi magát biztonságban. Minthogy csak a pillanatnak él, elhasználja a világ erőforrásait és így elpusztítja a civilizációt. Mivel a világ összevisszaságát elsősorban az ember és nem a természet okozza, a világot zűrzavarosnak látó emberek felszaporodása csak növeli a fejtelenséget. A dolgok zavarosabbá válása miatt egyre több, csupán a jelennek élő ember jelenik meg, így még kevesebb időnk jut egymásra, a gyermekeinkre. A felfordulás elhatalmasodása a civilizáció összeomlásához vezet.

A világot szép egésznek tartó ember is látja a világ kuszaságát, ezt azonban a világ rendjének velejárójaként kezeli. Csak olyan veszély ellen védekezik erőteljesebben, amely tényleg komolyabban árthat és az esélyek közül csak azokkal él, amelyeknek kihasználása összhangban van a világ rendjével. Ezért nem hajszolja annyira magát, mint a zűrzavarban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt. Az ilyen ember akkor is tudja szeretni és élvezni az életet, ha szegény.

Az ember a világot szép egésznek avagy alapvetően zűrzavarosnak tartó felfogása azután megszabja azt is, hogy az egyén miként használja az értelmét. Kétféle gondolkodási rendszert érdemes itt tárgyalnunk, az okos és a bölcs módszerét. Az okos ember a dolgot ismereteinek céltudatos alkalmazásával, alaposan, pontosan vizsgálja és a logikus mérlegelés után ésszerűen dönt. Nem törődik a tekintélyekkel, mások vélekedésével, csak az érvelés ellenőrizhetősége ami fontos. Az okos ellentéte a buta, aki képtelen az összefüggések megértésére. Az okos cselekvés általában hatékony és gyors, az okos ember él a ma rendelkezésre álló lehetőségekkel. A bölcs ember az értelmét másképpen használja, mint az okos. A dolgot a tapasztalatainak átgondolásával szemléli és eközben nem csak a saját, hanem mások, sőt az emberiség sok évezredes tapasztalatait is felhasználja. A bölcs gondolkodás alapvető eleme a hasonlóságok felismerése és az azokon való töprengő elmélkedés. A bölcs döntése nem elhamarkodott, nem túl határozott. A bölcs ellentéte a bolond, aki azt hiszi, ő mindent mindenkinél jobban ért, nem számít neki, mi mások véleménye, tapasztalata. Emiatt az okos bizony követhet el bolondságokat. Ugyanis a pontos mérlegelés általában csak egyszerűbb dolgok rövid távon való megítélésére gyümölcsöző. Összetettebb, nehezebb kérdések vizsgálatára alkalmasabb lehet a bölcsesség, a tapasztalatokra építő eljárás. A bölcsesség követése viszont nem vezet látványos és gyors sikerekre, a bölcsesség a mindennapok forgatagában korántsem olyan látványosan hatékony, mint az okosság. A bölcsesség ereje inkább hosszú távon nyilvánul meg.

Bölcs általában csak idősebb korára lesz az ember. A bölcs gondolkodás eredményei azonban a fiatalabbak számára is hozzáférhetőek. Az évezredek bölcsességét elsősorban a vallások fogalmazták meg a fiatalabbak és általában a tömegek számára. Az évezredes tapasztalatok vallásos parancsolatokként is megfogalmazódtak. A parancsolatokban nem szabad kételkedni, hiszen az isteni fensőbbség áll mögöttük és az elődök tekintélye is a megtartásukra ösztönöz. Éppen ezért a hagyományokhoz ragaszkodó társadalmakat a bölcsesség tisztelete jellemzi. Ezek a társadalmak ezért nem mutatnak látványos fejlődést viszont nem fenyegeti őket a zűrzavar miatti felbomlás veszélye sem. Hacsak nem ütköznek össze az állandó megújulásra képes társadalmakkal.

A természettudomány művelését elsősorban az okosságnak megfelelő módszer jellemzi. A tudós a vizsgált kérdést a pontosan értelmezhető fogalmak segítségével tárgyalja és a körülmények gondos elemzésével ér el eredményt. Csak ha a helyzet túlságosan bonyolult, mint például az időjárás hosszabb távú előrejelzése, fordul a bölcsességet jellemző módszerhez. Ekkor a számítógépes modellek a korábbi hasonló időjárási helyzeteket elemezve döntenek,

ezek alapján jósolják meg, mire számíthatunk később. A mai természettudomány, egyébként nem véletlenül, a latin kereszténységű Európában született meg, a XVI-XVII. századi tudományos forradalom az emberi történelem egyik legcsodálatosabb fejezete. A természettudományos gondolkodás nagyon sikeresnek bizonyult és nem csak a termelést és a gazdaságot forradalmasította, hanem évszázadok alatt átalakította Európa és Amerika gondolkodását, világszemléletét is. Az okosság, mint a mindennapokat is meghatározó gondolkodás, egyre jobban terjedt, a hagyományok tiszteletére épülő bölcsesség és a vallásosság háttérbe szorult. A tekintélyeket elvető, a hagyományait mint elavultat feladó nyugat-európai társadalmak és az Egyesült Államok polgárai egyre szabadabbakká váltak. Mára már a bölcs és bolond szavak régiesnek hatnak, mondhatni, hogy kimentek a divatból, alig használjuk őket. Az államok életét az okosság által vezérelt gyors és hatékony döntések határozzák meg. Az ilyen módon vezetett európai országok és az Egyesült Államok egyre sikeresebbekké váltak. Belső feszültségeiket, a felhalmozódó erőszakosságot inkább kifelé vezették le. Gyarmatosítottak, befolyásukat kiterjesztve egyre nagyobb anyagi jólétet tudtak és tudnak nyújtani polgáraiknak.

A hagyományaikhoz, vallásukhoz ragaszkodó népek, azoknak fiai egyre rosszabbul érzik magukat az Egyesült Államok és a fejlett gazdaságú országok által meghatározott világban. Nem csupán a gazdasági elnyomás miatt szenvednek, azaz amiatt, hogy a világ erőforrásainak 80%-át csupán a fejlett országok kb. 15%-ot kitevő lakossága használja fel. Ugyanennyire nyomasztó számukra, hogy hagyományaikat, önazonosságukat és vallásukat a diadalmas erők igyekeznek gyengíteni, semmibe veszik, maradinak, idejétműltnek tekintik azokat. Pedig a hagyományos gondolkodás követői tisztában vannak azzal, hogy hosszabb távon nem lehet a természet és világ alapvető rendje ellenében élni. Márpedig számukra a gazdag Amerika és Európa élete ilyen, annak lakóit csak a saját anyagi jóléte érdekli és semmibe veszik a szegény többség eszményeit.

Például az iszlám országokból Európába vagy Amerikába tanulni érkező diák félelmetes kihívásokkal szembesül. A hazájában mindent az iszlám szabályoz, nem csak a vallásos életet, hanem a család és a nagyobb közösségek életét, a gazdasághoz, joghoz, tudományokhoz, művészetekhez való viszonyt is. Nálunk pedig azt látja, hogy bár vannak itt is vallásos emberek, de az élet minden területe mintha önállóan működne, az általánosnak ható zűrzavarban nincs ami össze tudná fogni, rendszerezné a létezést. A szegény országokból érkezők azt tapasztalják, hogy túl nagy a szabadság, nagyon sok minden meg van engedve a nyugati embernek, ezek az emberek, különösen az amerikaiak ráadásul igen önzőek és magabiztosak, nem érdekli őket a más élete, a többiek gondolja, baja. Akik csak a televízió szappanoperáiban láthatják a távoli Amerika és Európa káprázatos gazdagságát és szabadosságát, még taszítóbb képet alakíthatnak ki rólunk. Ezért az iszlám és más hagyományos életrendek követői, bár értékelik a Nyugat tudományos és gazdasági eredményeit, a nyugati civilizáció egészét veszélyesnek, a szélsőségesek egyenesen sátáninak bélyegzik.

A világot kettéosztó félelmetes feszültségnek oldódnia kellene. A hatalmas és magabiztos város, New York jelképeinek szörnyű pusztulása azt is jelenti, hogy a világ ez év szeptemberétől kezdve más lett. Ha csak a márt nézzük, több ezer ártatlan ember borzalmas kínhalála döbbsent meg bennünket. Eltöprengve viszont azon, hogy mi volt a tettesek igazi célja, mi a szándékuk a jövőre nézve, rájöhetünk arra, hogy ez bizony csak valaminek a kezdete. Az USA és szövetségesei, köztük mi magyarok is megtettünk bizonyos válaszlépéseket. Joggal tartunk azonban attól, hogy ezeket a lépéseket a támadók, jól ismerve az amerikai és európai gondolkodást, előre látták és így most is az ő forgatókönyveik szerint zajlanak az események. Igazából arra lenne most szükségünk, hogy ne csupán a mára, hanem inkább a távlatokra tekintve hozzuk meg lényeges döntéseinket. Tekintve, hogy általában nem így szoktuk cselekedni, ez igen nehéz lesz. Viszont a helyzet válságos, ezért előbb-utóbb máshogyan, bölcsen-

ben kell viselkednünk. A felszabadult emberek világának értékeit, a nyugati fejlődés hatalmas eredményeit nem pusztán a mai jóllétünk megtartására, hanem bolygónk valamennyi lakosának emberhez méltó életének megteremtésére, bolygónk fenntartható civilizációjának kialakítására kell fordítanunk.

AZ OLAJVÁLSÁG ÉS VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEI

A válság még épp időben jött

A napjainkban kibontakozó olajválság, bár külsőségeiben hasonló, de alapvetően más jellegű, mint az 1973 őszen és 1979-ben kirobbant olajválságok. Az idősebbek még jól emlékezhetnek az 1973 őszen kitört arab-izraeli háborúra és az Izrael támogatójának nyilvánított nyugati országok ellen hirdetett arab olajembargóra. Az olajhiány a benzin- és gázolajárak emelkedését vonta magával. Emiatt megkezdődött az üzemanyag felvásárlása, ami tovább növelte a hiányt, ezzel az árak még magasabbra szöktek, a pánik tovább fokozódott, és így tovább. Az öngerjesztő folyamat ahhoz vezetett, hogy 1973 őszen a nyersolaj ára a hordónkénti 9 dollárról 36 dollárra emelkedett (1996-os dollárban számolva). Ez az ár évekig tartható volt, sőt, 1979-ben, a két nagy olajtermelő, Irak és Irán háborúja során újabb olajárrobbanás sújtotta a világgazdaságot, a nyersolaj ára hosszabb időre hordónként 50 dollár fölé kúszott. Az 1973-as és 1979-es olajárrobbanások nem azért következtek be, mert nem volt elég olaj, egyszerűen azon alapultak, hogy az olajforrások és olajtartalékok zöme egy helyen, a Perzsa-öböl körzetében található és ez bizonytalanná tehetette a világ olajellátását.

A mostani olajválság viszont már annak a jele, hogy a világ olajbányászata lehetőségei határához közeledik. A gyorsan növekvő világgazdaság olajszükséglete ez évtől fogva már nem, vagy alig fedezhető. A válság közvetlen oka az, hogy két évvel ezelőtt a távol-keleti gazdasági válság miatt kevesebb olajra volt szükség és ezért az olaj világpiacán túlkínálat keletkezett. Az árak 1998 végén hordónként 10 dollár körüli értékre estek vissza, ami ahhoz vezetett, hogy kevesebbet ruháztak be az olajiparba, kevesebb új kutatófürt és feladtak olyan olajmezőket, amelyek túl drágán termeltek. Azóta viszont az olaj iránti kereslet a világgazdaság gyors növekedése miatt folyamatosan nő és az árak is egyre emelkednek. Annyira, hogy mostanra a kereslet nem elégíthető ki. A finomítók tartalékai világszerte a mélyponton vannak és ahogy a hírek tudatják, számos helyen pánikszerű felvásárlás kezdődött. Jogos a feltevés, hogy a jelenlegi 35 dollár körüli olajárat sem az OPEC termelésnövelő határozatai, sőt még az USA stratégiai tartalékainak a felszabadítása sem tudja letörni. Hosszabb távon, vagy akár már az idén is további komolyabb áremelkedésre számíthatunk.

Józan becslések szerint - melyek az ezévi olajválságot évekkel ezelőtt megjósoló geológusoktól származnak - a világ olajtermelési képességének határát 2005-ben éri el, ekkor jutunk el a termelés évenkénti változását leíró haranggörbe csúcsára. A csúcérték elérése után a világ olajtermelése fokozatosan csökken. Azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi válság még éppen időben jött, ennek köszönhetően könnyebben tudunk váltani. A OPEC termelésének komolyabb növelése nem áll sem az erre egyedül képes Szaúd-Arábia, sem a nyugati országok érdekében, mivel ez nem hozhat hosszú távú megoldást.

Ha a világgazdaság növekedésével az olajtermelés még vagy négy évig lépést tarthatott volna, akkor a csúcsteljesítmény elérése után a meredek zuhanás teljes káoszba taszíthatta volna a világgazdaságot.

Így körülbelül egy évtizednyi idő áll a világgazdaság rendelkezésére, hogy ezalatt más vágányra kerüljön át. 2010-ig nagyon komoly változások fognak történni, ám megjósolhatatlan, hogy ezek pontosan milyenek lesznek.

Az emberek nem értik, miről van szó. Ha tudnák, mi a valódi helyzet, akkor nem tiltakozásra, úttorlaszok építésére, hanem a hosszútávú megoldások keresésére fordítanák az energiáikat. Ugyanis az olajárak addig fognak emelkedni, amíg az olaj iránti kereslet le nem esik a kínálat szintjére.

Amint a hetvenes években, az olajár a többszörösére is emelkedhet, mert a keresletnek le kell csökkennie, mégpedig úgy, hogy bizonyos fogyasztók lemondanak a kocsijukról, energiát emésztő vállalkozásukról.

Megbecsülhetjük, hogy az olajfogyasztásnak legalább 20 %-kal kell ahhoz csökkenni, hogy a világgazdaság hosszabb távon működőképes maradjon, mert akiknek tényleg szükséges az olaj, azoknak juttatni kell. A mentőautónak, a kenyereskocsinak és a tömegközlekedésnek feltétlen szükséges az üzemanyag. A nagyvárosok közlekedési dugóiban fuldokló személykocsi jó részének utasai meglehetnek kocsik nélkül is, főleg ha jobb lesz a tömegközlekedés. A kormányok vétkesek, de nem abban, amivel a közvélemény vádolja őket. A politikusok, tisztelet a kevés kivételnek, elfogadták a modern kor dogmáit, miszerint a tudomány, a technika és a piaci erők mindenhatóak, és homokba dugták a fejüket, amikor az olajkészletek kimerüléséről esett szó. Most azonban kereken ki kell mondani, hogy nem lesz több olaj, sőt még annyi sem, amennyi most van és ezért hatalmas feladatok állnak előttünk, óriási kihívásokkal kell szembenézni. Az ellenzékben lévőknek együtt kell működniük a döntés felelősségét hordozó kormányzatokkal. Mert lehet ugyan a kormányzatokat támadni, akár meg is lehet őket buktatni, azonban ez semmit sem old meg. Nem lesz vele több olaj és az emberek újabb bűnbakokat fognak találni.

Tudomásul kell vennünk, hogy a jelenlegi életmód folytatására egyelőre nincs több energia. Vannak ugyan hatalmas készletek nehézelajból, olajpalából, olajhomokból, de ezek csak nehezen, drágán, komoly környezetkárosítás árán és főleg hosszabb idő elteltével tárhatók csak fel. Mivel az Északi-sark jege az elhasznált fosszilis tüzelőanyagok, a szén, az olaj és a gáz elégetése miatt máris megolvadt és a következő évtizedekben emiatt is kiszámíthatatlan természeti csapások fenyegetnek, a minden éghetőnek az eltüzelése csak még nagyobb katasztrófákhoz vezethet. Ehelyett inkább komolyan takarékoskodnunk kell és a természetes körfolyamatok rendszeréhez illeszkedő mezőgazdasági és ipari termelési rendszereket kell kialakítanunk. Ekkor a civilizációnk fenntarthatóvá válik.

Nézzük meg, milyen tartalékaink lehetnek, milyen változások állnak előttünk.

A multinacionális vállalatok hatalmas távolságra lévő üzemei között állandóan szállítani kell a részegységeket, félkész és kész termékeket. Miért telepíti szét a multinacionális cég a gyárait? Az olcsó munkaerő, a környezetvédelmi előírások enyhése és a kapott adókedvezmények miatt. Az állandó szállítás miatt a multik tevékenysége nagyon energiaigényes. Ezért az olajválság kibontakozását a multinacionális vállalatok sokaságának csődje kíséri majd. Csak azok maradhatnak talpon, amelyeknél az energiaköltségek elenyészőek, vagy ahol valóban szükséges a határokon túlnyúló nemzetközi együttműködés. Elsősorban az informatikával, kutató-fejlesztő tevékenységgel, távközléssel foglalkozó multinacionális vállalkozások életképesek. A többieknek gyökeresen át kell alakítani termelési és értékesítési módszereiket. Például az üdítő italokkal foglalkozó cégeknek a sűrítmények és kivonatok értékesítésére kell majd átállniuk mert így megtakarítható a palackok előállításának valamint a szállításnak a költsége. A szén-savas italok készítéséhez visszatérhetünk az autószfön korszerűbb változataihoz. A gépkocsigyártók közül csak azok maradnak piacképesek, amelyek száz kilométeren 3 liternél kevesebbet fogyasztó népaútok előállítására lesznek képesek. Válságba kerül a autózásra építő iparágak és szolgáltatások sokasága, például a megamarketek hálózata is, ugyanis az embereknek egyre kevesebb pénze lesz arra, hogy kocsival járjanak a mamutüzletekbe vásárolni. A

változások szinte valamennyi ember munkáját érinteni fogják, mindenkinek alkalmazkodnia kell az új követelményekhez.

Nem kell arra gondolnunk, hogy az ötven évvel ezelőtti életmód tér majd vissza. A globalizálódó világ hatalmas tudományos-műszaki alapot teremtett ahhoz, hogy ugyan komoly megrázkódtatások árán, de úgymond előre meneküljünk. A fogyasztói társadalom összeroppanása nem tekinthető feldolgozhatatlan csapásnak. Az átalakulás hatalmas alkotó energiákat szabadít fel, az életünk sokkal emberibbé, élhetőbbé válhat. A mai hajszás fogyasztói életmód, amelyet a reklámokra, kereskedelmi televíziókra épített, emberektől mélységesen idegen értékeket hirdető és ezért is fenntarthatatlan rendszeren alapul, egyébként is összeomlana, nem kár érte. A tudomány, a technika és a szellemi értékek felé forduló ember nem egymást kizáróak, hanem egymást erősítők. A világméretű válságból való kilábalás alapvető eleme a fogyasztói társadalmak humanizálása, a szellemi értékre való nevelés és ezáltal az emberhez méltó élet felmutatása. Ez a folyamat már a mostani olajválság kirobbanása előtt beindult, beteljesítése egyben civilizációnk túlélésének is kulcseleme.

DEMOKRÁCIA ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Egy társadalom vagy civilizáció akkor fenntartható, ha képes alkalmazkodni a változásokhoz. A társadalom változásokhoz való igazodása nagyban múlik azon, milyen módon alakul ki a társadalmat vezető réteg. A következőkben azt fogjuk vizsgálni, hogy adott társadalmaknál mi jellemzi a vezető csoportokat, és milyen szempontok vezérlik az embereket a mindennapos döntéseikben.

A döntések meghozatalánál alapvető szempont a következmények mérlegelése. Nem élhetünk úgy, nem maradhatunk meg, ha csupán a mára gondolunk. Az ember szó görög megfelelője, az antropolosz eredeti jelentése szerint a felfelé tekintő, a jövőbe néző, a célt kereső lény jellemzője. Az emberi civilizáció alapja éppen az, hogy az ember messzebbre, a távolabbi jövőre is tekint, és döntéseiben a jövőről alkotott kép meghatározó szerepet játszhat. Az ember viszont a természetes kiválasztódás során jelent meg és az evolúció során a rövid távú előnyök megszerzése a vezérlő elv. Az előnyök magunkra és szűkebb családra vonatkoznak, tehát az ember lehet önfeláldozó természeténél fogva is, de csak a családját tekintve. Dawkins kifejezését használva, a génjeink önzőek. Ez viszont nem olyan lemondást jelent, amelyet az emberiség túlélése, civilizációnk fenntarthatósága kívánna. Ugyanakkor hatalmas agyunk van és gondolkodásunk felülkerekedhet a génjeink által beállított viselkedésmódokon. Azaz az ember, az antropolosz képes arra, hogy a hosszú távú érdekeit felismerve határt szabjon az önzőségnek és kapzsiságnak. A társadalomban élő embereknek úgy kell kielégíteniük rövidtávú igényeiket, hogy a társadalom hosszabb távon is fennmaradjon, sőt az ember számára egyre élhetőbbé váljon. A világ mai helyzetét nézve úgy kell élnünk, hogy a civilizációnkat fenntarthatóvá változtassuk.

Vizsgáljuk meg, hogy a különböző társadalmakon belül milyen körökből kerülnek ki a felső szintű döntéseket meghozói. A hagyományos társadalmak tekintélyuralmi elven működnek, a vezető réteg az arisztokrácia, amelybe születni kell. Az arisztokrata a lehető legjobb nevelést kapja és ez teszi lehetővé, hogy jó vezetővé váljék. Az ember képességeit azonban nem csak a nevelés, hanem az öröklött tulajdonságok is befolyásolják, nagyjából a képességek kisebbik fele öröklött, nagyobbik fele szerzett. A népességnek az arisztokrácián kívül eső része - és ez a túlnyomó része - eleve ki van zárva a hatalom gyakorlásából, és így az adottságaiknál fogva vezetésre nem alkalmas emberek nagy többsége sem lehetőséget, sem képzettséget nem kap arra, hogy irányítson. Így az arisztokrácia által vezetett társadalom a vezetéshez csak egy szűk réteg tehetségét használja fel, a nagy többség ilyen irányú adottsága kihasználatlan marad. Ha az arisztokrácia által vezetett, tekintélyuralmon alapuló társadalmak szellemiségét tekintjük, a meghatározó jellemző a hagyományokhoz való ragaszkodás. Ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy ezekben a társadalmakban a gondolkodásmódot a bölcsesség tisztelete határozza meg. A bölcs az értelmét elsősorban úgy használja, hogy a dolgokat, jelenségeket a tapasztalatokkal, a saját és az emberiség tapasztalataival összevetve elemzi. A bölcs gondolkodás alapvető eleme a hasonlóságok felismerése és az azokon való töprengő elmélkedés. A bölcs döntése nem elhamarkodott, nem túl határozott.

A bölcs ellentéte a bolond, aki azt hiszi, ő mindent mindenkinél jobban ért, nem számít neki, mi mások véleménye, tapasztalata. A bölcsesség kormányozta társadalmak általában óvatosak az újjal való találkozásokkor, tartva attól, hogy az kiszámíthatatlan következményekre vezet. Csak olyan változásokat fogadnak el, amelyek illeszkedhetnek a rendszerükhöz. A hatások higgadt kezelésének az az eredménye, hogy a lehetőségeiknek csak egy töredékét használják ki. Ezzel lemaradhatnak sok mindenről, viszont jóval nagyobb az esélyük, hogy változatlanul vagy alig

változva fent tudnak maradni. Ugyanis nem idéznek elő olyan változásokat, amelyek elpusztíthatják őket.

A hagyományos társadalmakban a gondolkodásmódot meghatározó bölcsesség a vallások közvetítésével válik közkinccsé. Az évezredek tapasztalata egyúttal vallási törvényekként, parancsolatonként is megfogalmazódik. A hagyományos társadalmak az önzést és kapzsiságot elsősorban a vallási törvényekre hivatkozva igyekeznek korlátok között tartani és a jövőre való tekintésben is a vallások eszmerendszere játssza a meghatározó szerepet. Az arisztokrácia által vezetett társadalom békésebb korszakokban megfelelően működhet, a heves változások időszakaiban - ezeket nem ő maga idézi elő - azonban könnyen sebezhetővé válik. Vizsgáljuk meg, hogyan illetve milyen veszélytől óvja meg a vallásos világszemlélet az embert. Tegyük egy kis kitérőt, először tisztázzuk, mi az ami jó és mi a rossz. A vallások szerint a jó a teremtettségnek, az építésnek és az alkotásnak felel meg. A rosszat a diabolosz névvel illetik, amely szétverőt, összekeverőt, összezavarót jelent. A világban a jó az erősebb, benne van azonban a szükséges rossz is. Hiszen a teremtettség során hogy új, magasabbrendű jelenhessen meg, a réGINEK, legalábbis annak egy részének szét kell esnie, el kell pusztulnia. A szétszedést, a rombolást a rossz végzi. A rosszat könnyebb meglátnunk, mint a jót. Ugyanis a jó az építés, alkotás során, hosszabb idő elteltével nyilvánul meg, és igazából csak akkor vehetjük észre, ha a dolgokat a folyamatukban tekintjük. A rossz, a romboló, pusztító viszont általában gyors és látványos, könnyű észrevenni.

Milyennek lássuk a világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, harmonikus, összefüggő egészet képez. Ez egyébként az emberek nagy többségének zsigeri érzése is. Ezt az érzést magzat és csecsemő korunkban ébred fel bennünk, ha édesanyánk szeretettel várt bennünket, és ha vele együtt a körülöttünk lévők is örültek születésünknek. Ezért a világot nemcsak a vallásos emberek, hanem a materialisták nagy része is szép egésznek látja.

A bennünk lévő belső hangot azonban nagyon sokan nem hallják meg. A gyorsuló világban élés sok emberben azt az érzést kelti, hogy világ nem rendezett egészként viselkedik, hanem kaotikus, azaz a világ folyását nem a harmónia, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. Ezek a változások az ember számára jót és rosszat egyaránt hozhatnak. Ezért az embernek résen kell lennie, állandóan védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket.

Ha az ember a világot kaotikusnak látja, akkor igencsak tevékeny életet él. Állandóan tesz valamit, hogy védje magát vagy éljen a kínálkozó lehetőségekkel. Az ilyen ember elsősorban csak magára tud gondolni, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud igazából a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot rossznak látja, ugyanis a jót nem nagyon veheti észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de a szemlélődésre, hosszabb időszakok áttekintésére nincs ideje és energiája. A jövőre is csak úgy tud gondolni, ha ezt és azt még most megcsinálom, akkor majd jobb lesz. Az ilyen ember nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Mivel csak a pillanatnak él, elhasználja a világ erőforrásait és így elpusztítja a civilizációt. Mivel a világ káoszába elsősorban az ember és nem a természet okozza, a világot kaotikusnak látó emberek felszaporodása növeli a világ káoszába. Emiatt egyre több ilyen ember jelenik meg, egyre kevesebb időnk jut egymásra, a gyermekeinkre. A káosz növekedése a civilizáció összeomlásához vezet.

A világot szép egésznek tartó ember is látja a világ káoszába, ezt azonban a világ rendjének velejárójaként kezeli. Csak olyan veszélyek ellen védekezik komolyabban, amelyek ellen tényleg védekezni kell és az esélyek közül csak azokat használja ki, amelyekkel élés összhangban van a

világ szép rendjével. Ezért nem hajszolja annyira magát, mint a káoszban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt.

A demokrácia rendszere, amelyben származásától függetlenül bárki feljuthat a vezetők közé, akkor válik hatékonyá, ha a közoktatás mindenki számára lehetővé teszi a megfelelő tudás és műveltség megszerzését. Ezzel a demokrácia kormányzó rétege elvileg a népesség leginkább rátermett egyedeiből kerülhet ki. Mivel a hatalomért való szabad versengés és a választások rendszere nem teszi lehetővé, hogy valakik nagyon hosszú ideig a hatalom birtokosai lehessenek, a rátermett, kormányzási lehetőséghez jutó vezetők a rendelkezésre álló időszakban igyekeznek a tőlük telhető legjobbat nyújtani. Ezzel a demokráciák teljesítménye, hatékonysága jóval nagyobb, mint az arisztokrácia által vezetett társadalmaké.

A demokráciák által felszabadított energiák természetszerűen elsősorban a gazdaság, a piac működését élénkítik. Ugyanis az ember legkönnyebben az érzékei által megragadható, megfogható dolgok, azaz az anyagiak felé fordulhat. A piac számára mindig a *most* az irányadó, a pillanatnyi helyzetet értékeli, azaz a természetes kiválasztódás darwini elvét követve működik.

A jelen lehetőségeinek minél megfelelőbb kihasználására szolgál a demokráciák működését meghatározó gondolkodási eszköz, az okos gondolkodás is. Az okos ember a dolgot ismereteinek céltudatos alkalmazásával, alaposan, pontosan vizsgálja és a logikus mérlegelés után ésszerűen dönt. Nem törődik a tekintélyekkel, mások vélekedésével, csak az érvelés ellenőrizhetősége ami fontos. Az okos ellentéte a buta, aki képtelen az összefüggések megértésére. Az okos cselekvés általában hatékony és gyors, az okos ember él a ma rendelkezésre álló lehetőségekkel. Emiatt az okos bizony követhet el bolondságokat. Ugyanis a pontos mérlegelés általában csak egyszerűbb dolgok rövid távon való megítélésére gyümölcsöző. Összetettebb, nehezebb kérdések vizsgálatára alkalmasabb lehet a hagyományos társadalmakat jellemző bölcsesség, a tapasztalatokra építő eljárás.

A bölcsesség követése viszont nem vezet látványos és gyors sikerekre, a bölcsesség a mindennapok forgatagában korántsem olyan szembeötlően hatékony, mint az okosság. A bölcsesség ereje inkább hosszú távon nyilvánul meg. Az okos gondolkodás, az egyszerűbben megfogható dolgok pontos mérlegelése éppen a természettudományos kutatási módszer jellemzője. A tudományos gondolkodás sikerei vezettek arra, hogy a bölcsesség mint gondolkodási módszer háttérbe szorult és a polgárosuló, demokratizálódó társadalmak meghatározó gondolkodási módszere az okosság lett.

A demokrácia hatalmas energiákat és lehetőségeket szabadít fel, történetét az emberek közötti állandó vetélkedés, a darwini verseny jellemzi. A változások során a sikertelenebbek lemaradnak, gátlásosakká válnak, ami azt eredményezi, hogy komoly belső feszültségek ébrednek. A feszültségek kezelésére a hagyományos társadalmakban hosszú időn keresztül kifejlesztett, jól kezelhető módszerek vannak, ezek használata jellemzi a lassabban, szerves fejlődés útján kialakult demokratikus társadalmak, mint Svájc életét is. Általában azonban a demokráciákban a villongások sokkal gyakoribbak, az összezőrdülések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Mivel a demokráciákban élők hamar rájönnek arra, hogy a felgyülemlett agressziót inkább kifelé érdemes fordítani, és persze így külső forrásokhoz is lehet jutni, a demokratikusabb berendezkedésű országok hódításai a világpolitikát meghatározó tényezőkké váltak. A diadalmas demokráciák viszonylag rövid időn belül legyengítették és elsöpörték a hagyományos társadalmakat, gyarmatosították, majd olyan világ gazdasági rendszerbe tagolták be őket, amelyben csak a hatalmi helyzetben lévő demokráciáknak van esélyük a sikerre.

Mondhatjuk-e, Fukuyamát követve, hogy ezzel vége a történelemnek? A válasz határozott nem. A demokrácia ugyanis nem lehet öncél, hanem csupán a megfelelő keret arra, hogy az egyes emberek adottságaiknak megfelelő módon, önmaguk és mások javára élhessenek. A társadalmi élet minőségét nem csupán a gazdaság, hanem az eszmények, a vallás, a nevelés, a kultúra és az oktatás határozza meg. A lélektani felmérések azt mutatják, hogy az embert nem a gazdagság, hanem a szellemi értékei, ezek közül is elsősorban az emberi kapcsolatait tehetik boldoggá. A gazdagság csak addig fontos, amíg az ember legalapvetőbb élettani szükségleteit kell kielégíteni. A társadalom szellemi értékeinek milyenségét pedig elsősorban a jövőkép, a világszemlélet határozza meg. Az olyan demokrácia azonban, amelyben az embereket csak a gazdaság foglalkoztatja és a gondolkodásukat csak a rövid távokat áttekinteni képes okos gondolkodás jellemzi, csupán a jelenlét képes foglalkozni. Mint ilyen, jóval hatékonyabb, mint a hagyományos társadalmak, azokat fel is tudta morzsolni, viszont a jövőt illető vakság miatt a csak a jelenre összpontosító demokráciák elpusztíthatják a civilizációt.

A demokrácia által felszabadított emberi energiák meggondolatlan felhasználása olyan változásokat idézhet elő, amelyekhez már nem tudunk alkalmazkodni. Ilyen változások a világ egészére kiterjedő környezeti válság, a források gátlástalan pocséklása, a pazarlást egyenes gerjesztő gazdálkodás, a fogyasztóvá gyúrt tömegek elbutulása és a világot feszítő félelmetes egyenlőtlenségek. A demokrácia ugyan nagyon jól tud alkalmazkodni, de képes sokkal nagyobb zűrzavart kelteni, mint amekkorán úrrá tudna lenni. A demokráciák és a civilizációnk fennmaradásának alapvető feltétele ezért a távlatokban való, a nem csupán okos, hanem egyben bölcs gondolkodás térhódítása.

A demokrácia alapvető veszélye tehát az, hogy az antroposszal szemben a darwini elv szerint élőket juttathatja meghatározó szerephez. A messzire tekintő, bölcsen gondolkodó, önzetlen ember visszaszorul, lassan észre sem vevődik a mának élő, csak okos, kapzsi és önző emberek mellett. Ennek a fő oka a vallásosság csökkenése és a műveletlenség. A vallásosság csökkenése, az elvilágiasodás szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy az ember elvesztette a természethez fűződő bensőséges kapcsolatát, valamint ahhoz is, hogy a történelem során gondolkodásunkban a bölcsességet kiszorította az okosság. Valószínű az elvilágiasodás csak átmeneti jelenség, a vallásosság csökkenése ugyanis egyúttal a valláspótlékok tömegének megjelenésével jár együtt.

A tudatosságunk csak akkor kerekedhet felül a gének megszabta viselkedésmódokon, ha nagyon sokat tanulunk és a tanultakon hosszan gondolkodunk. Képes beszéddel szólva átszellemültté válunk. Ezt a mindennapok nyelvére fordítva azt mondhatjuk, jóval több időt kell fordítanunk a gyermekeinkre, oktatásukra, nevelésükre. Korábban úgy gondolták, hogy az emberi természetén az oktatással nem lehet különösebben javítani. Ma már azonban tudjuk, hogy a gyermek fejlődésének nagyon korai szakaszaiban nagyon komoly hatást lehet gyakorolni az ember értékeire, fogékonyságaira. Ha a gyermekek magzatkortól kezdve megkapják a szükséges figyelmet és törődést, ha nem a tévére, videóra és más elektronikus eszközökre bízunk a gyermek fejlődését, hanem elsősorban mi magunk foglalkozunk vele, akkor a gyermek elég fogékony lesz és képes lesz arra, hogy az iskolában kellően sok mindent meg tudjon tanulni. Gondolkodni, rendszerezni, új összefüggéseket felismerni ugyanis csak akkor tud az elménk, ha van ismeretanyaga, amin gondolkodhat, amit rendszerezhet. Tanulni nemcsak az ismeretanyag, hanem az egyes tantárgyak gondolkodást fejlesztő hatása miatt is kell. Például a matematikát a logikus gondolkodást fejlesztő hatása, a fizikát a lényeg meglátásának képességét fejlesztő hatása miatt is kell tanulni.

Az életképes demokráciát a távlatokban való gondolkodás, a gyermekekre, az iskolára összpontosító, az emberi energiákat és erőforrásokat fokozatosan a szellemi értékek felé fordító vezetés jellemzi. Amikor döntünk, választunk, ne elsősorban az ígéretekre figyeljünk, hanem inkább arra, mennyire néznek bennünket felelősségünket vállalni képes embernek, antroposznak. A demokrácia rendszere fejlődésének fő lehetőségét az Internet vagy hasonló, ezután kifejlesztendő rendszerek tömeges alkalmazása adhatja meg. Ha a polgárok egyszerűen és könnyen rendszeresen kapcsolatba léphetnek képviselőikkel, ötleteket adhatnak, bírálhatnak, segíthetnek, akkor a vezetés eddig elképzelhetetlen lehetőségeket kap arra, hogy megfelelő lépéseket tehessen az egészségesebb társadalmak és a fenntartható civilizáció kialakításáért. Ha a kapcsolatrendszereink így túllépnek a szűk csoportokon, nagyobb esélyünk lesz arra, hogy az antroposz felülkerekedhessen bennünk a darwini módon élő emberen.

A DEMOKRÁCIA ÉS A VALLÁS A XXI. SZÁZAD ELEJÉN

Egy társadalom vagy civilizáció akkor maradhat fenn, ha képes alkalmazkodni a változásokhoz. A társadalom változásokhoz való igazodása nagyban múlik azon, hogyan alakul ki a társadalmat vezető réteg. A következőkben először azt fogjuk vizsgálni, hogy általában miként hozzuk meg döntéseiket, mennyire vagyunk ezekben tekintettel másokra.

A döntések meghozatalánál alapvető szempont a következmények mérlegelése. Nem maradhatunk meg, ha csupán a mára gondolunk. Az ember szó görög megfelelője, az antroposz eredeti jelentése szerint a felfelé tekintő, a jövőbe néző, a célt kereső lény jellemzője. Az emberi civilizáció alapja éppen az, hogy az ember messzebbre, a távolabbi jövőre is tekint. Az ember viszont a természetes kiválasztódás során jelent meg és az evolúció során a rövid távú előnyök megszerzése a vezérlő elv. Az előnyök magunkra és szűkebb családra vonatkoznak, tehát az ember lehet önfeláldozó természeténél fogva is, de csak a közvetlen környezetét tekintve. Úgy szokták mondani, hogy a génjeink önzőek.

Az emberi agy ismereteket feldolgozó képessége 150-200 fős csoportban való éléshez idomult. Körülbelül ennyi az ősi életmód szerint élő törzsek lélekszáma, a mai ember is 150-200 embert ismer közelebbről, átlagosan ennyi név szerepelhet a telefonszámos jegyzékünkben. Ekkora közösség tagjai még jól ismerhetik egymást, számon tartják, kitől mi várható, ki mivel tartozik a többinek, így itt nem lehet a többieket félrevezetve, mások rovására élni. Az ember ilyen csoportokon belül alkatánál fogva másokra tekintő módon élhet. Ez viszont nem olyan lemondás, amelyet civilizációnk fenntarthatósága kívánna. Agyunk azonban hatalmas teljesítményekre képes és gondolkodásunk felülkerekedhet a génjeink megszabta viselkedésen. Az ember antroposzként határt tud szabni önzőségének. Ma úgy kellene élnünk, hogy nem csak a társadalmunk, hanem maga az emberi civilizáció is fennmaradhasson.

Most vizsgáljuk meg, hogy a hagyományos és a modern demokratikus társadalmakban milyen körökből kerülnek ki a felső szintű döntéseket meghozók. A hagyományos társadalmak tekintélyuralmi elven működnek. Általában van egy, a szellemi vezetést adó papi réteg, amely nem gazdag, de mindenki által tisztelt. A politikai vezető réteg az arisztokrácia, amelybe születni kell. Az arisztokrata a lehető legjobb nevelést kapja és így jó vezetővé válhat. Képességeinket azonban nem csak a nevelés, hanem az öröklött tulajdonságok is befolyásolják, nagyjából a képességek kisebbik fele öröklött, nagyobbik fele szerzett. A népességnek az arisztokrácián kívül eső része - és ez a túlnyomó rész - eleve ki van zárva a hatalom gyakorlásából, legfeljebb a papi rétegbe kerülhet be és így az adottságaiknál fogva politikai vezetésre termett emberek nagy többsége sem lehetőséget, sem képzettséget nem kap arra, hogy irányítson. Így az arisztokrácia által vezetett társadalom az emberek tehetségének csak egy töredékét engedi érvényesülni.

Ha az arisztokrácia által vezetett, tekintélyuralmon alapuló társadalmak szellemiségét tekintjük, a meghatározó a hagyományokhoz való ragaszkodás és a bölcsesség tisztelete. A bölcs az értelmét elsősorban úgy használja, hogy a dolgokat, jelenségeket a saját és az emberiség tapasztalataival összevetve elemzi. A bölcs gondolkodás alapvető eleme a hasonlóságok felismerése és elemzése. A bölcs döntése nem elhamarkodott, nem túl határozott. A bölcs ellentéte a bolond, aki azt hiszi, ő mindent mindenkinél jobban ért, nem számít neki, mi mások véleménye, tapasztalata. A hagyományos társadalmak óvakodnak az újtól, mert attól tartanak, hogy az kiszámíthatatlan következményekre vezethet. Csak olyan változásokat fogadnak el, amelyek illeszkedhetnek a rendszerükhöz. A hatások higgadt kezelésének az az eredménye,

hogy a lehetőségeiknek csak egy töredékét használják ki. Ezzel lemaradhatnak sok mindenről, viszont nagyobb az esélyük arra, hogy változatlanul vagy alig változva fent tudnak maradni.

A bölcsesség a vallások közvetítésével válik közkinccsé. Az évezredek tapasztalata egyúttal vallási törvényekként, parancsolatonként is megfogalmazódik. A hagyományos társadalmak az önzést és kapzsiságot elsősorban a vallási törvényekre hivatkozva igyekeznek korlátok között tartani. A hagyományos társadalom békésebb korszakokban megfelelően működhet, a heves változások időszakaiban - ezeket általában nem ő maga idézi elő - azonban könnyen sebezhetővé válik.

A vallások alapvető tanításai egyfajta, a bölcsességre építő világszemlélet szükségességét hangsúlyozzák. Kínában a világot rendező, fenntartó, harmonizáló a tao. Senki sem tudhatja igazából, mi is a tao, de az embernek a tao útján kellene járnia. A tao követője olyan ember, aki a világ szép rendjéhez illeszkedő életet él. Az ilyen ember nyitott és alázatos, igyekszik magát a világra hangolni. A hindu és a buddhista felfogás szerint az emberi szenvedés oka elsősorban az emberi rövidlátás és butaság. A tompa vagy rögeszmés ember nem látja, mit csinál a világban, ha ugyanis tudná mit cselekszik, dehogy tenné azt. A hindu és buddhista ezért is fokozottabb éberségre, megvilágosodásra törekszik.

A zsidó-keresztény vallás is hasonlóan tanít. Az istenképű ember értelmes, de annyira nem, hogy cselekedeteinek a világra való hatását azonnal pontosan átláthatná. Mint az Édenkert őrzője és művelője nem tehet akármit. Nagy szabadságot adott neki Isten, de ezzel nagy az ember felelőssége is. Nem mindegy, mit tesz, az embernek körültekintően, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenre és az ő teremtet világra alázatosan figyelve kell meghoznia döntéseit. Az eredendő bűnben élő ember nem így cselekszik. A jó és a rossz tudásának a fájáról szakító ember nem Istenre és teremtet világra tekintve, hanem önféjűen dönt, csak a saját vágyaira, rövidlátó értelmére hagyatkozik. Amikor szakít a fáról, hogy mondjuk számára az a jó, ha minél több pénze, vagy hatalma van, vagy mennél több testi gyönyört szeretne magának, akkor csak önmagára gondol, másra, a többi emberre, a természetre, Istenre nem. Az ilyen ember ezért pusztulásra van ítélve, az iszlám is az Isten nélkül élő ember végzetét hangsúlyozza. Valamennyi világvallás azt tanítja, hogy az ember a világ egészére, harmóniájára tekintve gondolkodjon és tevékenykedjen, rövidlátóan, önféjűen nem ronthatja meg a világot, a létezését.

Isten választott népének, a zsidóknak törvényt adott, hogy azokat követve elkerülhessék a rosszat és cselekedjék a jót. Jézus Krisztus nem hiába fedte meg a magukat okosnak gondoló embereket és fordult azok felé, akiket lelkileg szegényeknek nevezett. Az utóbbiak ugyanis tisztában vannak értelmük korlátaival és ezért képesek arra, hogy teljes szívvel-lélekkel segítséget kérve Isten felé forduljanak. A Golgotán az egyik keresztre feszített gonosztevő a világi okosság szavai szidja Jézust, mondván, ha tényleg Isten fia, szálljon le a keresztről és mentse meg őt is. A másik, élete legvégén megtért gonosztevő viszont bölcs. Látása megvilágosodik, rájön arra, ha Jézus Isten fia és mégis ártatlanul, a kereszten szenvedve kell meghalnia, akkor annak valamilyen hallatlan nagy oka lehet, amit ő fel nem foghat. Bölcsen ezért csak azt kéri, hogy Jézus emlékezzen meg majd róla. A megtért, éberré vált bölcs ember Isten országának lakója, míg a csak világian okos elpusztul.

Vizsgáljuk meg, mit ad itt a világban a vallásos világszemlélet az embernek. A vallások szerint a jó a teremtő tevékenységnek, az építésnek és az alkotásnak felel meg. A rosszat a diabolosz névvel illetik, amely szétverőt, összekeverőt, összezavarót jelent. A világban a jó az erősebb, benne van azonban a szükséges rossz is. Ahhoz, hogy a teremtés során hogy új, teljesebb születhessen, a réginek, legalábbis egy részének szét kell esnie és ezt a rombolást a rossz végzi. A rosszat könnyebb meglátnunk, mint a jót. Mivel a jó az építés, alkotás során, hosszabb idő

elteltével nyilvánul meg, igazából csak akkor vehetjük észre, ha a dolgokat a folyamatukban tekintjük. A rossz, a romboló, pusztító viszont általában gyors és látványos, könnyű észrevenni.

Milyennek lássuk a világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, harmonikus, összefüggő egészet képez. Ez az emberek nagy többségének zsigeri érzése, akit ugyanis magzatként és kiscsecsemőként eléggé szerettek, az ilyennek látja a világot. A belső hangot azonban sokan nem hallják meg. A gyorsuló világban élve sokan úgy érzik, hogy világ nem rendezett egész, hanem kaotikus, azaz a világ folyását nem a harmónia, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. A változások jót és rosszat egyaránt hozhatnak. A káoszban élő állandóan résen van, védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket. Az ilyen ember igencsak tevékeny, állandóan tesz valamit, hogy védje magát vagy éljen esélyeivel. Az így élő ember főleg csak magára gondolhat, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot rossznak látja, a jót nem, vagy alig veszi észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de szemlélődésre nincs ideje és energiája. A jövőre is csak úgy tud gondolni, ha ezt és azt még most megcsinálom, akkor majd jobb lesz. Nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Csak a pillanatnak él, ezért elhasználja a világ erőforrásait. Mivel a világ káoszában elsősorban az ember és nem a természet kelti, a világot kaotikusnak látó emberek felszaporodása növeli a káoszt. Emiatt egyre több ilyen ember jelenik meg, egyre kevesebb időnk jut egymásra, gyermekeinkre. A káosz elhatalmasodása a civilizáció összeomlásához vezet.

A vallásos szemléletű ember is látja a világ káoszában, ezt azonban a világ rendjének velejárójaként kezeli. Csak olyan veszélyek ellen védekezik komolyabban, amelyek ellen tényleg védekezni kell és az esélyek közül csak azokat használja ki, amelyekkel élés összhangban van a világ szép rendjével. Ezért nem hajszolja annyira magát, mint a káoszban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt.

A demokrácia rendszere, amelyben származásától függetlenül bárki feljuthat a vezetők közé, akkor válik hatékonyá, ha a közoktatás mindenki számára lehetővé teszi a megfelelő tudás és műveltség megszerzését. Ezzel a demokrácia kormányzó rétege elvileg a népesség leginkább rátermett egyedeiből kerülhet ki. Mivel a hatalomért való szabad versengés és a választások rendszere nem teszi lehetővé, hogy valaki túl hosszú ideig a hatalom birtokosa lehessen, a rátermett, kormányzási lehetőséghez jutó vezetők a rendelkezésre álló időszakban igyekeznek a tőlük telhető legjobbat nyújtani. Így a demokráciák teljesítménye, hatékonysága jóval nagyobb, mint az arisztokrácia által vezetett társadalmaké.

A jelen lehetőségeinek minél jobb kihasználására szolgál a demokráciák működését meghatározó gondolkodási eszköz, amit az okosságnak nevezhetünk. Az okosság a vizsgált dolgot alkotóelemeire bontva tekinti át, az ok-okozati összefüggéseket feltárva elemez. Mindent részletesen, alaposan, pontosan végiggondolva ésszerűen dönt. Nem törődik a tekintélyekkel, mások vélekedésével, csak az érvelés ellenőrizhetősége számít. Az okos ellentéte a buta, aki képtelen az összefüggések megértésére. Az okosság akkor célravezető, ha a rendszer eléggé egyszerű vagy leegyszerűsíthető, modellezhető. Azaz elfeledkezhetünk a világon lévő egyéb dolgokról, csak az önmagában álló egyszerű rendszert vizsgáljuk. Az okos cselekvés általában hatékony és gyors és a sikerei nyilvánvalóak, az okos ember él a ma rendelkezésre álló lehetőségekkel. Ha hibás volt a leegyszerűsítés, a meghozott személyes, politikai, gazdasági és egyéb döntéseknek a rosszasága sokszor csak hosszabb idő után derül ki. Az okos követhet el bolondságokat, ha nem fogadja el mások intését, hogy legyen óvatos, az adott dolog jóval bonyolultabb, mint gondolja. Összetettebb, nehezebb kérdések vizsgálatára célszerűbb a

hagyományos társadalmakat jellemző bölcsesség, ami nem vezet látványos és gyors sikerekre és a mindennapok forgatagában korántsem olyan szembeötlően hatékony, mint az okosság. A bölcsesség ereje inkább hosszú távon nyilvánul meg. Az okos gondolkodás, a modellezés éppen a természettudományos kutatási módszer jellemzője. Éppen a tudományos gondolkodás sikerei vezettek arra, hogy a bölcsesség mint gondolkodási módszer háttérbe szorult és a polgárosuló, demokratizálódó társadalmak meghatározó gondolkodási módszere az okosság lett. A modern democráciák már alig használják a bölcsesség, jó és rossz fogalmait, sokkal inkább haszonban és ráfizetésben gondolkodnak. A democráciák által felszabadított energiák természetszerűen elsősorban a gazdaság, a piac működését élénkítik. Az ember legkönnyebben az érzékei által megragadható dolgok, az anyagiak felé fordulhat. A piac számára mindig a *most* az irányadó, a pillanatnyi helyzetet értékeli. A demokratikus berendezkedésű országokban, mivel a szellemi és egyéb értékek képviselője gyengének bizonyult a piaci érdekekkel szemben, a gazdaság, a piac mindent meghatározóvá vált.

A piacot mindenhatónak feltüntető gondolkodás alaptétele az, hogy nem kell amiatt aggódni, hogy az emberek kapzsiak, önzők, a piac úgymond láthatatlan keze úgyis jóra fordít mindent. Ez a gondolat, amely a XVIII. századtól kezdve a kapitalizmus vezéreszméje, mélységes ellentétben van a vallások szellemiségével, a keresztyén világszemléletet tekintve az eredendő bűn eltűrésének, majdhogynem ösztönzésének fogható fel.

A democráciák történetét az állandó vetélkedés, a darwini verseny jellemzi. A sikertelenebbek lemaradnak, ami azt eredményezi, hogy komoly belső feszültségek ébrednek. A feszültségek kezelésére a hagyományos társadalmakban jól kipróbált módszerek vannak, ezek használata jellemzi a lassabban, szerves fejlődés útján kialakult demokratikus társadalmak, mint Svájc életét is. Általában azonban a democráciákban a villongások gyakoribbak, az összezőrdülések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Mivel a democráciákban élők hamar rájönnek arra, hogy a felgyülemlett agressziót inkább kifelé érdemes fordítani, és persze így külső forrásokhoz is lehet jutni, egyes demokratikusabb berendezkedésű országok hódításai a világpolitikát meghatározó tényezőkké váltak. A diadalmas democráciák gyorsan legyengítették és elsöpörték a hagyományos társadalmakat, gyarmatosították, majd a XX. század második felében egy olyan világ gazdasági rendszerbe tagolták be őket, amelyben csak a hatalmi helyzetben lévő democráciáknak van esélyük a sikerre.

A demokrácia jól alkalmazkodik, de jóval nagyobb zavarokat kelthet, mint amekkorákon úrrá lehetne. A democráciák és a civilizációnk fennmaradásának alapvető feltétele ezért a távlatos, a nem csupán okos, hanem egyben bölcs gondolkodás térhódítása. A demokrácia alapvető veszélye, hogy az antroposszal szemben a darwini elv szerint élőket juttathatja meghatározó szerephez. A messzire tekintő, bölcsen gondolkodó, önzetlen ember visszaszorul, lassan észre sem vevődik a mának élő, csak okos, kapzsi és önző emberek mellett. Ennek a fő oka a vallásosság csökkenése és a műveletlenség. A vallásosság csökkenése, az elvilágiasodás szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy a történelem során gondolkodásunkban a bölcsességet kiszorította az okosság. Az elvilágiasodás csak átmeneti jelenség, a vallásosság csökkenése egyúttal a valláspótlékok tömegének megjelenésével jár együtt.

A demokrácia nem lehet öncél, hanem csupán keret arra, hogy az emberek adottságaiknak megfelelően, önmaguk és mások javára élhessenek. A társadalmi élet minőségét nem csupán a gazdaság, hanem az eszmények, a vallás, a nevelés, a kultúra és az oktatás határozza meg. A lélektani felmérések azt mutatják, hogy az embert nem a gazdagság, hanem a szellemi értékei, ezek közül is elsősorban az emberi kapcsolatait tehetik boldoggá. A gazdagság csak addig fontos, amíg az ember legalapvetőbb lélektani szükségleteit kell kielégíteni. A társadalom szellemi értékeinek milyenségét pedig elsősorban a jövőkép, a világszemlélet határozza meg.

Az olyan demokrácia azonban, ahol az embereket csak a gazdaság foglalkoztatja és a gondolkodásukat csak az okosság jellemzi, csupán a jelennel képes foglalkozni.

A jövőt illető vakság miatt a demokráciák elpusztíthatják a civilizációt. A demokrácia által felszabadított emberi energiák meggondolatlan felhasználása olyan változásokat idéztek elő, mint a világ egészére kiterjedő környezeti válság, a források gátlástalan pocséklása, a pazarlást egyenes gerjesztő gazdálkodás, a fogyasztóvá gyúrt tömegek elbutulása és a világot feszítő félelmetes egyenlőtlenségek. A demokrácia csak akkor vezethet fenntartható létezéshez, ha a néptömegek megfelelő szellemi nevelésben részesülve elsősorban a szellemi értékek felé fordulnak és antropológiaként gondolkodva képesek szemlélteni a világot.

A RÖVIDLÁTÓ EMBER MEGRONTJA A VILÁGOT

A Protestáns Kulturális Esten elhangzott beszéd, kisebb betoldásokkal

Isten az embert tökéletesnek teremtette. Az istenképű ember értelmes, de annyira nem, hogy azonnal pontosan átláthatná, milyen hatással lesznek a cselekedetei a világra. Nagy szabadságot adott nekünk Isten, arról a fáról szakíthatunk, ahonnan jólesik, kivéve persze a tiltott gyümölcsöket. Azaz az ember sok mindent tehet, sokféleképpen élhet. A szabadsággal együtt azonban nagy az ember felelőssége is, mert mint az Édenkert őrzője és művelője nem tehet akármit. Az embernek körültekintően, éberén, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenére és az Ő teremtett világára alázatosan figyelve kell meghoznia döntéseit.

Az eredendő bűnben élő ember nem így cselekszik, hanem önfejlően dönt. Úgy él, mintha mindent tudna, amiről meg nem tud, arról azt gondolja, hogy az nem is számít. Csak önmagára, vagy a legszűkebb rokon környezetére figyel, másra, a többi emberre, a természetre, Istenre nem. Valamennyi világvallás azt tanítja, hogy az ember a világ egészére, harmóniájára tekintve gondolkodjon és tevékenykedjen, rövidlátóan, önfejlően élve nem ronthatja meg a világot, a létezését.

Arra, hogy mit jelenthet a világ, a létezés megrontása, nézzünk egy történelmi példát, a Húsvét-sziget társadalmának összeomlását. A Húsvét-sziget területe durván 160 négyzetkilométernyi, más szárazföldről hatalmas távolságokra található. A sziget talaja termékeny, éghajlata szubtrópusi. A Húsvét-sziget kopár, növény és állatvilága szegényes, csak a hatalmas kőszobrok hívják fel magukra a figyelmet. 1722 húsvétján a kietlen, pusztaszigeten a felfedezőik alig kétezer tengődő őslakost találtak. A szigeten nem láttak egyetlen három méternél magasabbra növő fát vagy bokrot sem, a növényzet fűfélékből, sásból és páfrányokból állt. Az állatvilág hasonlóan szegényes volt, a rovarokon kívül egyetlen őshonos szárazföldi állat sem található, nincsenek sem denevérek, sem szárazföldi madarak, sem csigák vagy gyíkok. Az egyedüli háziállat a tyúk. A szigeten történeteket az alapos régészeti feltárások alapján ismerjük, a leletek alapján készített megdöbbentő krónikát nemrég, pár éve közzétették.

Valaha valószínű földi paradicsom volt, szubtrópusi őserdővel, igen gazdag növény és állatvilággal. Mivel a szigeten nem éltek ragadozók, a tengeri madarak háborítatlan fészkelőhelyként szolgált. A telepések 1600 éve, 400 körül érkeztek. Jól boldogultak, a sziget adottságaihoz alkalmazkodó összetett gazdasági, politikai rendszert építettek ki, fejlett kultúrával rendelkeztek. A vulkáni tufából faragott kőszobraik 8-20 méter magasak, van közöttük 270 tonna tömegű is. Ezeket a kőbányától sokszor csaknem tíz kilométerre kellett elszállítaniuk. Pálmafák törzsein görgetve, kötelekkel húzták őket. A köteleiket egy, a szigeten őshonos fa rostjaiból készítették.

A gazdag és termékeny szigeten a virágzás korszakában hétezer, egyes becslések szerint húszezer ember élhetett. A pusztulás nem hirtelen következett be. Kb. 800 környékén kezdték irtani az őserdőt, a fa eleinte főleg kenuk építéséhez és tűzifának kellett. A kőszobrok 1200-1500 között készültek. A görgetésükhöz használt pálmafa nem sokkal 1400 után végleg kiveszett a szigetről. A kötelek készítéséhez használt fa is kihalt, az utolsó, hírmondó példány a XX. században pusztult ki. A XV. századra nemcsak a pálmafák lettek oda, hanem letarolták az őserdőt, valamennyi fafajtájával együtt. A szigetről szinte az összes fa eltűnt. Nem tudtak újabb kenukat építeni, az étrendből ettől fogva hiányoztak a tengeren fogott halak. Kiveszett az összes őshonos szárazföldi madár, eltűnt a tengeri szárnyasok jó része is.

A szigetlakók élelmét ezek után a mezőgazdasági termelés adta. Húsként ott volt a szigetlakók által hozott tyúk. A termékeny földeket gyorsan pusztította az erózió és a talaj egyre soványabb termést adott. Az emberek éhezni kezdtek. Lázadások törtek ki, elsöpörték a vezető rétegeket, az arisztokráciát, a papságot. Felbomlott a rend, a nagycsaládok egymásnak estek, tombolt az erőszak, elterjedt az emberevés.

A megdöbbentő történetet megismerve jobban megérthetjük, mit jelenthet az, hogy az ember megrontja a világot. A bálványszobrokat emelő, csak önmagukkal törődő, magukat felmagasztaló, rövidlátó emberek nemcsak közösségüket tették tönkre, hanem a természetet is. Felfoghatjuk, mit jelenthet az, hogy a bűnben élő ember eltűnik a Földről, hogy az apák bűnei miatt a fiak bűnhődnek.

Más szigeteken valóban paradicsomi körülményeket találtak a felfedezők. Nem szükségszerű az, hogy egy civilizáció elpusztítsa magát. A Húsvét-szigeten a tragédia oka az emberi rövidlátás. Mérlegelnünk kell lépéseink következményeit, nem maradhatunk meg, ha csupán a mára gondolunk. Az ember szó görög megfelelője, az antroposz eredeti jelentése szerint a felfelé tekintő, a jövőbe néző, a célt kereső lény jellemzője. Az emberi civilizáció alapja éppen az, hogy az ember messzebbre, a távolabbi jövőre is tekint.

A Húsvét-szigeten élők okosak lehettek, bölcsek nem. Az okos a dolgok közötti logikai kapcsolatokat, ok-okozati összefüggéseket vizsgálja, a bölcs inkább a dolgok, mintázatok közötti hasonlóságokra figyel. Míg az okos gondolkodáshoz elég a logika és némi képzelőerő, addig a bölcs megfontoláshoz a logika mellett még nagyon sok tapasztalatra, ismeretre és jókora képzelőerőre is szükség van. Míg az okos gondolkodás csak az egyszerű vagy leegyszerűsíthető rendszerek vizsgálatára alkalmas, addig a bölcs gondolkodás a bonyolult, nagyon összetett dolgok elemzésére is használható. Az okosan gondolkodó képes arra, hogy egyszerűbb dolgokat ésszerűen áttekintsen, jól megértsen, megoldjon, a mában boldoguljon, sikeres legyen. Megmaradni viszont csak olyan civilizáció maradhat, amelyet a bölcsesség kormányoz, mert a bölcs ember képes arra, hogy a távolabbi jövőre is tekintsen. Tudjuk jól, hogy a bölcsesség kezdete az Úrnak a félelme.

A mai világunk a Húsvét-sziget nagyban, a szoboremelések fénykorának végén. Bálványai a piac, a haszon. A piac, a gazdaság működtetője alapvetően fontos. De nem lehet bálvány, fontosabb nála az ember boldogsága, az élete, a természet rendje és az Isten. A piac természeténél fogva csak a jelenre figyel. A fejlett országok meghatározó gondolkodásmódja az okosság. A globalizáció az egyformává tett világra törekszik, amelyben mindenütt ugyanazokat a termékeket - legyen az élelmiszer, élvezeti cikk, gépkocsi -, vásárolják, ahol ugyanazokat a filmeket nézik, ugyanazokat a zeneszámokat hallgatják. A nagyszámú, futószalagon gyártható terméket ugyanis gazdaságosabban lehet előállítani és eladni. Az embereket a tudatipar, az antroposztól oly idegen eszmék állandó sulykolása veszi rá ennek a tarthatatlan és emberhez méltatlan életmódnak a követésére.

A demokrácia csak megfelelő, intézményesített szellemi irányítással működhetne fenntartható módon. Ha az emberek gondolkodását a tudatipar eszközei, mint a reklámok, a bulvársajtó, a kereskedelmi tévék és hasonlókat határozzák meg, akkor az a civilizáció pusztulásra van ítélve. A történelmi tapasztalat szerint ugyanis az egyforma igényű, szokású, gondolkodású és tudású emberek társadalma, az általuk alkotott civilizáció sérülékeny. Az egyformává gyúrt civilizációt már kisebb külső változások is elpusztíthatják, mert egy sokszínűséget, sokféleséget nélkülöző rendszer nem tud alkalmazkodni a külső feltételek változásaihoz. A világ pedig manapság félelmetes ütemben változik.

A természetes környezetünk nem csupán helyi, hanem bolygó méretű romlása, a fajok sokféleségének nagymértékű csökkenése, a termőtalaj pusztulása mind az emberi élettér zsugorodásával jár együtt. A levegő és a vizek szennyezése, környezetünk mérgezése mai jelenség, a csak kőszerszámokkal rendelkező hűsvét-szigetiek eddig nem jutottak.

Amíg környezetünk romlásának hatása évtizedek során válik egyre fenyegetőbbé, az erőforrások felelőtlen pazarlása miatt, amit a globalizáció csak serkent, máris mély válságba jutottunk. A tengeri halászat hozama a túlhalászás miatt máris gyorsan csökken. Például az Atlanti-óceánban a tőkehal fogások hozama 1972 óta ez évre csaknem a nyolcadára zuhant vissza. A világ mezőgazdasági termelése lehetőségei határán ingadozik, a talajok pusztulása és az édesvíz hiánya miatt a gabonatermelés is visszaesőben van. A világ erdővel borított területe 30 év alatt 12%-kal csökkent, gondoljunk most vissza a hűsvét-szigetiek erdőirtásaira. Ráadásul a mai termelés és életmód fenntartásához nincs elég energia és nem is látjuk, hogy honnan lehetne. A világ kőolajtermelése már nem vagy alig növelhető, sőt néhány éven belül, 2008-tól kezdve évi 2-3%-kal csökkenni kezdhet. Pár évtizeden belül a földgázmezők is kimerülnek, Észak-Amerika földgázkészleteinek apadása akár egy-két éven belül komoly ottani energia-válsághoz vezethet.

A világ mezőgazdasága messzemenően épít a kőolaj és földgáz használatára. A mezőgazdaság gépesítése, a műtrágyák és növényvédőszer alkalmazása a terméshozamokat két-háromszorosára emelte és ennek eredményeképpen Földünk lakossága rohamosan nöhetett. Az olaj- és földgázkészletek szűkössége miatt az olaj- és földgázárak többszörösükre emelkedhetnek. Az egyébként is szegény és eladósodott országok mezőgazdasága lesz az első, amely a növekvő energiaárakat nem tudja megfizetni. Ez az élelmiszertermelés erőteljes csökkenésével, emberek százmillióinak, milliárdjainak gyengén tápláltságával, éhezéssel és pusztulásával járhat együtt. A fentiek miatt megindult a világpolitikai színtér gyors átrendeződése. Az Egyesült Államok a fenyegető olajválság miatt közvetlen ellenőrzése alá akarja vonni a közel-keleti, közép-ázsiai olajtermelést, ez lehet a készülődő iraki háború igazi oka.

A globalizáció káros hatásai és a civilizációs összeomlás veszélye ellen egyaránt védekeznünk kell. A világválság elsődlegesen szellemi válság, a környezeti és nyersanyagválság csak ennek következményei. Meg kell őriznünk magunkat és kultúránkat. Meg kell tartani népünket és országunkat. A Kárpát-medencében élők másokhoz képest sokkal jobb helyzetben vannak. Az itteni föld gazdag termést ad és a környezetpusztítás sem akkora, mint másutt. Az itt élő népek különösen a közelgő válság esetén lesznek nagyon egymásra utalva. Nem szabad megengednünk, hogy kívülről újra feszültségeket keltsenek az itt élők között.

Nem szolgálhatunk egyszerre Istennek és a mammonnak. Újuljunk meg keresztyén hitünkben és annak szellemében legyünk minél éberebbek. A szeresd felebarátodat, mint tenmagadat könnyebben felfogható parancs, mint az, hogy szeresd a Te Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből és minden erődből és teljes elmédből. Az Isten iránti szeretet magában foglalja, hogy szeressem, óvjam, gondozzam Isten teremtet világát. Műveljem és őrizzem.

Ne érezzük magunkat tehetetlennek. Bízunk az Úrban és cselekedjünk jót. Átmeneti korszakokban még a nagyon kis változások is nagy átalakulásokhoz vezethetnek. Ezért nem gondolhatjuk azt, hogy egyetlen ember úgysem számít és az erőfeszítéseim úgyis hiábavalóak. Ilyen időkben még jobban igaz, hogy legyünk hasonlatosak a mustármaghoz vagy a kovászhoz. Valamennyien személyesen is felelősek vagyunk azért, hogy milyenné válik világunk.

A XXI. SZÁZAD - PROTESTÁNS SZEMMEL: HITBÉLI, ERKÖLCSI ÉS TUDOMÁNYOS SZEMPONTBÓL

Nagy bátorság kell ahhoz, hogy 2002 végén a XXI. században várható történésekről értekezzünk. Csak arra vállalkozhatunk, hogy felmérjük, merre tart a világ, milyen jellegű változásokra számíthatunk és mit tehetünk a fenyegető veszélyek ellen. Míg a XX. század elejét alapvetően a bizakodás, az emberi értelemben és a civilizáció jövőjébe vetett hit jellemezte, addig a XXI. század elején félünk a jövőbe tekinteni. Az előttünk álló század a bizonytalanság, az átmenet időszakának tekinthető. A mostanáig elért tudományos-technikai eredmények ráébresztettek bennünket arra, hogy a fejlődés lehetőségei korlátozottak, sőt, maga a civilizációnk léte is kérdésessé válhat. Nehéz elképzelni, ténylegesen mi fog történni, ugyanakkor bizonyos fejlemények elég nagy biztonsággal jósolhatók.

A XXI. század megpróbáltatásaira a protestáns szemléletet jellemző hittel, bűneinket megvallva, alázattal, bizalommal és éberséggel kell készülnünk. Hiszünk, hinnünk kell abban, hogy Istenünk nem hagyott el bennünket még most sem, figyel ránk és megsegíthet bennünket. Megalázzuk magunkat, mert tudhatjuk jól, hogy a ránk bízott teremtet világban csak élünk és élünk, de őrizni nem őriztük azt. Önmagunkat megvizsgálva meg kell vallanunk, hogy mind őseink, de különösen mi, ma élők, rövidlátóan, mondhatni vakon, sodródunk és sodródunk a végzet felé, anélkül, hogy Istenünk törvényeire, szavára jobban odafigyeltünk volna, Isten üzeneteit megértettük volna. Kérjük, hogy Istenünk adjon elég erőt nekünk arra, hogy azokat a csapásokat, amelyek őseink és saját bűneink folytán hamarosan ránkzúdulnak, legyen erőnk elviselni. Bizalommal fordulunk Istenünk felé, reménykedve abban, hogy megadja számunkra azokat a lehetőségeket, amelyeket felismerve és kihasználva kilábalhatunk civilizációnk válságából. Nem számíthatunk arra, hogy a válság valamilyen csoda vagy hatalmas szerencse folytán egyszerre csak megoldódik, anélkül, hogy különösebb erőfeszítést tettünk volna. Ébernek kell lennünk ahhoz, ahogy Isten intéseit megfelelően fogadjuk és valóban az Ő utain járassunk.

Nem túlzás azt leírni, hogy a XXI. század az emberiség történetének egyik legválságosabb szakaszát hozhatja el. A világ rohamosan növekvő népessége kénytelen lesz szembenézni azzal, hogy a bolygó energia és egyéb forrásai kimerülőben vannak és képtelenek az egyre növekvő emberi szükségletek fedezésére. A történelem során számos társadalmat sújtott már ilyen jellegű válság. A XXI. században azonban az emberiség egésze lesz kénytelen szembenézni a források szűkösségével és a rohamosan romló egyéb környezeti feltételekkel. A későbbiek könnyebb megértése kedvéért ismerkedjünk most meg egy olyan civilizáció pusztulásával, amelynek összeomlása jól példázhatja, mi várhat az emberiségre, ha a jelenlegi irányzatok tartósak maradnak. A Húsvét-sziget népének tragédiája képszerűen mutatja, mi történhet az emberrel, ha természetes környezetével, erőforrásaival felelőtlenül, rögeszmék rabjaként bánt.

A Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása¹

A Húsvét-sziget területe durván 160 négyzetkilométernyi, más lakható szárazföldről hatalmas távolságokra található. A sziget talaja termékeny, éghajlata szubtrópusi. A Húsvét-sziget kopár, növény és állatvilága szegényes, csak a tengerparton álló hatalmas kőszobrok hívják fel magukra a figyelmet. 1722 húsvétján a kietlen, pusztaszigeten a felfedezők alig kétezer tengődő őslakost találtak. A szigeten nem láttak egyetlen három méternél magasabbra növő fát

---

¹ A Húsvét-szigeten történtek összefoglalója Diamond, 1995 cikke alapján készült. Erről magyar nyelven McDaniel és Gowdy, 2002 és Diamond, 2002 könyveiben olvashatunk.

vagy bokrot sem, a növényzet fűfélékből, sásból és páfrányokból állt. Az állatvilág hasonlóan szegényes, a rovarokon kívül egyetlen őshonos szárazföldi állat sem található, nincsenek sem denevérek, sem szárazföldi madarak, sem csigák vagy gyíkok. Az egyedüli háziállat a tyúk. A szigeten történeteket az alapos régészeti feltárások alapján ismerjük, a leletek alapján készített megdöbbentő krónikát nemrég, pár éve közölték.

A Húsvét-sziget valaha valóságos földi paradicsom volt, szubtrópusi őserdővel, igen gazdag növény és állatvilággal. Mivel a szigeten nem éltek ragadozók, a tengeri madarak háborítatlan fészkelőhelyeként szolgált. A polinéziai eredetű telepesek 1600 éve, 400 körül érkeztek a szigetre. Jól boldogultak, a sziget adottságaihoz alkalmazkodó összetett gazdasági, politikai rendszert hoztak létre, fejlett kultúrával rendelkeztek. A vulkáni tufából faragott kőszobraik között vannak 10-20 méter magasak is, a legnagyobb 270 tonna tömegű. Ezeket a kőbányától a tengerpartig sokszor csaknem tíz kilométer távolságra kellett szállítaniuk. Pálmafák törzsein görgetve, kötelekkel húzták őket. A köteleiket egy, a szigeten őshonos fa rostjaiból készítették.

A gazdag és termékeny szigeten a virágzás korszakában hétezer, egyes becslések szerint húszezer ember élhetett. A pusztulás nem hirtelen következett be. Kb. 800 környékén kezdték irtani az őserdőt, a fa eleinte főleg kenek építéséhez és tűzifának kellett. A kőszobrok 1200-1500 között készültek. A görgetésükhöz használt pálmafa nem sokkal 1400 után végleg kiveszett a szigetről. A kötelek készítéséhez használt fa is kihalt, az utolsó, hírmondó példány a XX. században pusztult ki. Mivel csak a Húsvét-szigeten őshonos fáról van szó, mára már csak a botanikus kertekben van belőle. A XV. századra nemcsak a pálmafák lettek oda, hanem letarolták az őserdőt, valamennyi fafajtájával együtt. A szigetről szinte az összes fa eltűnt. Nem tudtak újabb keneket sem készíteni, az étrendből ettől fogva hiányoztak a nyílt tengeren fogott halak és delfinek, amelyek addig a szigetlakók táplálékának fő fehérjeforrását szolgáltatták. Kiveszett az összes őshonos szárazföldi madár, eltűnt a tengeri szárnyasok jó része is.

A szigetlakók élelmét ezek után a mezőgazdasági termelés adta. Húsként ott volt a szigetlakók által hozott tyúk. A termékeny földeket gyorsan pusztította az erózió és a talaj egyre soványabb termést adott. Az emberek éhezni kezdtek. Lázadások törtek ki, elsöpörték a vezető rétegeket, az arisztokráciát, a papságot. Felbomlott a rend, a nagycsaládok egymásnak estek, tombolt az erőszak. Az éhező emberek megették mindent, amit lehetett, ráfanyalodtak a patkányokra is, majd elterjedt az emberevés.

Voltak olyan, közöttük a Húsvét-szigethez hasonló természeti viszonyokkal rendelkező, szintén polinéziai hajósok által benépesített szigetek, ahol valóban paradicsomi körülményeket találtak a felfedezők.² Tehát nem szükségszerű az, hogy egy civilizáció elpusztítsa önmagát. A Húsvét-sziget társadalma mai szóhasználatával jóval fejlettebb volt, mint más, a természettel összhangban élő szigetlakó társadalom. A Húsvét-szigeten magasabb szintű volt a munkamegosztás, ott az emberek jóval többet dolgoztak, mint a paradicsomi körülmények között élők, így a ma oly divatos fogalom, a GDP is sokszorosa lehetett annak, amit a természetnek megfelelően élő társadalmakban számolhatnánk. Ez arra utal, hogy bánjuk óvatosan a társadalom fejlettségének és a társadalom teljesítményének fogalmával.

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, miért nem tudták a Húsvét-szigetiek abbahagyni az őket éltető természetes környezet pusztítását. Kb. 300 szobrot állítottak fel a tengerparton, további 700 kolosszus befejezetlen maradt. Úgy tűnik, az utolsó fatörzsig folytatták az öngyilkos

---

² A paradicsomi körülmények között élő szigetek társadalmairól és más fenntartható módon élő közösségekről lásd McDaniel és Gowdy, 2002 könyvét.

munkálatokat, mert vagy félkészben hagyták ott szobrokat a kőbányában, vagy a vontatásuk szakadt meg hirtelen. Pedig a favágások miatt jól láthatóan pusztult az őserdő, nyilvánvaló lehetett, hogy nagy baj van, de nem tudtak megállni. Miben reménykedhettek a Húsvét-sziget lakói? Talán abban, hogy a szobrok elnyerték a felsőbb hatalmak tetszését és az égiek majd valamiképpen megmentik őket. Vagy az is számíthatott, hogy ha leállnak a szobrok készítésével és szállításával, az hatalmas munkanélküliséggel és így a társadalom rendjének felbomlásával járt volna együtt. A vezető rétegeknek, a papoknak és a törzsfőknek ekkor el kellett volna ismerni, hogy hosszú időn át rosszul vezették a népet.

Választ kell adnunk, másként nem tehetünk

Világunk mai állapota olyasféle lehet, mint amilyen a Húsvét-sziget volt a szoboremelések fénykorában. Globális környezeti válság, nyersanyag- és főleg energiaválság fenyeget bennünket. Civilizációnk hamarosan végveszélybe kerülhet. A Húsvét-sziget lakói az összeomláskor nem tudtak elmenekülni, nekünk sincs hová menni. A példátlan kihívás gyors választ követel, pár évtized múltán, ha így folytatjuk, már jóval kisebbek lehetnek az esélyek valamiféle átmenetre.

Ahogy a Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása és a hasonló természeti viszonyok között paradicsomi módon élők példája is utal rá, civilizációnk válságának oka alapvetően szellemi eredetű. Azaz nem eleve eldöntött, hogy az emberiséget a XXI. században apokaliptikus összeomlás sújtsa. Az ember nem egyszerűen egy kivételesen okos állatfaj, amely felemészte környezete forrásait, elpusztul. Fel kell tárnunk, milyen szellemi útvesztés vezetett a környezeti és civilizációs válsághoz és megvilágosodva meg kell keresnünk, mit csinálhatunk, hogyan tehetjük fenntarthatóvá civilizációnkat.

A civilizáció fenyegetettségének dolgában a kereszténységnek állást kell foglalnia. Mint látni fogjuk, a szellemi válság gyökereinek feltárására a elsősorban a vallásos, a bölcsész gondolkodás feladata és ezek adhatnak útmutatást a tudományos gondolkodás számára, mit tehetünk az emberiség túlélésért. A protestáns gondolkodás számára, amely alapvető jellemzőjének tartja, hogy állandóan vizsgálódik és keresi az Írásnak a mához szóló üzenetét, különösen fontos, hogy megfelelő választ adjon arra, ténylegesen mi okozta a modern ember szellemi eltévelyedését. Ez már csak azért is lényeges, mert, mint tárgyalni fogjuk, a keresztény nagyhatalmak a történelem során komoly szerepet játszottak abban, hogy civilizációnk a jelenlegi válságos helyzetbe jutott. Természetesen a keresztény gondolkodásnak meg kell fogalmaznia azt is, hogyan viselkedhet, miként gondolkodhat a mai ember, miközben az emberiség egésze a végromlásba sodródik.

Az értekezésben először röviden áttekintjük, milyen módon használja az ember az értelmét, majd a vallásos világszemlélet alapvető jellemzőivel foglalkozunk. Ezután tárgyaljuk, mennyire meghatározó a vallások szerepe az emberi gondolkodásban, a civilizációk létrejöttében és fennmaradásában. A civilizációs válság környezeti, gazdasági és egyéb tüneteinek ismertetése után vázoljuk, honnan eredhet a mindezeket előidéző szellemi válság. Ezután megkísérlünk választ keresni arra, miben kell megváltoznunk, mire kell figyelnünk és vázoljuk, milyen gazdasági, politikai átalakulások útján oldhatjuk meg a civilizációs válságot legalább itt Európában.

Az emberi értelem használatának módjairól

Az emberi civilizáció fejlődésének meghatározó tényezője, miképpen használja fel az ember az értelmét. Látni fogjuk, hogy ez a vallásos gondolkodás számára is kulcskérdés.³

Az értelmes ember a világ rendjét észelve lett annyira sikeres, vált a bolygó urává. A rend felfedezése mintázatok felismerését jelenti. Az ember a talált mintázatokat elraktározza az emlékezetében és az újabb észleléseit a már ismertek alapján rendszerezi, értelmezi. Keresi, mi a közös a mostaniban és a régiekben, milyen újabb kapcsolatokat lehetne találni a dolgok között. A nagy kérdés az, mennyire erősen függnek össze a világ dolgai. Ha a kölcsönhatások nagyon erősek, akkor igazából semmit sem lehet a többitől függetlenül vizsgálni. A bölcsesség és az okosság az emberi értelem használatának két módszeréhez köthetőek. Hogy melyikhez érdemes folyamodnunk, az pedig attól függ, mennyire nagy az a terület, amivel éppen foglalkozunk.

A bölcsesség a világ dolgait, jelenségeit a tapasztalatok összessége alapján igyekszik értelmezni. A bölcs azt keresi, hogy amit vizsgál, ahhoz hasonló hol fordult már elő korábban a történelem során, mikkel vethető össze, mi lehet a mostaniban a közös a már ismertekkel. A bölcs a képzelőerejének felhasználásával hasonlóságokat keres és ezekre alapozva mond ítéletet valamiről. A véleménye éppen ezért sokszor nehezen érthető, nem is mindig elég világos az, mit miért mond, sőt sokszor az sem nyilvánvaló, hogy mit is akar kifejezni. A bölcs által mondottak elfogadhatósága nem a véleményének a bizonyíthatóságán, hanem a bölcs elismertségén, tekintélyén nyugszik, azon, hogy korábbi mondásai, előrejelzései az idők folyamán mennyire állták meg a helyüket.

Az okosság az adott dolgot, jelenséget önmagában igyekszik megvizsgálni, megérteni. Ennek az a feltétele, hogy a vizsgálandót a világ egyéb hatásaitól el lehessen szigetelni. Ha ezt megtehetjük, akkor a viszonylag egyszerű rendszert pontosan meghatározva, megmondva, hogy mi alatt mit értünk, logikusan, ok-okozati összefüggésekben gondolkodva feltárjuk a rendszert jellemző összefüggéseket. Az okos gondolkodás, ha a vizsgált dolog valóban leegyszerűsíthető és a világ többi dolgától leválasztva vizsgálható, nagyon hatékony és eredményes. Az okosság elveti a tekintélyt, számára csak a tiszta érvelés a mérvadó.

Az okos ellentéte a buta, aki nem tudja a lényeges dolgokat a lényegtelenektől megkülönböztetni és nem képes összefüggéseket átlátni. A bölcs ellentéte a bolond, aki nem ismeri fel, hogy a vizsgált dolgok mennyire összetettek és tekintet nélkül mások tapasztalataira, figyelmeztetéseire, ragaszkodik a túlzott egyszerűsítésekhez. Míg a bölcsesség általában együtt jár az okossággal, az okos bizony lehet egyúttal bolond is, ha rögeszmésen hangsúlyozza saját okosságát és képtelen felismerni a módszerének korlátait.

Ha a mindennapokat nézzük, akkor a csak okosan gondolkodó ember jelentős előnyben van a bölccsel szemben. Az okos ugyanis különösebb töprengés nélkül él a lehetőségeivel, felhasználja a rendelkezésre álló eszközöket és nem vesztegeti energiáját és idejét arra, hogy a távlati következményekkel foglalkozzon. A bölcs viszont gondol a jövőre, a tágabb összefüggésekre is és ezért a köznapi gondolkodás számára határozatlannak, élehetetlennek mutatkozik. A bölcs gondolkodás hosszabb távon válik kifizetővé.

A vallásos gondolkodás módszere alapvetően a bölcsesség. Ahogy az Írás többször is megfogalmazza, a bölcsesség kezdete az istenfélelem. A vallásos szemlélet óv a világi okosságtól, azaz az első hallásra helyes, ám rövidlátó, öntelt, sokszor nyugodtan bolondnak is mondható

---

³ Végh, 2002.

érvelésektől. Gyakran megeshet, hogy a kevésbé művelt, ám önmaga korlátait tisztán látó ember helyesen látja az ember helyzetét a világban, miközben a művelt és okos, önmagában bízó értelmiségi korlátozottsága miatt rosszul ítéli meg, hogy mi történik körülötte. Ha ezt a fejünkben tartjuk, rögtön jobban megérthetjük Jézus számos cselekedetét, választását és feddését.

A jó és a rossz

Az értelmünket használva folyamatosan döntéseket hozunk. A döntések meghozatalakor valamilyen szinten mindig mérlegeljük, hogy jó-e az, amit tenni készülünk. Központi kérdés az ember számára, mi számít a jónak és az ellentétének, a rossznak. A vallásos gondolkodás és a filozófusok egyaránt választ kell hogy adjanak erre a kérdésre. Az általunk adott meghatározás⁴ megfelel annak, amit általában a vallások a jóról és rosszról mondanak.

A világegyetem fejlődési vonalát tekintve a jót az építéssel, a magasabb szervezetségű, összetettebb létrehozásával azonosíthatjuk. A rosszat a sátán, a mindent szétdobáló, összekeverő, a 'diabolosz' testesíti meg, amely egy régebbi, szervezetlenebb állapotba akar visszavetni bennünket. A rosszat, ami az összeviaskodást növeli, általában könnyű elkövetni, meg az úgymond magától is. A jót, ami viszont a rendezettséget fenntartja és akár növelheti is, nehezebb tenni, mert energiát, munkát kell befektetnünk hozzá. A rossz, a romboló a teremtett és fejlődő világ szükséges része, mert ahhoz, hogy új, teljesebb jöheszen létre, a régi nem maradhat változatlanul, legalább is részben pusztulnia kell. A rombolást a rossz végzi.

A világegyetem fejlődése is határozottan mutatja, hogy a jó, az építő a meghatározó és erősebb, mint a rossz. Hiszen a mai kozmológia szerint⁵ a világegyetem a hétköznapi nyelven semminek nevezhető fizikai állapotból jött létre és annyira finom, nagyon összetett rendszerek jelentek meg benne, mint az ember, az emberi agy. Közismert tapasztalat azonban, hogy a rosszat sokkal könnyebb észrevenni, mint a jót. A rossz nagyon látványosan, szembeötlően mutatkozik. A WTC ikertornyai hosszú éveken át épültek fel és a tömeggyilkos merénylet órákon belül törmelékké változtatta őket. A jó, ami az építőnek, alkotónak, gondoskodónak felel meg, viszont csak akkor vehető észre igazán, ha a dolgokat hosszabb távon, folyamatosan láthatjuk. Például az építkezés, vagy akár a barátság, a szeretet a pillant számára is jelent valamit, de igazából csak hosszabb idő után ismerjük fel igazi értékét.

Az, hogy az ember jónak vagy rossznak tartja a világot, az életet, civilizációt és történelmet alakító erő.

A rend keresése és a vallás

A természetfölötti felé fordulás igen mélyen gyökerezik az emberben és végső soron két nagyon mély tapasztalatra épül, azoknak az értelmezéséhez köthető.⁶ Az első ilyen tapasztalat szerint a természet és a világ szép egész, rendezett, harmonikus egésznek alkot. Ezt a tudata mélyén mindenki így érzi, aki magzatként és kiscsecsemőként elég szeretetet kapott és így akinek öntudatra ébredése zavartalanul történhetett, mert egy szerető, otthonos világ vette

---

⁴ Végh, 2002. 212-214. o.

⁵ Lásd például Hawking, 1989, 134-135. o.

⁶ A transzcendens felé fordulásról lásd részletesebben Végh, 2002, 21-24. o.

körül. Az ilyen embernek megvan a benső biztonságérzete és otthon van a világban. Egy másik fontos emberi tapasztalat az, hogy a bennünket óvó és megtartó rend és annak fennmaradása, például a meleg lakás, a teli éléskamra a folyamatosan végzett értelmes munka eredménye. Ez a két zsigerinek is mondható tapasztalat ott fészkel szinte mindannyiunk tudata mélyén. A tudat számára ez a két meghatározóan fontos tapasztalat úgy hozható összhangba, ha feltételezi, ha világ egészének rendje, harmóniája és a rendnek a fennmaradása is értelmes tevékenység eredménye, mégpedig egy, a természet felett álló értelem műve. Ugyanis az anyagi világ egyedüli értelmes lénye az ember, mi pedig jól tudjuk magunkról, hogy a természet rendjét nem mi hoztuk létre, ennek a rendnek csak a termékei vagyunk.

A természetfeletti, idegen szóval transzcendens értelem létezésébe vetett hit valamennyi vallás közös jellemzője. A vallások másik alapvető ismérve az embernek a transzcendens előtti meghajlása, a nálánál nagyobb, értelmesebb előtti hódolás. Ez a meghajlás egyben megalapozza az emberlét biztonságát is. A vallásos ember, mivel felfogása szerint egy értelmes világban él, ráébred arra, hogy ez azt is jelenti, hogy az ő személyes léte is értelmes. Nem a káosznak köszönheti életét és nem kell attól rettegnie, hogy az bármikor elnyelheti. Az önmagát így felfogó embert ezek után olyan kérdések, hogy miért is született erre a világra, miért éppen olyanok az adottságai, nem nyomasztják, elfogadja magát olyannak, amilyen, a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyené. A vallás egyúttal az életének rendjét is szabályozza. A vallásokat az emberiség legősibb és mindmáig leginkább bevált rendszerező és rendteremtő módszereinek tekinthetjük. A természet vak erőitől való félelem, amit a materialista valláskritika a vallás eredetének tulajdonít, csak a benső biztonságérzet nélkül élő emberek vallásos érzésében játszik fontosabb szerepet.

Vallásos és nem vallásos beállítottság

Milyennek lássuk a világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, harmonikus, összefüggő egésznek képez. Minthogy ez az emberek nagy többségének zsigeri érzése, ezért a világot nemcsak a vallásos emberek, hanem a materialisták nagy része is szép egésznek látja. A bennünk lévő belső hangot azonban nagyon sokan nem hallják meg. A gyorsuló világban élés sok emberben azt az érzést kelti, hogy világ nem rendezett egészként viselkedik, hanem kaotikus, azaz a világ folyását nem a harmónia, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. Ezek a változások az ember számára jót és rosszat egyaránt hozhatnak. Ezért az embernek résen kell lennie, állandóan védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket.

Ha az ember a világot kaotikusnak látja, akkor igencsak tevékeny életet él. Állandóan tesz valamit, hogy védje magát és éljen a kínálkozó lehetőségekkel. Az ilyen ember elsősorban csak magára tud gondolni, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud igazából a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot rossznak látja, mivel a jót nem nagyon veheti észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de a szemlélődésre, hosszabb időszakok áttekintésére nincs ideje és energiája. A jövőre is csak úgy tud gondolni, ha ezt és azt még most megcsinálom, akkor majd jobb lesz. Az ilyen ember nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Csak a jelennek élve elpazarolja a világ erőforrásait és így elpusztítja a civilizációt. Mivel a világ káoszáts elsősorban az ember és nem a természet okozza, a világot kaotikusnak látó emberek felszaporodása növeli a világ káoszáts. Emiatt egyre több ilyen ember jelenik meg, egyre kevesebb időnk jut egymásra, a gyermekeinkre. A káosz növekedése a civilizáció összeomlásához vezet.

A világot szép egésznek tartó ember is látja a világ káoszáát, de ezt a világ rendjének velejárójaként kezeli. Csak olyan veszélyek ellen védekezik komolyabban, amelyek ellen tényleg védekezni kell és az esélyek közül csak azokat használja ki, amelyekkel élés összhangban van a világ szép rendjével. Ezért nem hajszolja annyira magát, mint a káoszban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt.

Mivel a vallásos ember hisz abban, hogy a világ értelmes alkotás, áll felette valamilyen felsőbb szellemi erő, ezért gondolkodásában meghatározó szerepet játszik a jövőre való tekintés. Bízva az isteni gondviselésben, az ember sokkal többet tud elviselni, képes sok mindenről, hacsak időlegesen is lemondani. A vallásosság ezért civilizációt alakító és fenntartó tényező, mással aligha helyettesíthető. A gondviselésbe vetett hit egymáshoz is közelebb hozza az embereket, az istenben hívő emberek sokkal inkább tudnak egymásban bízni, mint akik között ez az összekötő kapocs nem működik.

Istenhit és társadalom

A vallások tanításai erkölcsi és gyakran később állami törvénybe foglalt parancsokban rögzítették a közösségen belüli magatartási szabályokat és kapcsolatrendszerüket, és ugyanúgy megszabták a más közösségekhez való viszonyt is. A tanításokat, a követendő parancsokat végül is az határozta meg, hogy az adott vallás szentségei, istene vagy istenei által miben látták a világ rendjének alapjait, harmóniájának magyarázatát.

Sokistenhit

A több isten létét hívők számára a természet szent, a felsőbbrendű lények, istenek lakhelye. A világ dolgait az istenek személyes döntései irányítják. Ennélfogva a világ az ember számára megismerhetetlen, kiszámíthatatlan, áttekinthetetlen. Itt az ember számára a világ dolgainak sokfésége, színessége természetes dolog, nincs rajta sok töprengeni-, megismernivaló. A világot úgy kell elfogadni, ahogy van, nem szabad erőszakosan beleavatkozni abba, ami az istenekre tartozik. A legbiztosabb módja annak, hogy szép harmóniában élj a világgal, úgy sajátítható el, ha az ősökre figyelsz. Ők már megtapasztalták, hogyan kell élni, az ő példájukat kell követni. Az újtól, ki nem próbálttól óvakodni kell, felismerhetetlen veszélyeket hordozhat. A mitikus vallások időszemlélete általában ciklikus. Eszerint a dolgok ismétlődnek, nincs igazán értelme múlttól, jelenről, jövőről beszélni.

Ezért a mitikus vallásokat, a többistenhitet követő közösségek külső kapcsolatai gyengébbek, a társadalmak ragaszkodnak hagyományaikhoz. Szentségnek tartva a természetet, általában megbecsülik azt. Akik nem, azok nagyjából úgy végzik, mint a Húsvét-sziget népe. Az ilyen társadalmak hosszú évszázadokig, évezredekig alig változó módon létezhetnek. A világ megismerhetetlenségének feltételezése, a tabuk létezése kizárta a természettudományok megjelenésének lehetőségét. Nagyon nagy mennyiségű tudást halmozhatnak fel, ez a tudás azonban csak tapasztalatok gyűjteménye, rendszerezésének elve nem a természeti törvények matematikai megfogalmazására épül. Akármilyen fejlett, gazdag volt is az ilyen társadalom, mérnöki alkotásai nem a természet törvényeinek ismeretén, hanem a tapasztalaton alapultak. Az ilyen társadalmakban élő egyén számára a meghatározó értékek az emberi kapcsolatokhoz, a természethez, a valláshoz, a kultúrához kötődnek. Az anyagiak kevésbé fontosak.

Egyistenhit (monoteizmus)

Az egyistenhit szerint csak egy Isten létezik, aki a világot törvényeivel kormányozza. Ezek a törvények megismerhetők lehetnek az ember számára, mivel az ember istenképű, így értelme az Istenéhez hasonló. Isten mint a világ teremtője hozta a törvényeket, és mivel hatalmát semmi sem korlátozza, a világ teljes egészében az Ő teremtménye, azaz a világot Isten a semmiből teremtette. A világ története a teremtéstől az utolsó ítéletig tartó, üdvtörténetnek nevezett folyamat.

Az egyistenhit természetszemlélete, a törvényekkel vezérelt világ képe lehetővé tette a természettudományok fejlődését. Az Isten képmására teremtett értelmes ember, mivel Istenhez hasonlóan gondolkodik, akár a természetet kormányzó törvényeket is megértheti, felfedezheti. Az egyistenhit a világ egyetemességét hangsúlyozza, azt, hogy van olyan ismeret és tanítás, amelynek tudása és követése mindenki számára javallott. Az egyistenhitre épült társadalmak ezért a világot befolyásolhatónak, az ember számára előnyösen átalakíthatónak tartják. A monoteista társadalom időszemlélete lineáris, a világ a teremtéstől az végítéletileg tart. Nem kell annyira félni az újtól a szokatlantól, ez a világ haladásának velejárója. A monoteizmus a természettudományok megjelenését, a haladásba vetett hitet, a külkapcsolatok gyakran erőszakos kiterjesztését hozta magával. A monoteista társadalmak ideológiai és területi terjeszkedése, az ezzel járó heves megrázkódtatások az utóbbi kétez év meghatározó jellemzői.

A hagyományos és modern társadalmakról

Egy társadalom életképességét vizsgálva nagyon fontos tényező az, hogy a vezető rétege miképpen alakulhat ki. A vezető réteg jellege megszabja, hogyan alkalmazkodhat a társadalom a világ változásaihoz.

A hagyományos társadalmakban a vallásosság meghatározóan fontos és ennek megfelelő módon ezek a társadalmak értékelvűek, az értékek hirdetőinek, tanítóinak tekintélyét becsülve működnek. Általában van egy, a szellemi vezetést adó papi réteg, amely nem gazdag, de mindenki által tisztelt. A politikai vezető réteg az arisztokrácia, amelybe születni kell. Képességeinket az öröklött tulajdonságok és a nevelés nagyjából fele-fele arányban határozzák meg. Az arisztokrata a lehető legjobb nevelést kapja és így jó vezetővé válhat. A népességnek az arisztokrácián kívül eső része - és ez a túlnyomó rész - eleve ki van zárva a hatalom gyakorlásából, legfeljebb a papi vagy hivatalnoki, a végrehajtói rétegbe kerülhet be és így az adottságaiknál fogva politikai vezetésre termett emberek nagy többsége sem lehetőséget, sem képzettséget nem kap arra, hogy irányítson. Így az arisztokrácia által vezetett társadalom az emberek tehetségének csak egy töredékét engedi érvényesülni.

Ha az arisztokrácia által vezetett, tekintélyuralmon alapuló társadalmak szellemiségét tekintjük, jellemző az értékekhez, hagyományokhoz való ragaszkodás és a bölcsesség tisztelete. Az önzést és kapzsiságot elsősorban a vallási törvényekre hivatkozva igyekeznek korlátok között tartani. Ezek a társadalmak óvakodnak az újtól, mert attól tartanak, hogy az kiszámíthatatlan következményekre vezethet. Csak olyan változásokat fogadnak el, amelyek illeszkedhetnek a rendszerükhöz. A hatások higgadt kezelésének az az eredménye, hogy a lehetőségeiknek csak egy töredékét használják ki. Ezzel lemaradhatnak sok mindenről, viszont nagyobb az esélyük arra, hogy a fő célt, a megmaradást elérjék.

A hagyományos társadalmak békésebb korszakokban megfelelően működhetnek, de a heves változások időszakában - ezeket általában nem ők idézik elő -, könnyen sebezhetővé válnak. Ugyan hatalmas tudást halmoztak fel, jól szervezett, szilárd államokat alkottak, de az utóbbi

évezredben a kívülről jövő nyomásnak már nem tudtak ellenállni. Elsősorban olyan helyeken tudtak hosszabb ideig létezni, amelyek földrajzilag védettek voltak, mert hatalmas hegységek, sivatagok vagy tengerek övezték őket. A többi területen a gyakori népességmozgás nem tette lehetővé állandóbb társadalmak kifejlődését.

A modern, demokratikusabb berendezkedésű társadalmakat az jellemzi, hogy bennük megvan az a lehetőség, hogy a vezetés a lehető legalkalmasabbak kezébe kerüljön. A demokrácia rendszere, amelyben származásától függetlenül bárki feljuthat a vezetők közé, akkor válik hatékonnyá, ha a közoktatás mindenki számára lehetővé teszi a megfelelő tudás és műveltség megszerzését. Ezzel a demokrácia kormányzó rétege elvileg a népesség leginkább rátermett és felkészült egyedeiből kerülhet ki. Mivel a hatalomért való szabad versengés és a választások rendszere nem teszi lehetővé, hogy valaki túl hosszú ideig a hatalom birtokosa lehessen, a kormányzási lehetőséghez jutó vezetők a rendelkezésre álló időszakban igyekeznek a tőlük telhető legjobbat nyújtani. Gyorsan megragadják a kínálkozó esélyeket, elsősorban a jelen gondjaira összpontosítanak és olyan megoldásokat részesítenek előnyben, amelyek a pozitív hatásai gyorsan érezhetők. Nem, vagy alig fordítanak figyelmet arra, mik az alkalmazott megoldások távlati következményei. A vallásos szellemiség a modern társadalmakban egyre gyengül, így az értékre való figyelés már nem, vagy alig jelent gátakat a döntéshozatalban.

A jelen lehetőségeinek minél jobb kihasználására szolgál a demokráciák működését meghatározó gondolkodási eszköz, az okosság is. Az okos cselekvés hatékony és gyors és a sikerei nyilvánvalóak. Ha hibás volt az okos cselekvés alapjául szolgáló leegyszerűsítés, a meghozott személyes, politikai, gazdasági és egyéb döntéseknek a rosszasága sokszor csak hosszabb idő után derül ki. A modern társadalmak születésekor az értékek és a bölcsesség tisztelete, a vallásos gondolkodás még komoly tényező. Ezeknek hatása egy ideig még fékezte a világi okosság térnyerését.

A modern társadalmak kialakulása

Azokon a területeken, amelyek jó természeti adottságokkal rendelkeznek és egyben könnyen megközelíthetőek, a hagyományos társadalmak nem maradhatnak meg tartósan. Az állandó népmozgás elsőpri a rugalmatlanul viselkedő, az éppen adott lehetőségeket megfelelően ki nem használó társadalmakat. A modern, demokratikus elvekre épülő, gyors alkalmazkodásra képes társadalmak általában ilyen 'huzatosnak' mondható övezetekben fejlődtek ki. Az athéni demokrácia és a római köztársaság, majd az első újkori demokratikusabb rendszerek és az Amerikai Egyesült Államok demokráciája a világ történelmét meghatározó tényezőkké váltak.

Európában évezredekig fennálló nagy államok ugyan nem alakulhattak ki, a népesség vándorlása, a hódító nagy birodalmak nem tették ezt lehetővé. Az állandósult mozgás, a bizonytalanság folyamatos alkalmazkodásra kényszerítette az Európában élő népeket. A római birodalom bukása után Európa fejlődését a kereszténység szellemiségének és az ókori örökségnek a kölcsönhatása határozta meg. Az elmúlt évezredben az egyistenhívő iszlám és keresztény társadalmak dinamizmusa súlyos feszültségeket gerjesztett. Európa nehezebben alkalmazkodó feudális társadalmi közül néhány lassan alkalmazkodóképesebb demokráciákká fejlődött.

A modern társadalmak felé vezető út hajtóereje az emberi gondolkodás fejlődése. A görög demokrácia mögött a filozófia virágzása, a római köztársaság fejlődésének meghatározója a latinok racionális gondolkodása, az európai demokratikus fejlődés kulcseleme a természettudományos gondolkodás elterjedése. A természettudomány születése, fejlődése egy idő után hatalmas lökésekkel segítette a technika fejlődését. A technikai haladás motorja ezek után nem csupán a felgyült tapasztalat, hanem a felismert alapvető természeti törvények tudatos alkal-

mazása. A newtoni mechanika, a hőtan, a kémia, az elektromosságtan törvényeinek felfedezése eddig ismeretlen lehetőségeket adott a mérnökök kezébe.

Míg a hagyományos társadalmakban a világnézet fékezte, vagy meg is akadályozta az új technikai lehetőségek kiaknázását, addig az újkori Európában és az Egyesült Államokban ilyen korlátok nem léteztek. Annyira erős a külső nyomás, hogy az erkölcsi aggályok és egyéb óvatosságra intő megfontolások nem hátráltatják a technika fejlődését, az eredmények hasznosítását. Az uralkodó gondolkodási módszer, a természettudományos kutatási módszer jellemzője, az okos gondolkodás, a modellezés lett. A természettudományos gondolkodás sikerein felbuzdulva, a tekintélyeket elvetve, mindig az adott helyzetet ésszerűen elemezve kezdtek el gondolkodni nemcsak a természettudományos kutatásban, hanem egyéb területeken is. A bölcsesség mint gondolkodási módszer háttérbe szorult. A döntéshozókat egyre kevésbé fékezik a hagyományos értékek által felállított korlátok, a machiavellista gondolkodásmód egyre jobban elterjed. Így a demokráciák teljesítménye, hatékonysága jóval nagyobb, mint az arisztokrácia által vezetett társadalmaké, ahol a perc adta esélyek kihasználását fékezi az értékekhez, hagyományokhoz, vallási alapelvekhez való ragaszkodás.

Az egyistenhit világszemlélete is inkább az újat kereső és felhasználó embert bátorította. Míg a katolikus hívek, lelkük üdvéért naponta megküzdve, többet fordítanak önmaguk belső vizsgálatára, az üdvösségre való kiválasztottságban bízó protestánsok többet törődnek az anyagi világgal. A protestáns vallások szemlélete egyenesen buzdít arra, hogy minél többet dolgozzunk, tanuljunk, műveljük a tudományt és használjuk a tudomány eredményeit. A protestáns, Isten ingyen ajándékaként, megkapja lelke örök életét. Azzal pedig, hogy a tudomány és technika segítségével könnyít az életén, megszabadul a bűnbeesés másik következményétől is. Attól, hogy a Paradicsomból való kiűzetés után itt a földön fáradtsággal, arca verejtékével kelljen keresnie a kenyerét. A protestáns munkájával, a tudomány művelésével is Isten dicsőségét szolgálja.

A természettudomány és a technika lehetőségei elkápráztatták az európai és amerikai embert, protestánst és katolikust egyaránt. Egyre jobban bízhatott a többiekénél jobb technikájában. Önbizalma hatalmas mértékben megnőtt, úgy vélte, mindent jobban tud másoknál. Lenézte, pusztította más földrészek régi nagy kultúráit, semmibe vette más civilizációk értékeit, és úgymond legyőzte a természet általa vaknak nevezett erőit.

A demokráciák által felszabadított energiák természetszerűen elsősorban a gazdaság, a piac működését élénkítik. Az ember legkönnyebben az érzékei által megragadható dolgok, az anyagiak felé fordulhat. Ez együttjárt azzal is, hogy a technikailag gyorsan fejlődő társadalmak gondolkodását egyre inkább az anyagiak határozták meg, az egyéb értékek tisztelete egyre jobban a háttérbe szorult.

Az ember sikerei, az általa teremtetett egyre magasabbszintű rend azonban megrendítette a vallásos világkép alapvető támaszait. A vallásosság gyengülése nem pusztán a természettudományok sikereivel, az ezekre hivatkozó materializmussal magyarázható, hanem az ember környezetének változásaival is összefügg. Míg a korábbi idők embere a természet szép, harmonikus rendjével szembesült, addig a városiasodás mértékének növekedésével az újabb kor embere egyre inkább csak az ember által alakított, rendezett, illetve kaotikussá tett környezettel érintkezik. Például nagyon sok városi gyermek, ember nem látta még életében a lenyűgöző szépségű nyári égboltot.⁷ Mivel a vallásosság alapvető forrása a világ egészének rendjével való

---

⁷ Saját tapasztalatom szerint az egyetemi hallgatók nagy többsége nem látta még az égbolton a Tejutat, nem tudja, hogy az az augusztusi égbolton figyelhető meg.

találkozás, ennek hiányában a vallásosság is nehezebben fogalmazódik meg. Ezért Európában és Amerikában a keresztény vallás egyre inkább veszített és veszít befolyásából, bár fogalmai meghatározták, ma is meghatározzák a gondolkodást.

A demokráciák történetét az állandó vetélkedés, a darwini verseny jellemzi. A sikertelenebbek lemaradnak, ami azt eredményezi, hogy komoly belső feszültségek ébrednek. A feszültségek kezelésére a hagyományos társadalmakban jól kipróbált módszerek vannak, ezek használata jellemzi a lassabban, szerves fejlődés útján kialakult demokratikus társadalmak, mint Svájc életét is. Általában azonban a demokráciákban a villongások gyakoribbak, az összezőrdülések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Mivel a demokráciákban élők hamar rájönnek arra, hogy a felgyülemlett agressziót inkább kifelé érdemes fordítani, és persze így külső forrásokhoz is lehet jutni, egyes demokratikusabb berendezkedésű országok hódításai a világpolitikát meghatározó tényezőkké váltak. A diadalmas demokráciák gyorsan legyengítették és elsöpörték a hagyományos társadalmakat, gyarmatosították, majd a XX. század második felében egy olyan világgazdasági rendszerbe tagolták be őket, amelyben csak a hatalmi helyzetben lévő demokráciáknak van esélyük a sikerre.

A világ helyzete a XXI. század elején

Mára a történelem eléggé világosan mutatja, hogy a demokratikus hatalmak a jelen gondjait úgy kezelik, hogy nem törődnek a jövővel, az utánunk következő nemzedékekkel. Ha ez a kérdés felvetődik, a nyers válasz általában az, hogy az elődeink sem gondoltak ránk, mégis milyen jól megvagyunk, és az a világ rendje, hogy minden nemzedéknek megvannak a maga feladatai. A mai megoldások azonban jóval súlyosabb későbbi gondok forrásaivá válnak. Például az öntözéses gazdálkodás mai mértéke miatt a talajvíz szintje világszerte rohamosan csökken. Az Egyesült Államok déli államai alatt húzódó hatalmas földalatti vízkészletnek szintje például évente kilencven centiméterrel csökken, mivel tizenháromszor annyi vizet szivattyúznak ki belőle, mint amennyi természetes módon pótlódik. Hasonló mértékű rablógazdálkodás folyik a vízzel Kínában, Indiában és sok más helyen is, anélkül, hogy szembenéznének azzal, mit fog ez magával hozni a jövőben. A mai társadalmak jóléte a jövő nemzedékek örökségének eltékozlásán alapul.

Környezeti és energiaválság

A civilizációnkat fenyegető környezeti válság alapvető oka az, hogy a jelenlegi termelési rendszerek, a fogyasztás mértéke nem egyeztethető össze a természet rendjével. A természet és a bioszféra körfolyamatok összjátékára épül, gondoljunk például a víz és a levegő vagy a szénvegyületek körforgására a természetben. A jelen emberi tevékenység nem illeszkedik ehhez az alapvető rendhez. A civilizációs tevékenység jellegét most az határozza meg, hogy nyersanyagból szemetet állít elő, vagyis a folyamat egyirányú. Eddig is csak azért tehette az ember mindezt, mert korábban még viszonylag kevés anyagot mozgatott meg. Az utóbbi 200 évben azonban az emberiség olyan tömegű nyersanyagot használt fel és annyit szemetelt, hogy az emberi tevékenység már a bioszféra alapvető körfolyamatait is veszélyezteti. A természetes körfolyamatokba való érezhető emberi beavatkozás két nagyon ismert eredménye az ózonréteg sérülése és az üvegházhatás növekedése. Ezek és sok más hasonló jelenség a jelenlegi civilizáció teljes pusztulásának fenyegetését vetíti elénk.

Természetes környezetünk viharos gyorsasággal pusztul.⁸ A fajok sokfélesége félelmetes mértékben csökken, elsősorban az erdőirtások miatt. A világ 30 év alatt erdőterületeinek 12%-át elvesztette, gondoljunk most vissza arra, mivel járt együtt a hús-vét-szigetiek erdőirtása. A földi növényfajok negyedét, egyes becslések szerint közel a felét a kipusztulás veszélye fenyegeti. A levegő és a vizek szennyezése, környezetünk mérgezése mai jelenség, a csak kőszerszámokkal rendelkező hús-vét-szigetiek eddig nem jutottak. Amíg környezetünk romlásának hatása évtizedek során válik egyre fenyegetőbbé, az erőforrások felelőtlen pazarlása miatt, amit a globalizáció csak serkent, máris mély válságba jutottunk. A tengeri halászat hozama a túlhalászás miatt máris gyorsan csökken. Például az Atlanti-óceánban a tőkehal fogások hozama 1972 óta 2002-re csaknem a nyolcadára zuhant vissza. A világ mezőgazdasági termelése lehetőségei határán ingadozik.

A civilizációnk amiatt is fenntarthatatlanná válik, hogy az olaj és gázkészletek is mostanára csökkennek le annyira, hogy a szűkösségük lassan észlelhetővé válik. Ami az olajtermelést illeti, ha már kibányásztuk a kitermelhető készletek felét, akkor a második felét műszaki okokból egyre nehezebb a felszínre hozni.⁹ Ma már itt a fordulónál tartunk, mértékadónak tekinthető előrejelzések szerint a világ olajtermelése pár évi ingadozást követően 2008-tól kezdve évi 2-3%-kal csökkenni fog. Egyre kevesebb ország lesz képes olajat exportálni. A földgázkészletekkel jobban állunk, de a húszas-harmincas évekre egyszerűen elfogyhatnak. A földgázmezők kimerülése - nem úgy, mint olajmezőké - hirtelen folyamat. Az észak-amerikai földrészt már pár éven belül hatalmas földgázválság fenyegeti, mivel országai már csaknem kimerítették a földrész készleteit. Földgázt csak cseppfolyós állapotban importálhatnak, ami igen költséges és sok, hosszú idő alatt megépíthető létesítményt követel.

A fosszilis tüzelőanyagok egyre gyorsabb elhasználásával a fogyasztói civilizáció létalapját számolja fel. A munka termelékenységének magas szintje a felhasznált nagy mennyiségű energián alapul. A magas mezőgazdasági termésátlagok fedezete az iparszerű mezőgazdaságot működtető hatalmas mennyiségű, kívülről bevitt energia, ennek köszönhetően a termésátlagok két-háromszorosukra növekedtek. Találó a mondás, miszerint a mai mezőgazdaság a termőföldet arra használja, hogy a kőolajat élelmiszerré alakítsa át. Az Észak-Koreában pusztító borzalmas éhínség jól példázza ezt. Az ország nagyüzemi mezőgazdaságát a szovjet és kínai szállítások éltették, a Szovjetunió olcsó olaj-, Kína kedvezményes energia- és műtrágya-szállításokkal igyekezett megtartani Észak-Koreára gyakorolt befolyását. A Szovjetunió szétesése után a szovjet-kínai versengés megszűnt, az oroszok nem adtak több olajat és a kínai kormányzat ezután már csak dollárért volt hajlandó szállítani. Észak-Korea energiagazdálkodása és mezőgazdasága ezek után összeomlott. 1998-ra a nagyüzemi gépezetnek már csak ötöde volt működőképes, a szükséges műtrágyának is csak alig ötödét tudta az ország előállítani és így a termésátlagok az évtizeddel korábbiak a 40%-ára estek vissza. Mára emberek milliói haltak éhen vagy lettek az alultápláltsággal együttjáró betegségek áldozatai. Ha így folytatódik, a

---

⁸ A környezetszennyezésre, a természet pusztulására, a nyersanyagok fogyására vonatkozó irodalom eléggé gazdag. Annak, aki a helyzetet részletesebben meg akarja ismerni, forrásként elsősorban a Worldwatch Institute évenként, a Föld napjára megjelenő könyvsorozatát ajánlható, amely 1991 óta magyarul is megjelenik, lásd Worldwatch, 2002.

⁹ A szénhidrogének készleteire vonatkozó riasztó jelentések először 1998-ban kaptak nagyobb nyilvánosságot, amikor a Scientific American több cikkben is foglalkozott az energiahelyzettel. A legismertebb, már klasszikusnak számító cikk a Campbell és Laherrére, 1998 munka. Az energiahelyzettel foglalkozó naprakész ismeretekkel, cikkekkel, vitairatokkal a világhálón a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap szolgál.

pusztító éhínség addig tart, amíg a lakosok száma a hagyományos mezőgazdasági termeléssel eltartható értékre nem csökken.

Mivel a jelenlegi tudásunk szerint nem áll a rendelkezésünkre az olajhoz és földgázhoz hasonló, hatalmas bőségben, könnyen rendelkezésre álló energiahordozó, a világ népessége 20-30 éven belül csak a hagyományos módon termelő mezőgazdaság terményeire számíthat. Az olaj- és földgáztermelés csökkenése arra vezethet, hogy földrésznyi területek, a világ lakosságának a nagyobb része Észak-Korea sorsára jut.¹⁰

Civilizációnk amiatt is fenntarthatatlan, mert a világ forrásainak több mint 80 százalékát kevesebb, mint a világ népességének 20 százaléka használja fel. A hatalmas egyenlőtlenségek olyan feszültségek forrásai, amelyek egyre nehezebben kezelhetők.

Az energia legnagyobb pazarlója kétségtelenül az Egyesült Államok, amely a bolygó kőolaj-tartalékainak csupán két százaléka fölött rendelkezik, de a világtermelés 25%-át fogyasztja el. Mivel az amerikai életmód, a településszerkezet, a munka- és bevásárlási lehetőségek és sok más is teljesen a személygépkocsi használatának a függvénye, az USA kormányzata, maga mögött érezve az amerikai nép nagy többségének támogatását, mindent megtesz azért, hogy az USA kőolajból ne szenvedjen hiányt. Az USA erőszakkal fenyegetőző politikája arra vezethet, hogy az energiaválságot nem tudjuk szelídebb eszközökkel, energiatakarékossággal, a termelési rendszerek átalakításával kezelni. Ehelyett a világ az egyébként is szűkös forrásokat háborúskodásokra pazarolja el és a káoszba zuhanhat.

Az ember válsága

Miközben a fogyasztói társadalmak polgárai anyagaikban soha nem látott gazdagsággal dicsekedhetnek, az életük minősége egyáltalán nem kielégítő. A mai lélektani, boldogságot kutató vizsgálatok eredményei is alátámasztják az ősi tapasztalatot, hogy az ember ne a gazdagságtól várja a boldogságot. Csíkszentmihályi¹¹ eredményei szerint az ember akkor érzi magát igazán jól, ha képességei határán tevékenykedve tölti az idejét. Mind az unalom, mind a szorongás rengeteg energiát emészt fel, ha viszont az ember megfelelő módon le van foglalva, akkor szinte repül az idő, annyira jól érzi magát, hogy észre sem veszi az idő múlását. Embere válogatja, ki mivel tudja magát ilyen szépen lekötni. Lehet az ilyen tevékenység a hegymászás, a zenélés, a jó társaság, a gyermeknevelés, a tanítás, vagy maga a munka.

A szociológiai vizsgálatok szerint¹² az emberi boldogsághoz az anyagiak csak annyiban szükségesek, amíg a legalapvetőbb élettani szükségleteink kielégítéséhez kellenek. Ha már van mit enni, inni, mit felvenni, hol lakni, onnantól fogva az emberi boldogság főként a szellemi értékektől függ, leginkább az emberi kapcsolatoktól. Az emberi kapcsolatok mellett még sokat számít a természethez, a zenéhez, az olvasáshoz, általában a kultúrához való kapcsolat, az ezek iránt való érzékenység is.¹³ Ezért a szegény ember is lehet boldog és a gazdag ember is

---

¹⁰ Nem túl hosszú időn belül ehhez hasonló lehet Kína összeomlása is. Az Independent 2002. január 26.-án megjelent cikke szerint (olvasható Lean, 2003 helyen) Kína terméshozamai 1950 és 1998 között a négyszeresükre növekedtek. Azóta azonban az erőltetett öntözés tarthatatlansága és az elsivatagosodás miatt a hozamok máris csökkennek.

¹¹ Csíkszentmihályi Mihály, a világhírű, magyar származású, amerikai pszichológus munkái közül kettő magyarul is megjelent, lásd Csíkszentmihályi, 1997 és 1998.

¹² Lásd pl. Csíkszentmihályi, 1998. 27. o.

¹³ Végh, 1999. 69-75. o.

boldogtalan. A fogyasztói életvitel, amely három jelszó köré rendezhető, miszerint tedd-vedd-edd,¹⁴ végsősoron mélyen embertelen, felelőtlen, és pusztulásba visz.

A fogyasztói társadalom a tömegtermelésre, a szükségletek uniformizált kielégítésére épül és ezért az emberi munka is egyre gépiesebbé válik. Ezért az embereknek csak egy kis része végez olyan munkát, amelyet ténylegesen tud élvezni, a nagy többség csak robotol. A gépies, örömtelen munkában megfáradt emberek képtelenek arra, hogy a szabadidejüket, már ha van, olyan tevékenységgel töltsék ki, amely megfelelő lehetne számukra. Nem tudják élvezni a javaikat, hiába van nagyon sok mindenük. Emiatt a fogyasztói társadalom polgárainak a nagy többsége boldogtalan. Tömegessé válnak olyan betegségek, mint a depresszió, az anorexia, a bulimia és mások, amelyek erősen köthetők az egyén szellemi válságához. Továbbá egyre többen betegednek meg attól, hogy túlságosan tápláló ételekből túl sokat fogyasztanak. A természetes környezet lerontása, a számos természetidegen, szennyező anyag a környezetünkben jó néhány olyan, az immunrendszerünk túlterhelésén alapuló betegséggel sújt bennünket, mint az allergia, az asztma és számos rákbetegség.

Az ember természetes jóérzését az is rontja, hogy tudhatjuk, a fogyasztói társadalom gazdagsága nemcsak a jövő felélésén, hanem számos, ma élő ember nyomorúságára is épül. A csak a jelenben való gondolkodás társadalmat, természetet pusztító vonására talán a legszemléletesebb példázat a közlegelők pusztulásának története.¹⁵

A közlegelők pusztulása

Tegyük fel, hogy a községnek van egy legelője, amely száz tehenet képes eltartani és a községben élő száz gazda mindegyike egy-egy tehenet hajt ki a legelőre. Ha ezen a legelőn száz vagy kevesebb tehenet legel, akkor a legelő ép marad. Az egyik gazda azonban, hogy nagyobb haszonhoz juthasson, még egy tehenet csap ki a legelőre. Jól jár, mert ugyan így egy tehenre kevesebb táplálék jut, de ez a szám annyira kicsi, - amit eddig százfelé osztottak szét, azt most százegyfelé kell osztani -, hogy szinte észre sem vehető. Ezért az ő haszna nem az egy tehen, hanem két tehen eladásából származik.

Ezt a lehetőséget, az első gazda példáját követve, mások is kihasználják és nagyobb haszonra tesznek szert. A két tehenet kihajtó gazdák számának növekedésével azonban a többiek már érezhetően rosszabbul járnak, mert a tehenüknek egyre kevesebb táplálék jut, kevesebb tejet fejnek, a jószágok soványabbak lesznek. Ezért, hogy elkerüljék a nagyobb veszteséget, ők is újabb teheneket hajtának ki a legelőre. A legelő füve azonban nem bírja az egyre erősebb legeltetést és a gyepterület eltűnik. A tehenek után kapott jövedelmet valamennyi gazda elveszti, mindnyájan tönkremennek.

Ez a példa jól mutatja, miért kell gátat szabni a csak a pillanatnyi érdeket néző piac növekedésének. Ebben az esetben a közlegelőt a falu közösségének a határozata óvhatja meg, amelyik kimondja, hogy a település jövője érdekében az adott területen tilos száznál több tehenet legeltetni. Világméretben például a levegő és a vizek szennyezése, az óceánok halállományának túlzott halászata feleltethető meg a közlegelőknek. Civilizációnk megóvása érdekében hasonló lépésekre volna szükség, ugyanis nem volna szabad engedni, hogy a természeti erőforrásokat a jelen kedvéért eltékozzuk.

---

¹⁴ Bagdy, 2002. 370-376. o.

¹⁵ Hardin, 2000. 222-223. o.

A piac terjeszkedése és a szellemi válság

Civilizációnk válságának oka a piac társadalmat és környezetet elemésztő hatása, ami azzal magyarázható, hogy az ember nem áll ellen a piaci növekedést mozgató erőknek. Ezért nem maguk a piaci eszközök, hanem az ember a felelős. A civilizációs válság hátterében így az ember szellemi válsága áll. A piaci terjeszkedés, az általa okozott civilizációs válság és a mögöttük álló szellemi válság egymást erősítő tényezők. A piacosított civilizáció közelgő összeomlását nem csupán a nyersanyagok vészes fogyása, a szennyeződés mértéke, hanem a szellemi javakhoz való viszonya is mutatja. Bármely nagy kultúrában, amely hosszabb időn keresztül fent tudta magát tartani, a szellemi értékek felé fordulás és az anyagiakban való mértékletesség a megmaradás alapvetően fontos tényezői voltak. A szellemi értékek semmibevétele, hogy csak a készpénzre váltható javak számítanak, a civilizáció bomlásaként értékelhető.

Egy civilizáció csak addig virágzik, ameddig a szellemi értékek az elsődlegesek. Az egyénnek el kell tölteni valamivel az időt, le kell kötnie magát, fontosnak, értelmesnek kell, hogy érezze a létezését, tevékenységét. Ha az időt és energiát egyaránt komolyan lekötő szellemi értékek megrendülnek, az emberek figyelme az anyagiak felé irányul. Korunkban az anyagiak felé való fordulás fő területe a megfeszített munka. Az emberek nem azért dolgoznak annyit, mert a pénzre feltétlen szükségük van, hanem nagyon sokan igazából azért, mert másra már nem is nagyon alkalmasak, csak a robotolásra.

Ha egyre több ember egyre többet dolgozik, a gazdaság megerősödik, egyre meghatározóbbá válik. A szellemi területekre egyre kevesebb idő és energia jut, a gazdaság mindenhatóvá válik. Miközben a javak egyre nagyobb bőségben állnak rendelkezésre, az embereknek egyre kevesebb ideje jut a javak élvezésére, mert mindenki egyre jobban siet. A rohanás egyre fokozódik, a megszerzett javakkal már nem tudnak mit kezdeni. Közben az emberek egyre műveletlenebbekké válnak, a gyerekekre egyre kevesebb figyelem jut. Végül is a gazdaság sem növekedhet a végtelenségig, forrásait kimerítve összeomlik.

Ez már a civilizáció vége. Ha az ember a képességeit elsődlegesen az anyagi javak gyűjtésére, halmozására használja, akkor nem él adottságainak megfelelően és életmódja rombolja természetes környezetét. Ekkor, mint a természet rendjétől idegen elemnek, pusztulnia kell. Nem csupán azért, mert elpazarolja az energiát, a nyersanyagokat, szennyezi a környezetet. Az ilyen emberek más embereket, saját gyermekeiket is elsősorban a pénzt nézve értékelik. A gyermeket nem új és megismételhetetlen esélyként, isteni ajándékként kezelik, hanem mint gazdasági tényezőt. A gyermek mint a személyes szabadság és érvényesülés korlátja, így költséges dolog jelenik meg. Az ilyen szemléletű egyéneknek nincs is rá szüksége, ezért a társadalom gyorsan előregszik és eltűnik.

A posztmodern gondolkodás mint a szellemi válság betetőződése

Korunk eszmevilágának meghatározó eleme az ún. posztmodern gondolkodás, ami az értékelvű emberi viselkedés visszaszorulásának talán már utolsó állomása. Az utóbbi száz évben ahogy az emberek egyre többet és messzebb utazhattak és utaznak, számos kultúrával, vallással, gondolkodásmóddal ismerkedhettek meg. Szembesültek azzal, hogy a különböző vallások egyes tételei ellentmondhatnak egymásnak, a kultúrák más és más értékeket részesíthetnek előnyben, ami az egyik gondolkodásmód szerint erény, azt a másik esetleg nem becsüli semmire. Az egyre szorosabb szellemi kölcsönhatások sokasága felvetette a kérdést, vajon melyik kultúra, vallás, gondolkodásmód a helyesebb, az értékeesebb, milyen utat kellene választani az egyre inkább egymásra utalt embereknek, népeknek, országoknak.

Az egyes kultúrák, vallások, civilizációk összehasonlító elemzései arra az eredményre vezettek, hogy minden vallás, kultúra, civilizáció önmagában véve teljes egészét alkot és mindegyik értékesnek tekinthető, igazából egyiket sem tüntethetjük ki a többiekhez képest. A különböző kultúrák jellegzetességei, értékei, fogalomrendszerei történelmi fejlődés során alakultak ki, lettek olyanokká, amilyenek. Ezt az eredményt a modern gondolkodás egyik kiinduló pontja, amiből a posztmodern filozófusok azt a következtetést vonták le, hogy igazából minden fogalom, kifejezés, állítás történelmi fejlődés eredménye. Továbbvive a gondolatmenetet, rámutattak arra, hogy nincsenek tökéletesen helytállóknak, igaznak mondható, abszolút értékek, minden csak egy adott közegben értelmezhető, alkalmazható. A végsőkéig vezetve az eszmefuttatást, kijelentették, hogy a világ, amiről beszélünk, csak egy látszólagos, virtuális világ, amelyet a történetileg kialakult fogalmainkkal magunk alkottunk meg. Ennélfogva a filozófia feladata a fogalmak mint történetileg kialakult nyelvi kifejezési formák elemzése.

A posztmodern gondolkodás ilyen módon minden, alapvetőnek tekintett értékről kimondja, hogy csak viszonylagos és ezzel sérti, rombolja ezeket az értékeket. A rombolás úgymond haszna pedig az, hogy az emberek elsősorban a különböző vallási és kulturális értékeik miatt nem férnek meg egymástól, gondoljunk most az északír válsággócra, a csaknem azonos nyelvű, ám különböző vallású és kultúrájú délszláv népek feloldhatatlannak látszó ellentéteire, pusztító háborúira. Ezért a posztmodern szerint a hagyományos értékeket, vallást, kultúrát el kell vetni, ezeket az értékeket hiteltelenné kell tenni, meg kell tőlük szabadulni, illetve meg kell tőlük szabadítani másokat is.

A posztmodern nemcsak rombol, hanem teremt is, méghozzá olyan világot, amelyet éppen el tudunk képzelni, amilyen úgymond jólesik, tetszik nekünk. A posztmodern gondolkodás arról beszél, hogy fogalmakat, értékeket alkothatunk, ezeket a fogalom- és értékalkotó folyamatokat ismételve elérhetjük azt, hogy ezeket az általunk és önmaguk által teremtett dolgokat az emberek megszokják, elfogadják és ezek szerint fognak élni, gondolkodni. Gondoljunk a politikailag korrektnek minősülő szóhasználatra - egyik legismertebb példája nálunk a roma, amely kiszoríthatja a rosszabb beidegződésekhez köthető cigány szót - amelynek segítségével embereket, emberi közösségeket sújtó előítéletektől szabadulhatunk meg, legalább is egyesek ebben reménykednek.

A fő módszer az újonnan teremtett értékek terjesztésére a média, amely a televíziót, rádiót, a sajtót, általában a tömegkommunikáció eszközeit foglalja magában. Kialakultak és rohamosan fejlődnek az emberek hangolásának, átgyúrásának módszerei. A reklámozás mai eszközei a posztmodern kor jellegzetes termékei. Természetesen nemcsak az emberek fogyasztói szokásait lehet irányítani, befolyásolni lehet életmódjukat, közösségi életüket, politikai állásfoglalásaikat, a választásokon leadott szavazataikat is. A média posztmodern elveket valló alakítói egyenesen a média által teremtett virtuális valóságról álmodoznak, arra építve, hogy az állandóan a TV készülékek előtt ülő emberek előbb-utóbb olyan fogalmak, elvek szerint fognak élni és gondolkodni, amelyeket a TV véleményalakító személyiségei sugalmaznak számukra, sulykolnak beléjük.

A hagyományos értékeket szétromboló, elseprő és helyettük újjal kísérletező posztmodern civilizációnk válságát, átmeneti korszakát jellemző jelenség. A modern korban a hagyományos társadalmak, erkölcsi rendszerek felbomlottak, az isteni rend szerint való élés eltűnőben van, ahogy a bomlás észlelője, Nietzsche kifejezte: 'Isten halott'. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szilárd vallási, erkölcsi elvek nem is létezhetnek. A posztmodern alapfeltevése, az abszolút értékek létének hiánya, vitatható. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben a posztmodern filozófia komoly támadásokat intéz a természettudományos módszer, maga a természet-

tudomány ellen.¹⁶ Érthető, ugyanis a természettudomány a maga pontos és jól kidolgozott módszereivel számos abszolútnak, öröknek, univerzálisnak és elkerülhetetlennek tekinthető dolgot talált a természet kutatása során és ez nincs ínyére a mindennek viszonylagosságát, történetiségét hirdető posztmodernnek. A természet abszolút mennyiségei, alaptörvényeken alapuló rendje, harmóniája is mind arra utalnak, hogy a posztmodern gondolkodás alapvetései kétes értékűek.

Társadalmi válságok

Az ép társadalmat az önszerveződés jellemzi.¹⁷ Az önszerveződés egy alapfeltétele az emberek közötti kapcsolatrendszerek léte, azok zavartalan működése. Az önszerveződés zavarai egyben társadalmi válságok jelei. Ha az önszerveződés feltételei sérülnek, akkor a társadalom egyedekre eshet szét és az atomizálódott társadalom vezetését könnyen valamilyen kisebb csoport szerezheti meg. Az ilyen módon vezetett társadalom összeomlása csak idő kérdése.

A mai társadalmakat szűk csoportérdekek alapján kétféle módon lehet vezetni. Mindkét módszer alapja az emberek közötti bizalmatlanság, érdektelenség, fásultság és közömbösség kihasználása. Az ilyen emberekből álló társadalom egyénekre esik szét és a magányos emberek alkotta, atomizálódott társadalom már jól irányítható. A bizalmatlanságot gerjesztő egyik módszer a terroron, a megfélemlítésen alapul, ez a diktatúra, amelynek meghatározó intézménye az embereket megfélemlítő, gyanakvóvá tevő titkosrendőrség.¹⁸ Ennek a rendszernek szépirodalmi leírásai közül George Orwell 1984 című regénye a legnevezetesebb.

A másik módszer napjainkban kezd kiteljesedni, az előképe A. Huxley Szép új világ című regényében található. Itt az emberi bizalmatlanság, érdektelenség az információ ömlesztésével érhető el. Persze, az információt a megfelelő csoportérdeknek megfelelően kell tálni és arra kell figyelni, minél bőségesebb legyen. Az emberek nagy többsége, ha eléggé tudatlan és műveletlen, úgysem tudja belőle kihámozni, igazából miről is lehet szó. Vagy érzelmileg azonosul a vezetéssel, mondjuk az elnökkel és vakon követi, vagy gyanakvóvá, bizalmatlanná és fásulttá válik. Mindkét esetben azt lehet velük csinálni, ami éppen szükséges, az emberek a megfelelő propagandával nagyon könnyen irányíthatók. Az állandóan sulykolt rövid jelszavak hamarosan gondolkodásuk részévé válnak, anélkül hogy az emberek ezt észrevennék. Ha valaki fel akarja világosítani őket, eleve bizalmatlanul és közömbösen fogadják. Amikor a piaci szempontokat figyelembe vevő oktatás bevezetéséről hallunk, az is annak a jele, hogy a piac terjeszkedése elől el akarják háritani azt a veszélyt, amit a gondolkodó, önálló mérlegelésre képes ember jelent a fogyasztói szép új világra.

A környezeti, civilizációs és emberi válság oka

A civilizációs, környezeti és emberi válság mögött a piac egyre hatalmasabbá válása áll. A piac ilyen viselkedése viszont egy nagyon alapvető természeti törvény megnyilvánulása. Eszerint egy önmagát szervező, fenntartó, röviden önszerveződő rendszer a termodinamika második

---

¹⁶ Alan Sokal elméleti fizikus beugratásként egy komolynak látszó cikket küldött be a posztmodern filozófia egy vezető folyóiratába. Miután a több bíráló által is látott cikket a folyóirat leköszölte, Sokal nyilvánosságra hozta, hogy a cikk csak paródia, lásd Sokal és Bricmont, 2000.

¹⁷ Végh, 1999. 45-52. o.

¹⁸ Végh, 1999. 52-55. o.

főtételének engedelmeskedve csak úgy tudja a rendjét, szervezettségét fenntartani, ha közben a növeli a környezete entrópiáját. Ez azt jelenti, hogy a környezetéből úgymond táplálkozik, azt emészt, alacsonyabb szervezettségűvé, szemetesebbé teszi. A piac környezete pedig a társadalom és a természet, ezeket alakítja, rendezi át a maga fennmaradásának, terjeszkedésének érdekében. Az átalakítás az emberek termelő és fogyasztó gépezetté alacsonyító és a természet fogyasztási cikké való feldolgozását jelenti.

A piac akkor működik jól, ha forog a pénz. A pénz pedig akkor forog, ha mindent pénzzé teszünk, ha minél többet dolgozunk és minél többet fogyasztunk. A piac számára például a válás előnyösebb, mint a házasság, mert a különélő emberek a munkahelyükön sokkal többet dolgoznak és két háztartásra valót vásárolnak. Az egyének ne ragaszkodjanak hagyományos kultúrájukhoz, életmódjukhoz, forduljanak inkább a tömegtermelés ajánlatai felé, legyenek azok gazdasági, kulturális vagy bármely más termékek.¹⁹

A piac alapvető jellemzője a pillanatra való figyelése, a jelen mérlegelése. A kínálatot és a keresletet most szembesíti, a piaci szereplők az éppen fennálló viszonyok alapján hoznak döntéseket. A leghatalmasabb transznacionális vállalatok sem készítenek olyan terveket, amelyek évtizedre szólnának. Ennél fogva a piac képtelen a jövő szempontjait tekintetbe venni. Ez nem a piac hibája, a piac egyszerűen ilyen módon működő rendszer. Amikor Adam Smith a piac láthatatlan kezéről beszélt, amely a sok-sok egyéni önzést és kapzsiságot olyan módon engedi hatni, hogy ez végül is közjót szolgálja, igen fontos dolgot, az önmagát szervező piaci rendszer hatékonyságát fogalmazta meg. Ez a dolognak azonban csak egy része. A világ rendje bizony nem olyan, hogy a sok egyéni bűn a jót szolgálhatná, mert hosszabb távon a piac láthatatlan keze által munkára fogott önzés és kapzsiság magát az emberi civilizációt semmisíti meg.

A mai válságos helyzetünkben ne a természeti törvényt követő piaci rendszert hibáztassuk, ne bűnbakokat keressünk, embercsoportokat, mint kapitalistákat, bankárokat téve felelőssé. A bajok gyökere szellemi válságunk, amely abban áll, hogy a nem megfelelően viselkedő ember hagyta és hagyja, hogy a piac vak erői szabadon érvényesülhessenek. Az antroposz szó görögül eredetileg egy jelző: felfelé nézőt, messzire tekintőt jelent. Azaz az ember meghatározó jellemzője, hogy képes előre, a jövőre tekinteni és aszerint élni, nem csupán a mának élve hozni döntéseit. Időben észre kellett volna vennünk, hogy a piac nem képes a jövőre tekinteni, és emiatt tönkre fogja tenni a természetes környezetet, és torzítani, szürkíteni, szegényíteni fogja az emberi gondolkodást, viselkedést és a végén teljesen maga alá gyűrheti, elpusztíthatja a civilizációt.

Egyes korábbi civilizációk pusztulásában is szerepet játszott a rövidlátás, gondoljunk csak a Húsvét-sziget esetére. A világ mai állapotának alakulásáért meghatározó módon a keresztény Európában és Észak-Amerikában történtek tehetők felelőssé. Az itt kialakult nagyhatalmak söpörték el bolygónk többé-kevésbé fenntartható módon élő társadalmait, hoztak létre egy olyan, az egész világra kiterjedő, nagyon pazarló módon működő világ gazdasági rendszert, amelynek működése a mai, összeomláshoz közeli helyzethez vezetett. A korábbi századokban a terjeszkedést, hódítást tették pedig a kereszténység nevében. Annak nemes tanításaiból önkéntelenül is az érdekeiknek legjobban hangzókat ragadták ki, arra hivatkozva vitték végbe azt, ami mostanára az emberiség végpusztulásához vezethet.

---

¹⁹ Kopp és Skrabski, 2000. 506-507. o.

A szellemi válság forrásairól

Nem tartjuk most feladatunknak, hogy alaposabban elemezzük, miben áll a kereszénység és különösen a protestáns egyház felelőssége abban, ami történt. Ha a kereszén teológia még időben nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy legyünk óvatosak a piac láthatatlan kezének magasztalásával és figyelmeztetéseinek fogamatja lett volna, nem jutottunk volna idáig. Továbbá vegyük tekintetbe, hogy a mai válsághoz vezető folyamat egyúttal számos igen szép eredménnyel - mint a természettudomány és a technika fejlődése - is együtt járt. Mindaz, ami történt, az első között a kereszénységet sebezte meg, gyengítette le és gyengíti a mai napig. Most csupán a szellemi válság egyik fő forrását elemezzük, utalva a korábban már ismertetett tényezőkre is.

A régi idők gondolkodását elsősorban a bölcsesség tisztelete jellemezte. A bölcs gondolkodás gyümölcsét a társadalmak a fiataloknak is tanították, az évezredek tapasztalatai vallásos tanításokként, parancsokként is megfogalmazódtak. A vallásos parancsok hitelességét az isteni tekintélyre való hivatkozás alapozza meg.

A modern társadalmak megjelenése és fejlődése összefonódott a természettudományos forradalommal, a természettudomány diadalmas fejlődésével, és a természettudományos gondolkodás más területeken való alkalmazásával. Előtérbe került a mindent kritikusan értékelő gondolkodás, a tekintélyek elvetése. A természettudomány hatalmas sikerei, módszereinek a mindennapokban való alkalmazásai a bölcsesség háttérbe szorulásához vezettek. A bölcsesség tekintélyének csökkenésével, mivel a vallásos gondolkodás alapja a bölcsesség, egyben a vallásos gondolkodásba és magába a vallásos hitbe vetett bizalom is nagyban gyengült. Ezt a folyamatot felerősítette az, hogy az egyházak egyes esetekben értetlenül fogadták a tudományos eredményeket és azokban a hit elleni támadásokat véltek felfedezni.

A természettudományt jellemző gondolkodási modell, az okosság, bár rövid távon nagyon hatékony, hosszabb távra való azonban általában alkalmazhatatlan. Bonyolultabb esetekben nem lehet megfelelő modelleket készíteni, mert ilyenkor a még kezelhető modellek annyira leegyszerősítettek, hogy képtelenek megragadni a valóság összetettségét. A bölcsesség követése, azaz a tapasztalatok összegzésén alapuló analógiás gondolkodás ez esetben viszont képes lehet arra, hogy megfelelően értékeljük a helyzetet és így jobb döntéseket hozhatunk.

A bölcsesség hanyatlásának következménye az is, hogy a természettörvények feltárása nem jelenti azt, hogy a természet egészéről alkotott képünk helyesebb, a természethez való viszonyunk jobb lenne, mint az évezredekkel ezelőtt élt embereké. A régiek úgy éltek, hogy magukat a természet részének tekintették és a vallások tanításai szellemében tisztelték és óvták a természetet. A mai ember, a természettudomány sikerei miatt elbizakodva, nem vesz tudomást korlátairól. Redukcionista módon gondolkodik. Ezért a részleteket ugyan sokkal jobban ismeri, ám az egész működését nem fogja fel, nem is érzékeli. Az okos, sokat tudó, ám bölcsnek egyáltalán nem mondható modern ember nincs tudatában effajta korlátoltságának, rövidlátásának. Mivel a piac is a jelen körülmények okos mérlegelésén nyugszik, a racionalitás, a piac és a tudomány olyan szövetséget kezdtek alkotni, amely elsöpört minden mást. Emiatt az embernek a természet egészéhez való viszonya aggasztóan rossz, saját létalapját gyorsuló ütemben számolja fel. A természettudományos tudás és a technika rövidtávú napi érdekek kiszolgálója lett és alkalmazásának nemcsak az áldásai, hanem káros következményei is nyilvánvalókká válnak.

A válság és a keresztény ember

Ha a világválság fenyegetésével szembesül, igen sok kereszténynek a végítélet idejének elközeledte jut az eszébe. Ugyan mindig is voltak a történelemben válságos időszakok, de a mostani ténylegesen úgy néz ki, hogy hamarosan vége a világnak.²⁰ Nem élhetünk ebben a hiszemben, sehol sincs az megírva, hogy éppen most kellene eljönnie a világ végének.

Ahhoz, hogy az Írás megnyíljon számunkra, éber, figyelmes olvasóvá kell lennünk. Ha csak szó szerint vesszük a Bibliát, nem fogunk sokat találni arról, miért jutottunk ide, mit tehetünk. Az Ószövetség jóval több mint kétezer éve vagy az Újszövetség közel kétezer évvel ezelőtt írt szövegeiben csak akkor találhatjuk meg a mának szóló üzeneteket, ha kellően nyitottak és figyelmesek vagyunk, bölcsen olvassuk. Tudnunk kell kérdezni, a kérdéseinkre a választ keresni és a talált válaszokat megfelelően értelmeznünk is kell. A vallásos fundamentalista felfogással az a fő gond, hogy csak kész válaszokat tud adni. A fundamentalista a Szentírást, egyébként ugyanúgy, mint az istentagadó, csak okosan, szó szerint akarja értelmezni.

Nem foglalkoznék most részletesebben az ökológiai válság teológiai megközelítésével, erről inkább Bolyki János könyvére utalnék.²¹ Amit érdemes most külön is kiemelni az az, hogy a teremtéstörténet szerint az ember sok mindent tehet, sokféleképpen élhet. A szabadsággal együtt azonban nagy az ember felelőssége is, mert mint az Édenkert őrzője és művelője nem tehet akármit. Az embernek körültekintően, éberén, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenére és az Ő teremtett világára alázatosan figyelve kell meghoznia döntéseit. Az okos, ám rövidlátó ember maga akarja megmondani, mi a jó és a rossz. Nem vesz tudomást arról, hogy a világ szép rendjéhez nem illhet a korlátolt ember önző módon összetákolt rendszere. Nemcsak az egyistenhívő vallásoknak, hanem más világvallásoknak is alapvető követelménye az, hogy az ember a világ egészére, harmóniájára tekintve gondolkodjon és tevékenykedjen.²² Az embernek tartózkodnia kell attól, hogy önző módon, csak a maga rövidlátó elképzeléseinek megfelelően éljen, attól, hogy a jót és a rosszat maga határozván meg tönkretegye önmaga és mások életét és rombolja a természetet.

Sok mai ember számára riasztónak tűnik Isten - úgymond - kegyetlensége, miszerint az apák bűnei miatt a fiak bűnhődnek. Hogy mit is jelenthet ez az íge a maga mélységében, arra a Húsvét-sziget lakóinak szenvedése lehet a válasz. Nem azok bűnhődtek ugyanis, akik bálványaik készítéséhez elpazarolták a sziget erőforrásait, hanem a leszármazottaik. A rögeszmésen robotoló, bálványokat készítő nemzedékek után még eltelt egy-kétszáz, viszonylag nyugodtabb év, amikor a szigetlakók bár szegényesebben, de megélték földjeik műveléséből. Az összeomlás ezután következett be. Az emberevésig eljutott nemzedékek szenvedéseit olyan ősök idézték elő, akik évszázadokkal korábban éltek. Tragédiájukért nem Isten kegyetlensége, hanem ősök bűne a felelős.

A protestáns hívő azt vallja, hogy az Istentől kapott hit segítségével újjászületünk és testi halálunk után megkapjuk az örök életet. A hit Isten ingyen ajándéka és ha érzem, hogy hitre jutottam, újjászülettem, az azt jelenti, hogy Isten választottjaként élek már ebben a világban is.

---

²⁰ Nem sokkal azután, hogy a fenntartható fejlődésről írt könyvem, Végh, 1999. megjelent, édesapámat az utcán egy jehovista térítő azzal igyekezett meggyőzni, hogy Végh László, a fizikus is megírta, hogy ez a világ fenntarthatatlan, hamarosan katasztrófa sújtja.

²¹ Bolyki, 1999.

²² Végh, 2002. 194-195. o.

A kegyelemből való kiválasztottság tudata felfoghatatlanul nagy terhet vesz le az egyén válláról.

El kellene azon azonban alaposabban gondolkodnunk, hogy mit jelent az újjászületett ember élete. Ahogy az új ember erősödik bennünk és az ó ember kisebbedik, egyre inkább a romlatlan emberhez, Ádámhoz válunk hasonlóbba. Ádámhoz, aki Istennel mindennapos kapcsolatban állt, aki a bűnbeesésig az Édenkert méltó művelője és őrizője volt. Ezért nem csak azt kellene éreznünk, hogy újjászületett keresztényként emberi tulajdonságaink javulnak, kevésbé vagyunk irigyek, féltékenyek, stb., hanem azt is, hogy képesek vagyunk nagyobb távlatokban is gondolkodni. Észrevesszük, mennyire csodálatos Isten teremtett világa, tudunk neki örvideni és képesek vagyunk arra, hogy őrzője és művelője legyünk, ne csupán kizsákmányolója. Újjászületett emberként szeretettel és gondoskodva kell gondolnunk a későbbi leszármazottainkra is, azokra, akik a nevünket sem fogják már ismerni.

Hogyan is állhatnánk meg a végső napon Urunk ítélőszéke előtt, ha nyilvánvalóvá válik, hogy bár társaimmal együtt ugyan újjászületett kereszténynek érezve éltem az életemet, de miattunk, önző rövidlátásunk következményeként leszármazottaink az emberevésig süllyedve tengették életüket? Bizony nem csak az a bűn, ha a mai világunkban élők ellen vétkezünk. Ők előttünk vannak és szemrehányó tekintetük, ellenkezésük is nehezebbé teszi, hogy bűnt kövessünk el velük ellenük. De Istenünk figyelmeztetett bennünket arra, hogy a világot nem csak nekünk teremtette. Ha magamat ugyan újjászületett kereszténynek érzem, de nem kezd mutatkozni bennem a világ jövőjéért érzett felelősség is és folytatom a jövőt feléle életmódot, akkor ítélet alá esek.

A XXI. század és Európa

Most csak nagyon röviden tárgyalnánk azt, mi várhat ránk a XXI. században. A súlyos energiaválság, a velejáró tömeges éhhalál és egyéb összeomlásszerű folyamatok sajnos szinte elkerülhetetlennek látszanak. Az átalakulásokkal együttjáró megrázkódtatások hevességének csillapítása, az emberi szenvedések csökkentése az, amire készülhetünk.

Mivel várhatóan jóval kevesebb energiát használhatunk mint most, egyrészt komolyan takarékoskodnunk kell. A takarékoság azonban kevés, olyan termelési rendszereket kell kifejlesztenünk, amelyek jóval kevesebb energiát használnak fel, és alig szennyeznek környezetüket. Az ilyen rendszereket úgy építhetjük fel, hogy egy adott termelési folyamatban keletkezett melléktermékeket egy másik, ehhez csatolt folyamatban nyersanyagként használjuk fel.

Egy már működő, a későbbiek számára mintaként szolgáló termelési módszer a következő. Az elképzelés atyja, Günther Pauli eredendően üzletember, akinek a sörfőzdekre kidolgozott rendszerét ismertetjük. A sörfőzde a szilárd nyersanyagoknak, nagyrészt a sörárpának csak 4%-át használják, a többi hulladék. A szilárd hulladék 70%-a rövidszálú rostanyag, ami sem a papíriparnak, sem takarmánynak nem jó. Viszont a gombák le tudják bontani. Így hát a piacon keresett gombákat termesztene rajta. Utána már jó takarmánynak (45% szénhidrát), azt tehenek eszik meg. A sörfőzde szilárd hulladékának 26%-a fehérje. Ebben gilisztát tenyésztene, ezekkel csirkéket táplálnak. A marhák és a csirkék trágyája emésztőbe kerül, az itt termelődő metán energiát szolgáltat. A visszamaradó szennyvizet biológiai úton kezelik, megfelelő növények és állatok társításával halakat tenyésztene benne, amelyek szintén eladhatók. Egy ilyen rendszer energetikailag teljesen önellátó, hétszeres termelékenységű és négyszeres foglalkoztatottságot biztosít az eredeti sörfőzdehez képest. Nincs az egységek között szállítási költség (és szennyezés), és rengeteg élelmet termel az éhező országokban. 1996 végén hét ilyen rendszer üzemelt a világon, valamennyi a fejlődő országokban.

A fenti példa is mutatja, hogy a már meglévő ismereteinket új szempontok szerint kell rendszerezni és számos új dolgot még fel is kell fedeznünk, ki is kell dolgoznunk. Egy új tudományos-műszaki forradalom áll előttünk.²³

Az Európai Közösség adta esélyek

Mint tárgyaltuk, a modern társadalmak, amelyeket rövid időszakra megválasztott vezetők irányítanak, csak a mának élnek. A választók gyakorolta nyomás arra kényszeríti a vezetőket, hogy a lehető legnagyobb mértékben kihasználják a lehetőségeket az anyagiakban mérhető életszínvonal emelésére. Így a civilizáció, vakon követve a piac erőit, elpazarolja a természetes erőforrásokat és elpusztul.

Az Európai Közösségben lassan kialakuló irányítási modell alkalmas lehet arra, hogy a demokratikusan megválasztott kormányzatokat és így magát az európai földrészt a jövőre való tekintésre kötelezze, anélkül, hogy lényegesebben korlátozná az egyes országok demokratikus intézményrendszereinek működését. Az Európai Közösség jelenlegi és tervezett bővítése, valamint annak az EU központosított irányítása lehetővé teheti azt, hogy Európa kialakíthassa a földrész fenntartható civilizációját. A keménykezű központi irányítás gátat szabhat annak, hogy a ma élők a jövő számlájára pazarolhassanak. Azokat a területeket érdemes központi irányítás alá vonni, amelyek a fenntarthatóság alapvető elveit szabályozzák, meg kell szabni, mit szabad tenni a vízzel, a levegővel, a talajjal, hogyan szabad csomagolni, miként szabad közlekedni és így tovább.

Arra, hogy miként hathatnak az EU központi intézkedései, nézzük meg a 2002 őszére kidolgozott vízvédelmi rendtartást, amelyet a tagországoknak 2003 végéig kell elfogadniuk. A benne lévő vízvédelmi rendelkezések a mezőgazdasági tevékenység során keletkező szennyeződésekkel foglalkoznak. A megadott eltűrhető szennyezési határértékek annyira kicsik, hogy csak akkor teljesíthetők, ha a gazdálkodók valóban művelői és nem kizsákmányolói a földjüknek. Ezek a rendelkezések csak úgy tarthatók be, ha például a műtrágyát csak akkor adagolják, amikor az adott növény éppen fel is tudja venni és csak a szükséges mennyiségben. Akik túlادagolják a műtrágyát, azok a bírságok fizetése mellett még a támogatásokat is elveszthetik. Ha pedig nem műtrágyáznak, akkor lemaradnak a piaci versenyben. A rendelkezés hatására a jelenlegi műtrágyagyártás töredéke is elegendő lesz és erősen csökkenni fog a vizek szennyezése is.

Az ilyen keményen korlátozó rendelkezések nem a demokratikus vívmányokat, hanem a piac működését szabályozzák, megakadályozva azt, hogy a piaci erők elpusztítsák a jövő forrásait. A tényleges intézkedésekre már nagyobb fokú helyi önállóságot kell biztosítani.

Más földrészekén jóval súlyosabb, civilizációs összeomlásnak tekinthető folyamatok valószínűsíthetőek. Ahol az iparosított mezőgazdaság magas hozamai népességgrobbanásra vezettek, ott a tömeges éhhalállal kell szembenézni. Az Egyesült Államokban pedig annyira eredményesen működött a piac láthatatlan keze, hogy az így kialakult településszerkezet, úthálózat, az európainál kétszer többet fogyasztó életforma csak nagyon nehezen, csak igen komoly áldozatok, migrációk árán alakítható át.

---

²³ Lásd a Worldwatch, 2002. sorozat könyveinek egyes fejezeteit.

Az átmeneti időszak és az egyén

Az átmenetre kevés idő, alig pár évtized áll rendelkezésünkre. Ezt az időszakot kell kihasználnunk arra, hogy megvessük a fenntartható civilizáció alapjait és így gondoskodjunk utódaink jövőjéről. Az átmenet meghatározó szakaszának már a XXI. század közepéig le kell zajlania.

Mit tehet az egyén? A piaci hatások és a civilizációs összeomlás veszélye ellen egyaránt védekeznünk kell. Meg kell őriznünk magunkat és kultúránkat. Nem szolgálhatunk egyszerre Istennek és a mammonnak. Gondoljunk a jövőre, ragaszkodjunk keresztény hitünkhöz, ápoljuk hagyományainkat, tanuljunk és tudjunk minél többet. Ezzel nemcsak a piacosodás káros következményeit, hanem a világválság terheit is csökkenthetjük.

Ne érezzük magunkat tehetetlennek. Átmeneti korszakokban még a nagyon kis változások is nagy átalakulásokhoz vezethetnek. Ezért nem gondolhatjuk azt, hogy egyetlen ember úgyszólván számít és az erőfeszítéseim úgyszólván hiábavalóak. Ilyen időkben még jobban igaz, hogy legyünk hasonlatosak a mustármaghoz vagy a kovászhoz. Használunk kell a talentumainkat. Valamennyien személyesen is felelősek vagyunk azért, hogy milyenné válik világunk.

Az egyén legelőször is önmagát igyekezzon jó irányba változtatni. Utána gondoskodjon arról, hogy minél jobban tudjon segíteni családján, barátain, ismerősein. Azután igyekezzon gondoskodni arról, hogy lakóhelyén mennél rendezettebben menjenek a dolgok, az emberek ott is minél könnyebben tudjanak alkalmazkodni a várható nagy változásokhoz. Ha talentumaiból telik, igyekezzon minél többet tenni azért, hogy a hazánkban lezajló folyamatok minél kevesebb szenvedést okozzanak népünknek. A Kárpát-medence Európa más részeihez képest nagyon jó környezeti feltételekkel rendelkezik, termékeny földjeink kevés külső energia bevitelével is el tudnak tartani bennünket. Ezért tegyünk meg mindent, hogy a Kárpát-medence népei felismerhessék közös érdeküket, minél nagyobb békességben éljenek egymással, hogy ne törjenek egymásra a válságosabb időkben. Végül pedig tegyünk meg minden tőlünk telhetőt, hogy az Európai Közösség a földrész népeinek összefogásával a világ többi részének is példát mutatóan kialakíthassa a fenntartható létezés civilizációját.

IRODALOM

Bagdy, 2002 = Bagdy Emőke: Honnan hová? Jelenkorunk létvalóságának kihívásai az új évezred emberével szemben. In: Szárszó 1992-2001. A Református Értelmiségi Konferenciák előadásai. Magyar Református Egyház kiadása, 2002.

Bolyki, 1999 = Bolyki János: Teremtésvédelem. Kálvin Kiadó, 1999.

Campbell és Laherrere, 1998 = Colin C. Campbell and Jean H. Laherrere: Scientific American, 278/3. 60-65. o.

Csikszentmihályi, 1997 = Csikszentmihályi Mihály: Az áramlat. Akadémiai Kiadó, 1997.

Csikszentmihályi, 1998 = Csikszentmihályi Mihály: És addig éltek, amíg meg nem haltak. Kulturtrade, 1998.

Diamond, 1995 = Jared Diamond: Discover Magazine, 1995/8. 63-68. o.

Diamond, 2002 = Jared Diamond: A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása. Typotex, 2002.

Hardin, 2000 = Garrett Hardin: A közlegelők tragédiája. In: Természet és szabadság. Humán-ökológiai olvasókönyv. Osiris, 2000.

Hawking, 1989 = Stephen W. Hawking: Az idő rövid története. Maecenas, 1989.

Kopp és Skrabski, 2000 = Kopp Mária és Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredfordulón. In: Távlatok, 2000/4. 499-513. o.

Lean, 2003 = Geoffrey Lean: Independent, 2003. jan. 26.,
megtalálható a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap 29394. számú
üzeneteként is.

McDaniel és Gowdy, 2002 = Carl N. McDaniel - John M. Gowdy: Az Édenkert kiárusítása. Typotex, 2002.

Sokal és Bricmont, 2000 = Alan Sokal és Jean Bricmont: Intellektuális imposztorok. Typotex, 2000.

Végh, 2002 = Végh László: Természettudomány és vallás. Kálvin kiadó, 2002.

Végh, 1999 = Végh László: Fenntartható fejlődés. EP Systema, 1999.

Worldwatch, 2002: a kötetek 1991 óta évenként A világ helyzete 1991, stb. címmel jelennek meg a Föld Napja Alapítvány kiadásában.

AZ EU ÉS A NEMZETI ÖNÁLLÓSÁG

Információ és a demokrácia

Az ép, fennmaradni képes közösség és társadalom fő jellemzője az önszerveződés, melynek alapja az emberi kapcsolatok rendszere. Az önszerveződő társadalom intézményei az idők során a belső és külső hatások összjátékának eredményeképpen alakulnak ki. A társadalom akkor maradhat fenn, ha tud igazodni a változásokhoz. Az egészséges társadalmak, egy élő szervezethez hasonlóan, folyamatosan válaszokat adnak, alkalmazkodnak a környezetükben zajló átalakulásokhoz. Az alkalmazkodás alapvető feltétele az, hogy a társadalom képes legyen érzékelni, mi történik a határain belül és kívül, valamint hogy intézményei meg tudják hozni és végre tudják hajtani a megfelelő döntéseket. Az egészséges társadalom intézményrendszere gazdagon tagolt, mert a beérkező információk feldolgozását és a döntések meghozatalát a megfelelő szinteken kell elvégezni. Míg az információk igen jelentős részét rögtön, helyben fel lehet dolgozni és lehet felőlük intézkedni, addig vannak olyan dolgok, amelyek központosított értékelést és döntéseket igényelnek. A társadalom önszerveződésének, alkalmazkodóképességének alapfeltétele az emberi szabadság. Az önszerveződéshez korlátozás- és torzításmentesen elérhető, valós ismeretek szükségesek, másrészt az, hogy ezek birtokában szabadon lehessen választani a lehetőségek között.

Az önszerveződés emberek kapcsolatain alapul, ezeket pedig a világ dolgai iránti érdeklődés és az emberek közötti bizalom élteti. Ha a kapcsolatok ritkulnak, gyengülnek, akkor a társadalom atomizálódik, magányos egyénekre esik szét. A szétesett, atomizálódott társadalom viselkedése már könnyen kiszámítható és az önszerveződés gyengése, hiánya miatt pusztulásra van ítélve. Aszerint, hogy a bizalom hiányának mi az oka, kétféle kórosan viselkedő társadalmat különböztethetünk meg. Az egyik a diktatúra, a másik az eltompuló, műveletlenné váló emberek társadalma, amely valaha demokratikus rendszerként működött.

A diktatúra könnyen irányítható társadalmat akar létrehozni, ezért a bevezetésekor az elsőrendű feladat a társadalom atomizálása. Ennek során megszüntetnek minden pártot, szervezetet, szervezkedési lehetőséget. A diktatúra valamennyi emberi kapcsolatról tudni szeretne, ha az spontán, akkor azt megszüntetni, vagy legalább is ellenőrizni törekszik. Informatikai szempontból a totális diktatúrát úgy jellemezhetjük, hogy az összes információt egy helyre akarja gyűjteni és annak birtokában kívánja vezérelni a társadalmat. A társadalom egyes rétegeinek és az egyéneknek csak annyi és olyan információt továbbít, amennyit éppen szükségesnek tart. Az információ feletti egyeduralságot minden lehetséges módszerrel igyekszik elérni és fenntartani.

A diktatúra célja éppen a társadalom önszerveződési képességének a megbénítása. Ha mindenki mellé egyenruhás személyt állítanak felügyelőként, az túl drága és bizonytalan volna. Az önszerveződést azzal lehet a legkönnyebben, legolcsóbban megszüntetni, ha az embereket bizalmatlanokká teszi egymás iránt. A totális diktatúra létrehozásának és fenntartásának fő eszköze a titkosrendőrség, melynek legfontosabb feladata a bizalmatlanság gerjesztése és szinten tartása. Ha a titkosrendőrség valódi összeesküvés nyomaira bukkanhat, az annak a jele, hogy rosszul dolgozik, mert az emberek nem félnek eléggé a besúgóktól, meg mernek bízni egymásban. A titkosrendőrség viszonylag olcsó intézmény, elég lehet, ha körülbelül minden századik ember besúgó, hivatalosan hálózati személy.

A diktatúra információs politikájának fő eszköze a titkolódzás, az ismeretek elrejtése, meghamisítása, a propaganda. Az atomizált társadalom létrehozóinak minden igyekezete ellenére sem maradhat tartósan a kiszámított állandóság állapotában. A diktatúra nem tud alkalmazkodni, az ép társadalmat behálózó információs rendszerek tönkretételével, az információk központosításával életképtelenné teszi magát. Felépítésénél fogva képtelen a beérkező információk érzékelésére, feldolgozására. Ha valami a végsőkig központosított döntéshozó szervezetben el is jut az illetékesig, a döntés nehézkes, végrehajtása pedig sokszor eleve elkésett és kívánnivalókat hagy maga után. A totális diktatúra átlagos élettartama 2-3 nemzedékre tehető, ennyi idő alatt, hacsak nem bocsátkoznak felelőtlen háborús kalandba, a diktatúrák belülről, külső romboló hatás nélkül szétrohadnak, majd összeomlanak.

Idővel egy demokratikus társadalom önszerveződő képessége is megbénulhat. A gazdaságot vezérlő piac is önszervező rendszer, a piac környezete a társadalom és a társadalom természetes környezete. A természet egyik legalapvetőbb törvénye szerint egy önszervező rendszer úgy tudja a rendjét fenntartani, vagy annak szintjét növelni, hogy a környezetét teszi szervezettebbé, szűrtebbé. A piac rendjének az ára az emberi viselkedés és a természetes környezet sokféleségének felszámolása. Az ember számára sorsdöntően fontos szellemi értékek, mint a gazdag képzelőerő, az igényes emberi kapcsolatok stb. megszerzéséhez és műveléséhez sok idő és energia szükséges. Az ilyen értékek nem piacosíthatók, pénzért ugyanis nem vehetők meg, a piac azonban képes arra, hogy megfosszon bennünket a megszerzésükhöz és használatukhoz szükséges eszközöktől, az időnktől és emberi energiáinktól. Ezeket a pénzzé tehető, adható-vehető dolgok felé csoportosítja át, amelyekből eleve csak kevésre volna igazából szükségünk. Ezzel a piac vérszesen szegényíti az egyén és a közösségek életét. A természetet pedig a piac a termelés nyersanyagforrásává valamint a termelés és fogyasztás szemetének lerakójává teszi.

A piac rabszolgájává vált társadalmat már nem is érdekli más, csak az anyagiak. A szellemi értékek iránt érzékenység csökken, az átlagember egyre műveletlenebb lesz, érdektelenné, közömbössé válik minden más iránt, ami nem az anyagi helyzetére vonatkozik. Az anyagiak felé fordulás, a bizalmatlanság, érdektelenség az információ ömlesztésével tovább fokozható. Az információt a megfelelő gazdasági érdekcsoportoknak kedvezően kell tálni és arra kell figyelni, hogy minél bőségesebb, a kényesebb helyeken ködösítően dagályos legyen. Az emberek nagy többsége, ha eléggé tudatlan és műveletlen, úgysem tudja belőle kihámozni, igazából miről is lehet szó. Vagy érzelmileg azonosul a vezetéssel, mondjuk az elnökkel és vakon követi, vagy gyanakvóvá, bizalmatlanná és fásulttá válik. Mindkét esetben azt lehet az emberekkel csinálni, ami éppen szükséges, a megfelelő propagandával nagyon könnyen irányíthatóakká válnak.

A propaganda lényege - mivel az ömlesztett, torzított információk tengerében eligazodni képtelen emberek eleve gyanakvóak - a „magyarázat”, hogy kik felelősek az egész összevisszaságért. Címkezésével, rövid, két-három szavas jelmondatok állandó ismétlésével rosszat kell mondani valakikről, mondjuk „X diktátor”, az „Y társaság egy tolvajbanda”. A jelszavak a médiának kiszolgáltatott, háttérként rádiót hallgató, tévét néző, utazgatás közben olvasgató emberek gondolkodásának egy idő után a részévé válnak, anélkül hogy az emberek ezt észrevennék és a jelszavak igazságtartalmáról meggyőződnenek. A gyanakvás következménye az is, hogy ha valaki fel akarja világosítani az embereket, hogy X nem diktátor, csak gyors és határozott, és a százszor annyit lopók kiáltanak másokra tolvajt, eleve bizalmatlanul és közömbösen fogadják.

A demokrácia védelmének alapvető eleme az, hogy határokat kell szabni a piac térhódításának. Amikor például a piaci szempontokat figyelembe vevő oktatás bevezetéséről hallunk, az is annak a jele, hogy a piac terjeszkedése elől el akarják hárítani azt a veszélyt, amit a gondolkodó, önálló mérlegelésre képes ember jelent a fogyasztói szép új világra. Az egységesülő világrendben egyetlen kisebb vagy akár nagyobb ország választott vezetése sem képes ellenállni a gazdaság és az egyre anyagiasabb polgárai által kifejtett nyomásnak, és emiatt a hanyatlást követő végzettszerű összeomlás egy idő után elkerülhetetlenné válik. A fogyasztói civilizáció tönkreteszi a természetes környezetét, elpocsékolja az olajat, a földgázt, elhasználja a talajvizeket, kizsigereli a termőföldeket, elszennyezi a levegőt és az ivóvizet is.

Az Európai Unió létrejöttét és kiterjesztését úgy kell tekintenünk, hogy lehetőséget adhat a természetes környezetével egyensúlyban élő, az erőforrásaival bölcsen gazdálkodó civilizáció megteremtésére. A kulcs a piaci tevékenység bizonyos határainak a kijelölése, megszabva, mint nem lehet bánni a vizekkel, a levegővel, az erőforrásokkal. A központilag meghozott és felügyelt levegőtisztasági, vízhasználati rendelkezésekkel, bizonyos talajvédelmi, energiagazdálkodási, csomagolási, szállítási, reklámozási stb. eljárások szabályozásával meg lehet akadályozni, hogy a mindent felemészítő gazdaság elpusztítsa a civilizációt. Így nem a tagállamok demokratikus rendjét, hanem a piaci tevékenység jellegét szabályozzuk. Amelyik tagállam például könnyebben eleget tud tenni a szigorú víztisztasági előírásoknak, olcsóbban tud termelni és így versenyelőnyhöz jut.

Az EU tagállamainak választott vezetői így nem lesznek annyira kiszolgáltatva az egyre magasabb életszínvonalat követelő, csak a mának élő tömegeknek, mert az országnak mindenk előtt eleget kell tennie az Európa országai által közösen meghozott, a gazdaságot a fenntarthatóság irányába vezérlő szabályoknak. Az Európai Unióhoz való csatlakozásnak ez a hosszabb távú jelentősége. Az államközösség tagjaként lehetőségünk lesz arra is, hogy az EU fejlődését ebbe az irányban mozdítsuk. Míg a központi irányításnak azokat az elemeit, amely a fenntartható civilizációhoz vezethetnek, erősíteniünk kell, azokkal viszont szembe kell szállnunk, amelyek lehetővé tehetik, hogy a helyi adottságokkal nem számoló életrendet kényszerítsenek országokra vagy egyes tájegységekre.

LADAKH

A Himalája hegyeiben, Tibetről nyugatra árja népcsoportok és mongolok összeolvadásából született meg Ladakh önfenntartó kultúrája. Az első telepesek buddhisták voltak. Hitük szerint minden mindennel összetartozik, semmit, tárgyat, eseményt, gondolatot személyt sem tekint-hetünk önálló létezőnek, mivel semmi sem létezhet önmagában, a kapcsolatok azok, amik számítanak. A kapcsolatok miatt a változás mindenütt jelen van, minden keletkezik, átalakul vagy eltűnik. Ezért a dolgokat csak mással való összefüggéseikben érthetjük meg. Az élet folytonos változás, a halál is csak egy átalakulás. Csak a dolgok legvégső forrása állandó. Mindenütt és mindenhol jelen vannak a szellemi tényezők, ezeket el kell tudni fogadni és ápolni kell őket. Minden, amit az ember tesz, hat erre a gazdagon tenyésző mindenségre, amelynek az emberek is csupán elemei.

Ladakh magasföld. Természeti környezetét a 6000 méteres hófödte csúcsok és a köztük húzódó 3000 méteres tengerszint feletti magasságú völgyek alkotják. Az alacsonyabb részeken mégél néhány fa, de a terület nagy részét por és kötőrmelék borítja. Tűz a nap, csapadék elvétve van, de a völgyeket gleccserpatakok öntözik. Nehéz itt élni, de a ladakhiak történelme mégis 2000 éves. Kultúrájuk lényege a magasföldi ökörendszerekkel való mintaszerű együtt-élés. Semmit sem vesztenek el, mindent felhasználnak, nincs pazarlás. Az ökörendszerekbe beilleszkedve élnek, hulladéuk szinte semmi.

Ladakhban hagyományos eszközökkel művelik a földet. A völgyekben főleg árpat, ritkábban búzát termelnek, kisebb területeken borsót és takarmányrépat is termesztnek. Az utak mentén, szántóföldek között vadon növv növényeket, amelyeket a mai mezőgazdaság gyomoknak tart, nagyon sok célra felhasználják. Eltűzelik vagy takarmányoznak velük, kerítésnek, tetőnek, festéknek, eleségnek, gyógynövénynek is használják őket. Ez más magasföldi kultúrák esetén is így van, a Kaukázusban élő népek is számtalan olyan növényt hasznosítanak, amit mi kártékony gyomnak tekintünk. A 3300 méternél alacsonyabban fekvő völgyekben megterem a sárgabarack és a dió. Magasabb helyeken, ahol már nem nő meg az árpa, állatokat legeltetnek, juhot, kecskét, szamarat, lovat, szarvasmarhát, jakot és a szarvasmarha és a jak hibridjét, a dzot, ami kiváló igavonó. Ebben a magasságban a tenyésztő és a legeltetés időszaka csupán négy hónap.

Ladakh népessége szinte máig állandó számú volt, a 115.000 négyzetkilométeres területen mintegy 100.000 ember él. Az átlagosan 2 hektáros, magántulajdonban lévő birtokokat nem aprózták, az mindig a legidősebb fiúra, vagy fiú hiányában a legidősebb leányra szállt. Előfordul a többférjűség is. A család minden tagja, gyermekek, szülők, nagyszülők, dédszülők ebből a földből élnek. A nem házások, férfiak, nők egyaránt gyakran szerzetesnek mennek. Ez nem kötelező, de ha túl nehézé válik a család megélhetése, szabadon így dönthetnek. A kolostoroknak is van földbirtoka.

Ladakh népe önellátó. A külvilággal való kereskedelembe csak a teát, sót, és a szerszámok-hoz szükséges fémeket szerzik be. A szerszámaikkal és egyszerű módszereikkel a feladat sok időt igényel. Például egy gyapjúkabáthoz fel kell nevelni a birkát, nyírni kell, a gyapjút tisztítani, fonni és szőni kell, a szövetet ki kell szabni és meg kell varrni a kabátot. A ladakhiak nem rohannak, mindenre van idejük. Keményen dolgozniuk csak a négy hónapos vegetációs időszakban kell. Azután a hosszú tél alatt is kell vizet hordani, az állatokat el kell látni, de idejük nagy részét ilyenkor az együttléte és az ünnepek töltik ki.

A tevékeny élet, az egyszerű, egészséges táplálkozás és a jó közösségi élet eredménye az, hogy az itteniek ritkán betegek. Az első életév veszélyes, télen sokszor -40 Celsius fok hideg van, így a csecsemőhalandóság magas. Visszont akik a csecsemőkort túlélik, rendszerint megélik a hetven évet és még efelett is tevékenyen élnek. A buddhista orvoslás a megelőzésre helyezi a hangsúlyt. A betegséget nem egyszerűen az egyes szervek rossz működésével magyarázzák, hanem azt nézik, hogy a kór összefügg az személyiséggel és a lét teljességével. Az orvoslásra több száz természetes vegyületet alkalmaznak.

Ladakh népe állandóan énekel. Minden tevékenységnek megvan a maga munkadala, amit mindenki ismer és dalol. Általában együtt dolgoznak, a munka és a társas élet egybefolyik. Valaha így volt ez a régi magyar falvakban is, gondoljunk a tengerihántásra. Mindenkinek megvan a maga feladata, gyermeknek és a legidősebbeknek egyaránt. Mivel a gazdaság a háztartásokon belül és azok között zajlik és a háztartások önellátóak, a legtöbb döntés családi döntés. A falu egészét érintő döntéseket demokratikus úton, a családok képviselői részvételével hozzák meg.

A buddhista szellemnek és a hagyományoknak megfelelően az emberek a lehető legkevesebb alkalommal ütköznek meg egymással. A nagycsaládokban megoszlanak a lelki terhek is, mindenkit egy támogató, bensőséges kapcsolatrendszer vesz körül, nincsenek túlterhelt, kiélezett kapcsolatok. A rokoni kapcsolatok kiterjednek a tágabb közösségre is. Az édesanyával egyidős nőket mindenki anyának, a testvérrel egyidős fiúkat pedig testvérnek szólítja. A szorosabb kapcsolatok Ladakhban nemhogy megterhelőek, hanem inkább felszabadítóak. Az emberek ezért is felszabadultak, boldogok. Ha valakire azt mondják, könnyen dühbe gurul, az a legnagyobb sértésnek számít. Ha valami ütközés történik, például házastársi perpatvar fordul elő, eleve tárgyalni kell, ha szükséges, kívülálló közreműködésével, akinek a véleményét elfogadják.

A történelem viharai Ladakhot sem kímélik. Belekeveredett az India és Kína közötti fegyveres ütközésekbe. Még nagyobb változás, hogy az indiai kormány mint idegenforgalmi központot fejleszti Ladakhot. A gyermekeket a törvénynek megfelelően iskolákba járattja, ahol mai képzést kapnak. A pénz megjelenése, az idegenek nyüzsgése, a média megváltoztatta a hagyományos életmódot. A népesség túlnő a fenntartható szinten. A fiatalok szégyellik a hagyományokat, egyre kevesebbet énekelnek, mert saját dalaikat alábbvalónak tartják a felkapott sztárok számainál. Csábítják őket a pénzért megszerezhető javak, ezért elhagyják őseik falvait, máshová mennek dolgozni.

A VALLÁSOK SOKFÉLELSÉGE ÉS A VALLÁSOS FUNDAMENTALIZMUS

Valamennyi civilizáció, kultúra jellemezhető a vallásával, vallásaival, vallásos fogalmainak rendszerével. Nem találtak még olyan népet, törzset, amelynek ne lett volna vallása, istene vagy nem lettek volna istenei; mind az egyén, mind a közösség rendjében élő ember tisztel, imád egy számára felfoghatatlan, a földi lét felett álló világot. A modern társadalmakban, ahol a hagyományos vallásosság visszaszorult, tömeges az igény az asztrológiára, az UFO-kra és más hasonló valláspótlékokra. Ezért joggal gondolhatjuk, hogy a vallásosság az emberlét alapvetően fontos jellemzője. Annak vizsgálatához, hogy ez miért van így, tekintsük át, melyek az ember legfontosabb adottságai és szükségletei.

Az ember biztonságérzete

Az ember megkülönböztetően fontos adottsága az elvont, a sok lépesben való gondolkodás képessége. Így az ember képes felismerni a körülötte lévő világ összefüggéseit, a világban jelenlévő rendet. Az ember legalapvetőbb szükségletei az elemi biológiai szükségletek, ezek a testi egyensúly feltételei. A lélektan és a szociológia szükségleteket ábrázoló piramisában, a Maslow-féle piramisban a következő legalapvetőbb emberi szükséglet a biztonság, amely a lelki egyensúly feltétele. A biztonságérzet nemcsak arra vonatkozik, hogy tudom, lesz ma mit ennem, este lesz hová lehajtanom a fejem. Az is hozzá tartozik, hogy érezzem, nem kell a világtól tartanom, otthon vagyok benne. A benső biztonságérzet híján nehéz az élet, mivel ha ilyen nincs, az egyén sokkal több dologtól fél, szinte mindenben veszélyt sejt. 'Minden összeesküdött ellenem, minden és mindenki csak engem akar bántani!' - nem is olyan ritkán hallunk ilyen kifakadást. Az ilyen, az állandó feszültség gyötörte élet túlságosan sok erőt, energiát igényel, a belső tartalékok kimerülésével pedig megnő a megbetegedés esélye. A vallásosság, mint látni fogjuk, az ember alapvető szükségletei közül a biztonságérzethez köthető.

A kapott biztonságérzet

A tudatosságunk biológiai alapjai agyunk működéséhez kötődnek. Az agysejtek a magzati lét nyolcadik hetétől a tizennyolcadik hétig alakulnak ki, ebben az időszakban percenként kétszázezer új neuron keletkezik. Hálózatba rendeződésük már a harmadik hónapban megindul. A neuronok huzalozódását alapvetően a külső ingerek, magzatkorban főleg az anyával való kapcsolatok határozzák meg. A szeretet áradását az állat is érzékeli, nem csodálkozhatunk azon, hogy a magzat és a csecsemő számára ez annyira fontos. A magzatkor és a csecsemőkor első fele az öntudat kialakulásának - az én és a világ létre való ráébredésnek -, kulcsfontosságú szakasza. Ha ekkor a magzat és a csecsemő azt érzi, hogy szeretik, örvendezve várják és jövője nagyon sokat jelent a környezete számára, akkor egyúttal az emberkében az is tudatosul, hogy ez a világ az ő világa, ebben otthon érezheti magát. Az így létrejövő bizalom és biztonságérzés mélyen meggyökereszik az emberben és a lényének meghatározó elemévé válik. Az eredetével az egyén nincs tisztában, hiszen ebből az időszakból - a benső biztonságérzet kb. hathónapos korig alakul ki - később már nincsenek emlékei. Ez a mélyen lakozó belső bizalom határozza meg az egyén egész életét, viszonyát az emberekhez, a természethez és a világhoz. A lélektani vizsgálatok szerint az állandósult szorongások gyökerei a magzati és a félévnél fiatalabb korhoz nyúlnak vissza. Ha valaki nemvárt gyermek volt, vagy nem örültek

igazán az érkezésének, akkor az ilyen magzat és csecsemő nincs megfelelő kapcsolatban az anyával és a világgal. Az öntudat kialakulásához vezető információcsere akadozó. Az ilyen ember szorong és eleve rossznak, kaotikusnak és ellenségesnek érzi a világot.

A szunnyadó vallásosság

A benső biztonságérzet összefügg az ember vallásosságával. Ma Magyarországon kb. az emberek egyhatoda jár többé-kevésbé rendszeresen templomba, gyülekezetbe. Rájuk kívül még az emberek több mint 70%-a azt mondja magáról, hogy hisz abban, hogy 'az egész mögött kell lenni valaminek', vagy 'nem lehet az, hogy a világ egésze csak úgy magától létezzon'. Vizsgáljuk meg, mi lehet az ilyen, szunnyadó vallásoságként meghatározható megnyilatkozások mögött.

Ha kérdezősködünk, vajon miért gondolja az illető, hogy 'az egész mögött kell lenni valaminek', akkor kiderül, hogy az ilyen vélekedések mögött alapvető emberi tapasztalatok összegződése rejlik. Az egyik ilyen mély emberi tapasztalat a természet rendjének az érzékelése. Az emberek nagy többsége számára a természet, a világ egésze rendezett, harmonikus egészet alkot. Ez zsigeri érzésünk, a benső biztonságérzet egy kifejeződése.

A másik alapvető, szinte magától értetődő, mindennapos emberi tapasztalat az emberi tevékenységhez kötődik. A sikereinket a világban annak köszönhetjük, hogy értelmes munkánkkal rendet teremtünk magunk körül, házat építünk, kertet művelünk, stb. Az ember ősi tapasztalata, hogy a gazdátlanul hagyott dolgai, mint például a ház rendetlenebbé válnak, szétesnek. A rend megjelenése a teremtő, alkotó munkának, a rend fennmaradása az értelmes gazda kitartó erőfeszítéseinek a következménye.

Ez a két alapvető tapasztalat, mint a természet egészének rendje és a rendet teremtő és fenntartó munka ott lakoznak az ember elméjében. A két dolgot az ember elméje öntudatlanul is összekapcsolja. Azt az önkéntelenül is felmerülő kérdést, hogy mitől rendezett a természet, az ember a maga mindennapos rendteremtő erőfeszítéseire, munkájára gondolva válaszolja meg. Eszerint a természet egészének a rendje és annak fennmaradása valamilyen értelmes létező munkájára utal. Az anyagi világ egyedüli értelmes lényé az ember, mi pedig jól tudjuk magunkról, hogy a természet rendjét nem mi hoztuk létre, mi is csak ennek a rendnek a termékei vagyunk. Ezért az ember számára a természet és a világ egészének rendje és annak fennmaradása valamilyen, a természetén kívüli, természetfölötti tényezővel értelmezhető.

A vallásosság tudatos tevékenység, a benső biztonságérzet önmagában csak a szunnyadó vallásossághoz vezet el. A tényleges vallásosság az ember tudatos szinten megfogalmazódó biztonságérzetéhez köthető.

A vallás és a végső kérdések

A vallások első alapvető ismérve, hogy az ember a természet rendjének forrását - a természet rendjére valamint a rend eredetére és fennmaradására vonatkozó alapvető tapasztalatait feldolgozva -, a természet fölött álló, idegen szóval transzcendens hatalomnak tulajdonítja. Míg a szunnyadó vallásosság megreked a 'az egész mögött kell lenni valaminek'-szerű kijelentések szintjén, addig a vallások a transzcendens létezését feltételező, a lét teljességét értelmező világszemléleteket fogalmaznak meg. A transzcendens a különböző vallásokban lehet személyes létező, Isten vagy istenek, vagy lehet valamilyen más, felfoghatatlanul működő, nem személyes jellegű értelem, amelynek jellege az ember számára el sem képzelhető.

A vallások második alapvető ismérve az embernek a transzcendens előtti meghajlása, a nálánál nagyobb, értelmesebb előtti hódolás. Ez a meghajlás egyben megalapozza az emberlét biztonságát is. Érezve, tapasztalva, hogy egy értelmes világban él, a vallásos ember rádöbben arra, hogy ez azt is jelenti, hogy az ő személyes léte is értelmes. Nem a vakvéletlen sodorta ide, hanem a teremtető erő, vagy maga a Teremtő hozta őt valamilyen céllal létre. Az önmagát így felfogó embert ezek után olyan kérdések, hogy miért is született erre a világra, miért éppen olyanok az adottságai, nem nyomasztják, elfogadja magát olyannak, amilyen, a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyenné. A vallásos ember a Teremtő iránti elragadtatással és hódolattal szemléli a világot, elfogadja és szereti a világegyetem egészét, az életet, az embert, az emberiséget és természetesen saját magát is, mint aki a Teremtő akaratából létezik és a Tőle kapott képességekkel alakíthatja ezt a szép világot.

A transzcendens felé fordulás belső igény

Ha az emberben megvan a tudattalan biztonságérzet, akkor a vallás megmagyarázza számára, hogy miért érzi otthon magát a világban. Az ilyen ember számára a vallás teljessé teszi a biztonságérzetet, a tudattalan és az értelem egybehangzó módon értékeli a világot. Azok is lehetnek vallásosak, akikben komolyabb belső szorongás és bizonytalanság fészkel. A szorongó ember, mivel a belső biztonságérzeten alapuló szunnyadó vallásosság nem jellemzi, nehezebben lesz vallásos, viszont a vallásos érzést sokkal magasabb hőfokon élheti meg, már csak azért is, mert léte mélyéig ható megrázkódtatások után juthatott hozzá. Életükben a vallásossá válás jóval nagyobb változást idézhet elő, mint azoknál, akiknek életét a belső biztonságérzet kíséri. A belső bizonytalanságokkal küzdő ember számára a vallás a félelmek és a szorongás elűzője, ellenszere is.

A vallások sokféleségéről

A vallások az emberiség legősibb és mindmáig leginkább bevált rendszerező és rendteremtő módszerei. Az adott kultúra nyelvén, fogalmaival tárják elénk a lét értelmére, rendjére vonatkozó végső válaszokat. Ismert, hogy az emberi agy valamit látva nem a tárgyi valóságot adja vissza, hanem a látottakat rögtön értékeli is. Ebben korábbi élményei, tapasztalatai vezetnek. Az ember csak azt képes a külvilágban meglátni és leírni, amit, amihez hasonlót már ismert és tapasztalt. Azaz az ember azokat a dolgokat veheti, veszi észre, amelyek már többé-kevésbé egyenként is megvannak benne. Ezért van az, hogy az adott jelenségről a különböző szemtanúk mind egy kicsit másként tanúskodnak.

A valláshoz kötődő események, eszmék értékelésében a különbözőségek még inkább természetesebbek, mint a hétköznapi események leírásában. Ha létezik Isten, megnyilvánulásait, létének jeleit nem észlelheti valamennyi kultúra, kor embere egyformának. Isten nem az anyagi világhoz kötődő, leírható jelenség, ezért az istenképek nagyon különbözők lehetnek.

Bár a vallások igen sokfélék, megfigyelhető, hogy alapjában véve hasonló képet adnak a világról és benne az emberről. Ennek az is lehet az oka, hogy csak azok a vallások maradhattak fenn hosszabb ideig, amelyek tényleg építőek, közösséget erősítőek, és nem rombolják le az éltető környezetet. A régóta létező vallások ilyen, jól kipróbált rendszerek, amelyek a történelem viharaiiban megtartották híveiket. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy lényegi tanításaik hasonlóak, bár tantételeik megfogalmazása, szertartásaik jellege láthatóan különböznek egymástól.

A vallásos tanítások, szövegek értelmezéséről

Ahhoz, hogy valamelyik vallás tanításait megértsük, éber, figyelmes olvasóvá kell lennünk. Ha csak szó szerint vesszük például a Bibliát, nem fogunk sokat találni arról, miért jutottunk az adott élethelyzetünkbe, mit tehetünk. Az Ószövetség jóval több mint kétezer évvel vagy az Újszövetség közel kétezer évvel ezelőtt írt szövegeiben csak akkor találhatjuk meg a mának szóló üzeneteket, ha kellően nyitottak és figyelmesek vagyunk. Tudnunk kell kérdezni, a kérdéseinkre a választ keresni és a talált válaszokat megfelelően értelmeznünk is kell.

Valamennyi nagy vallás számára központi kérdés az, hogy az ember miként használhatja az értelmét. Az ember ugyanis nagyon értelmes és képességeinek meggondolatlan használata romlásba döntheti. A zsidó-keresztény vallás a következőképpen tárgyalja ezt a kérdést. A Biblia szerint Isten az embert tökéletesnek teremtette. Az istenképű ember értelmes, de annyira nem, hogy azonnal pontosan átláthatná, milyen hatással lesznek a cselekedetei a világra. Nagy szabadságot adott Isten az embernek, arról a fáról szakíthat, ahonnan jólesik, kivéve persze a tiltott gyümölcsöket. Azaz az ember sok mindent tehet, sokféleképpen élhet. A szabadsággal együtt azonban nagy az ember felelőssége is, mert mint az Édenkert őrzője és művelője nem tehet akármit. Az embernek körültekintően, éberén, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenére és az Ő teremtett világára alázatosan figyelve kell meghoznia döntéseit.

A zsidó-keresztény tanítás szerint az eredendő bűn éppen abban áll, hogy az okos, ám rövidlátó ember maga akarja megmondani, mi a jó és a rossz. Nem vesz tudomást arról, hogy a világ szép rendjéhez nem illhet a korlátolt ember önző módon összetákolts rendszere. Nemcsak az egyistenhívő vallásoknak, hanem más világvallásoknak is alapvető követelménye az, hogy az ember a világ egészére, harmóniájára tekintve gondolkodjon és tevékenykedjen. A tao követése olyan embert mutat fel, aki a világ szép rendjéhez illeszkedő életet él, nem idéz elő zavarokat, nem pusztít oktanul. A hindu és a buddhista fokozott éberségre, megvilágosodásra törekszik, és nem törődik a világ hiábavaló dolgaival, igyekszik megtisztítani magát minden elmebeli tisztátalanságtól. Az embernek tartózkodnia kell attól, hogy önző módon, csak a maga rövidlátó elképzeléseinek megfelelően éljen, attól, hogy a jót és a rosszat maga határozván meg tönkregygye önmaga és mások életét és rombolja a természetet.

A vallások tanításainak a természetre vonatkozó kijelentései, a hagyományos bölcsességek sokkal nagyobb figyelmet érdemelnének. Ugyan ezek a kijelentések nem egzaktak, nem természettudományosak, de kipróbáltak, mivel az ezeknek a szellemében élő emberek évezredek óta virágzó civilizációkat hoztak létre. A természet egésze iránti alázat és korlátaink elismerése valamennyi vallás alapvető tanítása.

Fundamentalizmus

A fundamentalizmusnak nevezett jelenség akkor lép fel, ha az egyén vagy a közösség veszélyben érzi magát. Mivel a fundamentalizmus a fenyegetettséghez, a biztonságérzéshez való feltétlen ragaszkodáshoz kötődik, nem meglepő, hogy elsősorban vallásos köntösben jelentkezik, bár megjelenhet számos más módon is. Eredetileg amerikai protestáns felekezetek nevezték magukat fundamentalistának. Az esetükben ez azt jelenti, hogy feltétlen ragaszkodnak bizonyos vallási alaptételek tiszteletben tartásához. Ez az állásfoglalás is azt fogalmazza meg, hogy a vallás tisztaságát meg akarják őrizni, bizonyos újításokat, reformokat semmiképpen nem fogadnak el, mert az veszélyekkel jár együtt. A vallásos fundamentalista felfogással az a fő gond, hogy nincs kérdés, hiányzik a vallásos szövegek tanulmányozásához szükséges nyitottság és éberség, csak válaszok vannak.

A fundamentalista tehát ragaszkodik valamihez és ebben nem hajlandó engedni, egyezkedni, nem ad fel semmit. Feltétlen tiszteli a sérthetetlennek tartott hagyományos felfogást. Például ragaszkodik a szent irat szó szerinti értelmezéséhez, nem akar arról hallani, hogy a szent irat szavai netán a régi nyelvben mást jelenthettek, mint ma, hogy a fordító értelmezése is szerepet játszhatott abban, éppen mi szerepel az adott szövegben, stb. Például a bibliai teremtéstörténetet úgy érti, hogy Isten a világot szó szerint 6 nap alatt teremtette és így a világ csak 7-8 ezer éves. A teremtéstörténet másféle teológiai értelmezését nem fogadja el és a mai természettudományos eredményeket pedig egyszerűen hamisnak tartja. A fundamentalista nem alkuszik, csak akkor érzi magát biztonságban, ha minden pontosan úgy van, ahogy a hagyomány szerint lennie kell. Képes valamit a végsőkig ellenezni és valamivel teljesen azonosulni, de arra, hogy egyezséget, szövetséget kössön, türelmes vagy elnéző legyen, képtelen.

A fundamentalizmus akkor válik igazán veszélyessé, ha az alapjául szolgáló eszmerendszer - legyen az vallási, világnézeti vagy akár gazdasági - eltorzítja a világképet és emiatt rossz döntések születnek. A valóságból ilyenkor csak azt hajlandók észrevenni, ami megfelel a fundamentalista világképnek, egyébről egyszerűen nem vesznek tudomást. Ami nem értelmezhető a fundamentalista képzetekkel, azt eleve hamisnak vélik. Az olyan emberekre, akik a fundamentalizmussal össze nem egyeztethető nézeteket vallanak, egyszerűen nem figyelnek, súlyosabb esetben elhallgattatják vagy egyenesen üldözni kezdik a más véleményt hangoztatókat.

A fundamentalizmus bármely vallásban felléphet, nemcsak a keresztyénség, az iszlám, a hinduizmus vagy a buddhizmus egyes irányzatait jellemezheti. Ha a vallásos fundamentalizmus a társadalom egészét áthatja, akkor a kormányzat vallásos irányítás alá kerül, azaz vallásos és a világi területek összefonódnak. A világi bíróságok a vallásos törvények szerint ítélik, a mindennapokat is a vallásos előírásoknak megfelelően élik. A vallásos fundamentalizmus az egyéniségről, önmegvalósításról nem akar hallani, mivel ezek veszélyeztethetik a hagyományos értékek mindenekfelettségét. A közösség, a hagyományok tisztelete sokkal fontosabb, mint az egyén kibontakozása. Szélsőséges esetben az egyén élete nem sokat számít, akár emberek tömeges pusztítása is megengedett lehet, ha az - úgymond - a jó győzelmet segíti.

A vallás és a háborúk

A vallás az egyén és a társadalom biztonságának alapjául szolgál. Amíg a népek, civilizációk egymástól eléggé elszigetelve élnek, addig a vallások civilizációt és társadalmat életre hozó szerepe egyértelmű. De amikor a különböző vallási rendszereken alapuló civilizációk érintkeznek egymással, akkor a vallási különbségek gyakran összetűzésekhez, háborúkhöz is vezetnek. Ha a másik nem fogadja el a világ rendjét olyannak, amilyennek én látom, feszültségeket kelthet bennem és elbizonytalanít. A biztonságom, biztonságunk alapjainak megkérdőjelezése káoszhoz, ésszerűtlen viselkedéshez, akár véres összetűzésekhez is vezethet. Általában a gazdasági-politikai ellentétek is vallásos fogalmakat használva fogalmazhatók meg legjobban az átlagember számára. Ezért a civilizációnk fennmaradása szempontjából létkérdés, hogy a különböző vallások vezetői felismerjék a más-más módon megfogalmazott tanításaik alapvetően közös vonásait és a hívek ezek szellemében tanulják meg becsülni az övéktől különböző vallások értékeit is.

MIBEN REMÉNYKEDHETÜNK AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG TAGJAKÉNT

Korunk a gazdaság, a piac mindenhatóságának a kora. A piac mindenhatósága nem egy érthetetlen jelenség. Ha a természetben alapvető tételeit tekintjük, egyszerűen értelmezhető. A rendszerelmélet fogalmait felhasználva a piac is egy önmagát szervező, fenntartó rendszer. Van ilyen sok más is a természetben és a társadalomban egyaránt. Egy önszerveződő rendszer nem lehet meg a környezete nélkül. Önmagában maradván a rendje felbomlana.

Az önszerveződő rendszerek rendje a bennük zajló körfolyamatokon, azoknak egymásba-kapcsolódásán, összjátékán alapul. Az önszerveződő rendszer körfolyamatainak fenntartásához a környezetből erőforrásokat, nyersanyagot vesz fel. Ezeket a körfolyamataiban felhasználja, elhasználja, majd működésének hulladékait, végtermékeit visszajuttatja a környezetbe. Így a rend létrehozásának és fenntartásának komoly ára van. A rendeződő, rendjét fenntartó rendszer a környezetét teszi rendezetlenné, akár fel is emésztheti azt. Például az élővilág egésze is önszerveződő rendszer. Körfolyamait a növények által felvett napfény energiája hajtja. Ez az energia a körfolyamatokba bekerülve sokféle módon alakul át és végül is hőenergiaként jut vissza a világűrbe. A környezet elszemetelése a bioszféra esetén úgy történik, hogy a napfényt nagy adagokban veszi fel és a hőenergia annál jóval kisebb, huszadakkora adagokban szóródik vissza a világűrbe.

A piac is önszerveződő rendszer. Az alapvető körfolyamata a pénz körforgása. A pénz körforgását egyrészt az hajtja, hogy a gazdaság nyersanyagot, energiahordozót vesz fel a környezetéből. A gyártás közben hulladékok képződnek, majd az elhasznált termék is szemétként kerül vissza a természetes környezetbe. Azaz a piac a természetes környezetet pusztítja azzal, hogy nyersanyagból szemetet állít elő. Ez az általános természettörvény egy megnyilvánulása. Továbbá az egyént igyekszik minél inkább termelővé és fogyasztóvá alakítani. Így forog nagyobb összegekben, gyorsabban a pénz.

Például a piac számára előnyös, ha a házaspár elválik. Ugyanis ilyenkor a szükségletek hirtelen megnőnek, csaknem mindenből, amiből eddig elég volt egy is. Hasonlóan a fiataloknak az egyedülállók, a szingli életet magasztalja. Mondani sem kell, hogy az illető nőnek nem, csak a piacnak jó, ha a nő független, önálló módon, sikeres vállalkozóként él. A piac természeténél fogva a pillanatot mérlegeli. Rövidlátó, így kizárólagos uralma pusztító, a végromlásba taszítja az emberiséget. A gépkocsihoz hasonló, amelynek a vezetője kb. csak 50 métert lát előre és óriási sebességgel rohan bele a 60 méterre lévő akadályba.

Ha azt mérlegeljük, mi történhet velünk a XXI. század első felében, a sorsunkat meghatározó előzmény a mezőgazdaság XX. századi forradalma. Az ősmaradványi erőforrások, a szén, az olaj és a földgáz felhasználása az ipari és mezőgazdasági termelés gyorsuló növekedéséhez vezetett. 1950-1980 között a világ mezőgazdasága ugrásszerű átalakuláson ment át. A zöld forradalomnak nevezett folyamat a mezőgazdaság iparosításának felel meg. Kevert fajú vetőmagokkal, új növényfajtákkal, rendszeres öntözéssel, gépesített talajműveléssel, műtrágyázással, vegyszeres növényvédelemmel a világban a gabona átlagtermése kb. a három és félszeresére növekedett. Például Kínában a gabona átlagtermése 1955 és 1995 között a négyszeresére emelkedett. Így az ember rendelkezésére álló élelmiszer mennyisége ugrásszerűen megnőtt és ennek eredményeképpen az emberiség lélekszáma 1962 és 2002 alatt megkétszereződött.

A zöld forradalom a mezőgazdaságot a külső anyag és erőforrások függvényeivé változtatta. Mesterséges rendszereket igyekszik teremteni, arra törekedve, hogy úgymond függetlenítsen a folyamatokat a környezeti hatásoktól. Ez a felfogás elvileg hibás. Ahelyett, hogy a természetes

környezethez minél jobban illeszkedő megoldásokra törekedne, merthogy a fennmaradás a természet egészéhez fűződő kapcsolat függvénye, szándékosan megszünteti ezeket a kapcsolatokat. A gépek, az üzemanyag, a műtrágyák, a növényvédelemben használt vegyszerek mind külső forrásból származnak, ipari folyamatok termékei. Találók a mondás, hogy az iparosított mezőgazdaságban a termőföld segítségével az olajat élelmiszerré alakítjuk. A külső források használata nem fér össze a hagyományos, a talajt és a környezetet kímélő gazdálkodás módszereivel. A többszörös termésátlagok egyértelműen a bevitt külső erőforrások eredményei. A mezőgazdasági termelésben felhasznált erőforrások a hagyományos mezőgazdasághoz képest az ötvenszeresére, egyes esetekben a százszorosára nőttek. Az iparosított mezőgazdálkodás, a zöld forradalom mára elérte a határait. Az alkalmazott módszerek egyre jobban szegényítik a talajt és rontják a termelés feltételeit. Ezért a befektetett erőforrásokat növelni kell. Egyre újabb növényvédőszer, több műtrágya szükséges, de ezzel a termelés már nem nő.

A zöld forradalom felmérhetetlen pusztítással sújtja a termőtalajt. A növényi maradványok bomlásából és a porló kövekből kb. kétszáz év alatt képződik egy centiméternyi termőtalaj. Mivel a növények takarják, a szél és a víz nem pusztítja. Ha a talajt művelik, a szélviharok hordják, az esőzések elmossák a fedetlenül maradt talajt. Az amerikai nagy síkságon - száz évnél több művelés után -, a termőtalaj fele már odaveszett. A talaj átlagosan harmincszor gyorsabb pusztul, mint ahogy keletkezik.

Nemcsak a talaj mennyisége fogy, rohamosan romlik a minősége is. Az erőszakosabb talajművelés együtt jár a termőföldek fokozódó pusztulásával. Az egyre mélyebben megbolygatott talaj tulajdonságai fokozatosan rosszabbodnak. A termesztett gabonák nagymennyiségű tápanyagot vonnak ki a talajból. Ahhoz, hogy a talaj teremjen, egyre több műtrágyára van szükség. Lassan a talaj szinte szívacsaként szívja magába a szénhidrogének felhasználásával készült műtrágyákat. A nitrogénműtrágya kb. 2/3-a vizekbe kerül és azokat szennyezi. Emelkedik a vizek nitráttartalma, az ivóvízkészlet egyre nagyobb veszélybe kerül. Közben a természetes talajerőpótlást nyújtó állati gané is környezetszennyezővé válik. Nem a talaj táplálására használják fel, mondván műtrágyázni egyszerűbb. A helyzet egyenesen nevetséges: kétszer állítjuk elő csaknem ugyanazt a terméket, egyszer kőolajból, egyszer állatból. Az Egyesült Államokban és Hollandiában időről időre felvetik, hogy az állati ürületekből műanyagot és üzemanyagot kellene készíteni.

A műtrágyák kedvezőtlenül befolyásolják a talaj vegyi és élettani rendszereit. Savasítják a talajt, csökkentik a felvehető tápanyagok mennyiségét és hozzáférhetőségét. Azok a talajok, amelyeket hosszabb időn keresztül rendszeresen műtrágyáztak, a korábbi természetes szén- és nitrogéntartalmuk felét, kétharmadát elvesztik. A természetes állapot visszanyeréséhez akár kétszáz esztendőnyi érintetlen állapot vagy 40-50 éven keresztül tartó szerves trágyázás szükséges. Ezért ha a műtrágyázást csökkentjük, a terméshozamok nagymértékben csökkennek, azért is, mert már a talaj minősége sem a régi.

Nemcsak a természetes nitrogén körforgalmat zavarta meg az ember. Még súlyosabb a kálium és a foszfor körforgalmának sérülése. Ezek az elemek a sejtműködés és a fehérjeképződés nélkülözhetetlen nyersanyagai, ezért körforgalmuk zavarai beláthatatlan következményekkel járhatnak. Mielőtt az ember kényelmes lakásait vízőblítéses eszközökkel látta volna el, a foszfor és a kálium körforgalma természetes módon zajlott. Ma viszont az emberi anyagcsereforgalomba belekerült foszfor és kálium a csatornarendszeren keresztül a folyóvizekbe, végsősoron a világtengerekbe jut. Hasonlóan a vizekbe kerülhet a nagyüzemi állattartás során keletkezett állati ürület foszfor és káliumtartalma is. Vannak ugyan folyamatok, melynek során a tengeri madarak a fészkelőhelyükre térve a szárazföldekre juttatják a világtengerekbe került elemeket, de ennek mértéke elenyésző lehet.

Tekintve a foszfortartalmú és káliumtartalmú műtrágyák gyártását, a világ készletei mind foszforból, mind káliumból kb. 2050-ig elegendőek. Mivel a világ foszfátkészletének nagyjából a fele Marokkóban, a káliumkészlet fele pedig Kanadában van, a világ egyéb országai az energiahány okozta várható szállítási nehézségek miatt már húsz-harminc éven belül nehezen fognak hozzájutni a megfelelő műtrágyákhoz.

A zöld forradalom komoly változásokat idézett elő a vízhasználatban. A kb. ötven éve zajló erőteljes öntözés eredményeként a talajvíz szintje erőteljesen csökken. Az öntözéshez használt édesvízből nincs elég. Világszerte, így az Egyesült Államokban is az öntözés mértéke miatt a vízáradó rétegekben lévő víz mennyisége erősen csökken és emiatt egyre mélyebb kutakat kell fúrni. Az USA nyolc állama - köztük Kansas, Oklahoma, Texas - alatti hatalmas földalatti víztartó rétegben a hatvan éve tartó fokozottabb öntözés miatt a vízszint aggasztóan esett. 1991 óta évente átlagosan 90 centiméternyit csökken. A víztartó rétegből kb. tizennégyszer annyi vizet szivattyúznak ki, mint amennyi oda természetes módon bejut és már elhasználták a vízkészlet felét. Hasonló vagy még rosszabb a helyzet Kínában és Indiában valamint az arab országokban. A kutakat egyre mélyebbre kell fúrni és így az öntözés mind drágább és ami a lesújtóbb, ilyen mértékben már csak rövid ideig folytatható. Bolygónk négy hatalmas folyója, a Nílus, a Gangesz, a Sárga folyó és a Kolorádó a vizük elhasználása miatt a nagyon száraz időszakokban általában már el sem éri a torkolatvidéket, előtte kiszárad. A XXI. század háborúinak jelentősebb része a vízért folyhat majd.

Meg kell jegyeznünk, hogy az állattenyésztés szempontjai sokszor nem esnek egybe azokkal a követelményekkel, amelyet környezetünk védelme támaszt. Állatokat azért tart az ember, hogy hozzájusson a szükséges állati fehérjékhez. Az állati fehérjék előállításához átlagosan nyolcszor annyi energiát kell felhasználnunk, mint a növényi fehérjékéhez. Ugyanakkor az állati fehérjék csak 1,4-szer mondhatók értékesebbek, mint a növényi táplálékban találhatók. A fehérjék összesen húsz alapvető aminosavból épülnek fel, egy fehérje tápértéke annál jobb, minél több, az emberi szervezet számára fontos aminosavat tartalmaz. A fenti adat azt jelenti, hogy az a termőföld, amely a húst fogyasztó embert eltartásához szükséges, nyolc, szinte csak növényi eredetű táplálékot fogyasztó embert képes eltartani. Ezért az elsősorban állati termékekkel való táplálkozás pazarlás és egyben egészségtelen is. Ha az ember elsősorban megfelelő módon összeállított növényi és csupán nagyon kevés állati eredetű élelmiszert tartalmazó étrendet követ, szervezete valamennyi szükséges aminosavhoz hozzájut és így a tápláléka teljes értékű. Ha azonban a növényekben is megtalálható fehérjéket mondjuk sertéshús fogyasztásával nyeri, először mindent a sertéssel kell megetetni. A sertéshús előállításához 17-szer annyi energiát használunk el, mint amennyit a növényi táplálék megtermeléséhez.

A napenergia megújuló erőforrás, csak a földre érő napsugárzás mértéke a korlát. Az ősmaradványi tüzelőanyagok, az olaj, a gáz, a szén olyan mértékben használhatók, ahogy nekünk jólesik, de csak addig, amíg van belőlük. Az emberi időmértéket tekintve a ősmaradványi erőforrások nem megújulóak. Egy év alatt annyi kőolajat, földgázt és szenet használunk el, amennyi a tudásunk szerint a természetes folyamatokban egymillió év alatt képződik.

Ma az Egyesült Államokban az 1 kcal élelmiszerbeni energia előállításához kb. ugyanekkora fűtőértékű olajat vagy gázt kell a termelésben felhasználni. Ha még az élelmiszeriparra, a kereskedelemre, a vásárlásra fordított energiát is tekintetbe vesszük, akkor 1 kcal-nyi élelmiszer 10 kcal-nyi energiabefektetéssel kerül az asztalra. Ha alapegységül az átlagos ember által naponta elfogyasztott 2500 kcal-nyi tápenergiát vesszük, az USA-ban a felhasznált külső energia és a tápenergia aránya 90:1. Az EU-ban az arány ennek fele, Magyarországon 30:1, a világátlag 15:1. Mindezt a ősmaradványi erőforrások teszik lehetővé.

Amint a ősmaradványi energiákat már nem használhatjuk tetszésünk szerint, akkor a világ megnövekedett lakosságát nem tudjuk ellátni élelmiszerrel. A mai mezőgazdaság kevesebb erőforrással nem működik. Az Észak-Koreában pusztító borzalmas éhínség jól példázza ezt. Az ország nagyüzemi mezőgazdaságát a szovjet és kínai támogatás éllette. A két nagyhatalom kedvezményes szállításokkal igyekezett megtartani Észak-Koreára gyakorolt befolyását. A Szovjetunió olcsó olajat, Kína földgázt és műtrágyát szállított. A Szovjetunió szétesése után a szovjet-kínai versengés megszűnt. Oroszország nem adott több olajat és a kínai kormányzat a versenytárs megszűnését tapasztalva már csak dollárért volt hajlandó földgázt és műtrágyát szállítani. Észak-Korea nem tudott fizetni és ezek után az energiarendszere és a mezőgazdasága is összeomlott. 1998-ra a nagyüzemi gépezet 80%-a üzemképtelenné vált. Az ország ekkor a szükséges műtrágyának csak 18%-át tudta előállítani és így a termésátlagok az évtizeddel korábbinak a 40%-ára estek vissza. Az eredetileg 23 millió lakos közül 2000-re már 4 millió ember halt éhen és jelenleg 7-8 millióan állhatnak az éhhalál határán. Ha így folytatódik, a pusztító éhínség addig tart, amíg a lakosok száma a hagyományos mezőgazdasági termeléssel eltartható értékre nem csökken.

Az Európai Közösség, amelyhez most csatlakozunk, képes lehet arra, hogy alkalmazkodjon a fenyegető energia- és környezeti válsághoz. Az EK népessége eléggé művelt ahhoz, hogy megértse, mi fenyeget. Továbbá az EK tagországainak nagyobb részében a népesség csökken, illetve hamarosan csökkenni fog. Ezt a népességet az EU mezőgazdasága a mai tudásunkat is felhasználva a jelenlegi forrásfelhasználás egy részével is eltarthatja. Az EK máris sok, a fenntartható fejlődésre törekvő lépéseket tett és számos további ilyen lépésre készül. 2003 végére a tagországok nemzeti törvényként kellett hogy elfogadják az új víztisztasági útmutatókat, amelyek a mezőgazdasági műveléssel járó vízszennyeződések korlátozzák. Ezek direktívák, azaz kötelezően végrehajtandó előírások, ahol a tagállamok csak a végrehajtás módját határozhatják meg. Az igen szigorú törvény olyan kemény korlátokat szab a talajvizek és a vízfolyások tisztaságára, hogy az iparszerű mezőgazdaságban szokásos eddigi módszerekkel szakítani kell. Annyira pontosan kell adagolni a műtrágyákat és a vegyszereket, hogy azokat ténylegesen csak a növények vehessék fel és így vegyi anyagok nem szennyezhetik a vizeket és nem ronthatják tovább a talajok vegyi jellemzőit. Az ilyen gondos odafigyelés azt fogja jelenteni, hogy a földet művelők valóban gazdái és nem kizsákmányolói lesznek majd birtokaiknak. Az Európai Közösség továbbá a megújítható energiaforrások fejlesztésére törekszik. Az EK központi hivatali gépezete a fenntartható fejlődésért hozott intézkedésekben és azok végrehajtásában igazán hatékony lehet és olyan eredményeket érhetünk el, amelyekre a tagországok különállóan nem lennének képesek. Ilyen kérdésekben indokolt az, hogy korlátozzák az egyes EK tagországok nemzeti önállóságát.

Európa egyesítésével a hasonló szellemiségű, népesedési helyzetű országok természetes határokhoz jutnak. Az EK közös védelmi rendszere megakadályozhatja azt, hogy a világválsággal együttjáró népvándorlások hullámai veszélyeztessék a válságot önmagában túlélni képes Európa biztonságát. Ezért már a közeljövő fontosabb feladata lesz, hogy valamennyi balkáni ország is az EK részévé váljon és különleges kapcsolatokat kell kialakítani Oroszországgal. Törökország belépését elsősorban az ottani igen magas népszaporulat teheti kérdésessé. Az Európai Közösség kialakulásának fő hajtóereje a gazdasági érdekek és a versenyképesség fokozása volt, de a mostani bővítésben már szerepet játszhatott a távlatokban való gondolkodás is. A további bővítés legalább annyira érdeke a még kívülálló országoknak, mint a jelenlegi és most taggá váló államoknak. A megnagyobbodott EK számos olyan anyag- és forrástakarékossági intézkedést hozhat majd meg, amelyekre eddig még nem kerülhetett sor. Így esélyünk lehet egy olyan átmenetre, amelynek eredményeképpen a jelenlegi nyersanyag- és erőforrás-felhasználás töredékével a jelenleginél ugyan szerényebben, de biztonságban, a mos-

taninál egészségesebben, emberibb módon élhetünk. Például a fent ismertetett mezőgazdasági vízvédelmi rendelkezés következtében is csökkenni fognak a termésátlagok. Mivel az EK népessége jelenleg nagyon sok húst fogyaszt, a termelés csökkenés az egészségesebb, jóval kevesebb húst tartalmazó étrenddel ellensúlyozható.

Mivel a zöld forradalom szerte a világon lezajlott és ennek eredményeképpen Európát valamint néhány fejlettebb országot kivéve a népesség mindenütt két-háromszorosára nőtt, a tömeges éhhalál a XXI. század második évtizedétől kezdve egyre több körzetben pusztíthat. Ezért a válság megrendítő csapások nélkül való túlélésére csak Európának és a jelenlegitől gyökeresen más utat választó USA politika esetén Észak-Amerikának lehet esélye. A mai rövidlátó amerikai politika háborúhoz, az erőszak robbanásszerű terjedéséhez vezet, ami Európa esélyeit is erősen veszélyezteti.

Az európai szellemiség megújulása még fontosabb, mint más egyéb anyagi tényező, ugyanis a világválság oka alapvetően a szellemi válság, a környezeti és energiaválság csak a szellemi válság következménye. Az előttünk álló mérhetetlen kihívások várhatólag hamarosan azt eredményezik, hogy a veszély érzete és egyben a túlélés esélye Európa szellemi újjászületéséhez vezethet. Ha ez a folyamat, amely csíráiban már létezik - nevezzük Európa megvilágosodásának -, ténylegesen felgyorsul, akkor a szükséges tudományos-műszaki forradalom is hamarabb végbemegy, és a gazdasági, társadalmi átalakulások is könnyebben lezajlanak. Európa újra a világ meghatározó szellemi, tudományos és gazdasági központjává válhat és egyben eljuthatunk oda, hogy a civilizációnk fenntarthatóvá válik.

MELLÉKLET

A világ kőolaj-kitermelésének grafikonja a <http://www.oilcrisis.com> honlap alapján:

